

Fale Alea 'o Tonga

**KO E MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E HOU'EIKIMĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA**

FIKA	20
'Aho	Mōnite, 25 Mā'asi 2019

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua
Ha'apai

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

'Eiki Tokoni Palēmia

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmāte Afi, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone

'Eiki Minisitā Toutai

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

'Eiki Minisitā Mo'ui

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

'Eiki Minisitā Ngoue

Samuela 'Akilisi Pōhiva

Sēmisi Lafu Sika

Lord Ma'afu Tuku'aulahi

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Dr. Tu'i Uata

Māteni Tapueluelu

Sione Vuna Fa'otusia

Sēmisi Tauelangi Fakahau

Poasi Mataele Tei

Dr. Saia Ma'u Piukala

Penisimani 'Epenisa Fifita

Losaline Mā'asi

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

Lord Ma'afu

Lord Vaha'i

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'i'afitu

Lord Tu'iha'angana

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongō Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

Fakafofonga Kakai 17, Ongō Niua

Siaosi Sovaleni

Tevita Lavemaau

Mo'ale Finau

Veivosa Taka

Sāmiu Kuita Vaipulu

'Akosita Lavulavu

Vātau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 20/2019
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

*‘Aho: Mōnite 25 Mā’asi, 2019
Taimi: 10.00 am*

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea Le’ole’o ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO: 4.1 Tohi Tangi Fika 2/2019
Fika 05	:	Ngaahi Me‘a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	7
Lotu	7
Ui ‘a e Fale	7
Poaki.....	8
Me’a Sea Le’ole’o.....	8
‘Asenita ngāue ‘a e Fale.....	8
Fakahā Pule’anga nau hoko atu ki he Fakamaau’anga fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga Fakaangaanga	9
Tali lelei Sea Le’ole’o fakahā mei he Pule’anga & na’ina’i ki he	9
Tokanga ki he ngāue ki he ngaahi me’a fakapa’anga ki he langa afā ‘i Ha’apai.....	9
Tokanga ki he tu’u e ngāue ngaahi hala pule’anga ‘i Niuafu’ou	11
Tokanga ‘ikai lava ke fakahifo ngaahi loli ki he ngāue ngaahi hala Niuafu’ou.....	12
Tali Pule’anga ke to e fakakaukaua ange ha founa ‘e taha lava ke fakahifo me’angāue ki ‘uta	12
Lahi tu’unga ‘i ai e ika he tokoni Pule’anga ki he fiema’u kakai	13
Fokotu’u na’a lava kole ha silini mei he Pule’anga ke fakalelei’i ‘aki hala Niua.....	14
Tokanga ki he totongi fakalotofonua e ika ‘a e Pule’anga.....	15
Tokanga ki he ‘alu e pa’anga he toutai’i ika ia ki muli kae ‘ikai ‘inasi ai e Tonga	15
Konga pe aleapau mo e ngaahi vaka muli ke fakatau ika he totongi ma’ama’a	16
Kole fakama’ala’ala he polokalama ke fakaakeake ngāue fakasosaieti he fonua.....	16
Kole ke tanu hala pule’anga ‘a ‘Eua	17
Kole ki he Pule’anga ke holoki hifo totongi ika ke \$5.....	17
Tali mei he Pule’anga fai ‘enau ngāue fakasosaieti ke a’u vave sevesi ki he kakai	18
Tokanga pe ‘oku kau ngaahi siasi mo e ngaahi ‘apiako he polokalama ngāue fakasosaieti.....	19
Tokanga ke fai ha ngāue ki he uafu Ha’apai he kuo laka he ta’u 20 te’eki fakalelei’i	22
Tokanga ke fa’u he Fale he lao ke veteki palopalema he fuoloa ngāue ki he <i>procurement</i>	23
Kole ke vahevahe tatau faingamalie ki Vava’u mo Ha’apai.....	23
Fakamālō’ia Pule’anga he tokoni ke fakafepaki’i mahaki taifoti ‘i Leimātu’a.....	24
Fakamālō’ia e Pule’anga ki he tokoni feau fiema’u kiki me’atokoni kāinga Niuafu’ou	25
Fakamālō’ia tokoni Pule’anga ke ‘ave loli veve ke fakama’opo’opo’aki veve Niuafu’ou.....	25

Ke fakatokanga'i kei hala Niuafu'ou 'ikai ha 'aisi ta poloka 'i he motu ni	26
Fakahā Pule'anga 'oku tali pē ke maau ha vaka ke uta ai 'aisi ki Niuafu'ou	26
Tokanga ke fakaiuia fakap'anga Pule'anga ngaahi kautaha sipoti he teu atu ki he Sipoti e Pasifiki.....	27
Tokanga ki he hū mai Fakamaau'anga ke vakai'i tu'utu'uni Fale Alea	28
'Ika fatongia Pule'anga ke ne fuesia ngaahi fiema'u fakapa'anga ngaahi kautaha sipoti	28
Fehu'ia pa'anga tākaki he tukuhau levi ki he sipoti.....	29
Tali Pule'anga fekau'aki mo e tākaki pa'anga levi he sipoti	30
Fiema'u ha faiako ki he ngaahi feitu'u 'i Ha'apai te'eki ai ha faiako.....	32
Fakamālō'ia Pule'anga ngaahi ngāue kuo lava fakahoko	32
Hoha'a tu'u fakataimi ngaahi ngāue polōsekī mei he va'a <i>Procurement</i>	32
Tali Pule'anga fekau'aki mo e fiema'u faiako mei he vahefonua Ha'apai.....	34
Tali Pule'anga fekau'aki pa'anga he <i>levy</i> mo e Tonga <i>Sport Council</i>	34
Fehu'i fekau'aki mo e Pule 'ene CEO mo Sea he Poate Sport Council.....	35
Tali Pule'anga fekau'aki CEO e Potungāue Ngaahi Ngāue Fakalotofonua	35
Fakama'ala'ala fekau'aki mo e levyy tākaki ki he sipoti.....	35
Fehu'ia pa'anga totongi Pule'anga ki he fai mai ki Tonga ni e sipoti	36
Fakama'ala'ala Pule'anga he pa'anga totongi ke fai mai ki Tonga ni e sipoti	37
Fakahā Pule'anga laka he 10 miliona pa'anga kuo 'osi fakamoleki Pule'anga mei he levi	38
Fakatangi 'uhinga kole ki he Pule'anga ke 'i ai \$ ke tokoni'i 'aki e sipoti.....	39
\$2.6 miliona ke tokoni ki he teuteu atu ki he sipoti Pasifiki he ta'u ni	40
3 kilu 2 mano tupu lahi pa'anga ki he teuteu atu ki he <i>World Cup</i>	41
Ngaahi kole 'e ono mei he ngaahi kautaha sipoti lolotonga 'i he Pule'anga	41
Liliu 'o Kōmiti Kakato.....	42
Alea'i Tohi Tangi Fika 2/2019.....	43
Fakahā Minisita Fonua ko e foaki lisi e Kautaha Soka ko e finangalo pē Tupou IV.....	44
Fakahā e ongo'i lahi mo e pou pou ke fakafoki kekekele Kolisi Tonga.....	44
Fehu'ia pē ko e kekekele 'a 'Atele 'a hai.....	45
Tali ko e kekekele 'a 'Atele 'a e Pule'anga	46
Fakatonutonu ko e kekekele 'a e Tu'i.....	46
Tapou ki he Pule'anga ke fakafoki mai kekekele 'a e Kolisi Tonga	46
Taukave Pule'anga kei toe pē 'eka kekekele 'e 186 Kolisi Tonga	46

Fehu'ia totonu e Pule'anga ke ala ki he kelekele 'a e Kalauni	47
Tali Pule'anga kongā eni kelekele Kalauni 'oku tauhi 'e he Pule'anga.....	47
Taukave 'i ai totonu ako tutuku mo e 'apiako Kolisi Tonga ke tangi ki he'enua kelekele	48
Totonu ke fale'i lelei Minisita Ako e Minisita Fonua he 'isiu ki he lisi 'Atele	51
Tokanga ke fakapotopoto Kapineti he'ene ngaahi faitu'utu'uni ki he lelei fakalukufua ki he fonua.....	52
Fakamahino ko e Tu'i pe lava ke fakafoki e kelekele.....	53
Ma'ema'ekina ke me'a he 'isiu 'Atele he ko e faitu'utu'uni ia kau ma'u mafai he kuohili	54
Tapou ke fakafoki Pule'anga kelekele Kolisi Tonga pea fakafetongi mo ha kelekele kehe.....	54
Tokanga ko e 'eka 'e 15 lisi he Soka kongā mo'ui lelei taha ia ke fai ai ngoue.....	55
Taukave Pule'anga makatu'unga tali lisi e soka ko e fakahoko e finangalo e Tu'i.....	57
Fakatonutonu ke 'oua tukuaki'i Tu'i ki he 'uhinga tali lisi Kautaha Soka	57
Tokanga 'oua ngāue'aki Tu'i he 'oku 'ikai ha fakamo'oni ia ki he finangalo ko ia e Tama....	58
Taukave na'e tonu ke fakapotopoto Kapineti he'ene faitu'utu'uni he lisi.....	60
Taukave Pule'anga ko 'enua toka'i Tu'i he na'e 'osi ia he 'eka 'e 15 na'e foaki.....	60
Fakahā e pou pou 'a e Pule'anga ki he Tohi Tangi ka ke kole ki he Tu'i ke fakafoki e lisi.....	61
Fokotu'u ke alea Pule'anga mo e FIFA liliu lisi ke fakatou fiemālie ongo fa'ahi fakatou'osi.	63
Liliu 'o Fale Alea	65
Kelesi.....	65
Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea.....	66

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Mōnite, 25 Mā’asi 2019

Taimi: 1000-1005

Sātini Le’o: Me’a mai e ‘Eiki Sea Le’ole’o ‘o e Fale Alea.

(Pea na’e me’a hake leva ‘a e ‘Eiki Sea Le’ole’o ‘o e Fale Alea, Lord Tu’ilakepa ki hono me’a’anga)

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io Minisitā Pa’anga, ‘etau lotú.

Lotu

(Na’e fakahoko ia ‘e he ‘Eiki Minisitā Pa’anga, Hon. Pōhiva Tu’i’onetoa)

<009>

Taimi: 1005-1010

(Kei hoko atu e lotu)

<001>

Taimi: 1010-1015

(Na’e kei hoko atu pē ‘a e lotú.)

<002>

Taimi: 1015-1020

(hoko atu pē ‘a e lotu....)

<005>

Taimi: 1020-1025

‘Eiki Sea Le’ole’o: Fakamālō atu, ‘Eiki Minisitā Pa’angá he lotu lelei he kamata’anga e pongipongi ni. Kole atu ki he Kalaké ke fai ‘etau taliui.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Aleá, mo e ‘Eiki Minisitā Fonuá mo e Hou’eiki e Kapinetí, ‘uma’ā e Hou’eiki Fakafofonga e Hou’eiki Nopelé, pehē ki he Hou’eiki Fakafofonga e kakai, kae ‘atā ke fakahoko hono ui e Fale ni ki he pongipongi ni, ‘aho Mōnite 25 ‘o Mā’asi, 2019.

(Na’e lele heni ‘a e taliui e Hou’eiki Mēmipa)

<006>

Taimi: 1025-1030

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea ko e ngata'anga ē taliuí ...

Poaki

Ko e poakí 'oku poaki tengetange 'a e 'Eiki Palēmiá, poaki folau e 'Eiki Tokoni Palēmiá, poaki mai 'Eiki Minisitā Laó, pea poaki mai pea mo 'Eiki Nōpele Fusitu'a. Ko e ongo 'Eiki Mēmipa 'oku 'ikai ke tali hona úí 'oku 'i ai e tui 'oku na me'a tōmui mai pē. Mālō 'Eiki Sea.

Me'a Sea Le'ole'o

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō Kalake. Tapu ki he 'Ene 'Afió Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga, tapu atu ki he Ta'ahine Kuiní Nanasipau'u Tuku'aho. Tapu atu mo Ata mo e Hou'eiki e fonua, fakatapu mo Ha'a Matapule. Fakatapu atu ki he Minisitā Fonuá kae 'uma'a 'a e Minisitā Pa'angá mo e Kapineti. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga Nōpele 'i he Fale 'eikí ni. Fakatapu atu ki he kau Fakafofonga 'o e Kakaí, kae 'uma'a 'a e kau ngāue 'i he Fale Aleá ni. Tapu pea mo e atu ki he kakai kotoa 'i he 'otu Tongá ni, mei he tokelaú ki he fakatongá ni, mo kimoutolu kotoa pē 'i he ngaluopé 'oku mou me'a mai 'i he pongipongí fakakoloa ko ení, 'a ia ko e uike faka'osi ia 'o e māhina ko Mā'asi.

Hou'eiki 'oku tau fakafeta'i pē koe'uhi ko e fakakoloa 'oku fai ma'a e fonuá ni kae 'uma'a 'a hotau ngaahi fāmilí mo e sosaietí, ka 'oku tau lau koloa lau monū'ia he ngaahi tapuaki 'aneafi, hulu atu ki he ngaahi me'a kotoa pē 'i hotau fonuá ni. Fakalaolao 'a natula, hā mai 'a e mafimafi 'o e 'Eiki hotau lotolotonga. Kei vilingia pē fuká hotau fonuá, pea 'oku kei lanumata pē funga fonua. Hangē ko ia ko e me'a 'oku mou mea'i he pongipongí ni, 'oku 'ikai ke 'i heni 'a e 'Eiki Palēmia mo e 'Eiki Tokoni Palēmia, pea 'i ai pē mo e ni'ihi 'oku 'ikai ke nau me'a heni. Poaki tōmui mai, pea 'oku 'i ai mo e ni'ihi, 'oku nau me'a atu he ngaahi 'uhinga lelei fakafāmilí ki he fonuá ni fakalūkufua.

'Asenita ngāue 'a e Fale

'E 'ikai ke u to e fakalōloa Hou'eiki hangē ko e me'a 'oku mou me'a ki ai, ko 'etau 'asenitá 'ena. 'A ia 'oku 'i he Kōmiti Kakató 'a e 4.1 ko e Tohi Tangi ia, fekau'aki pea mo e kekele 'a e Kolisi Tongá fakamolemole, pea kuo 'osi tukuhifo ia ki he Kōmiti Kakató, pea 'e fai ki ai 'a e feme'a'aki he 'ahó ni. Ko e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá 'oku te'eki ai mahino e taimi 'e me'a mai aí, ka kuo pau pē ke me'a mai 'Eiki Sea. Hangē ko e me'a 'oku mou mea'i 'i he uike ni, tau 'osi pē 'i he 'aho Tu'apulelulu. Hou'eiki ko u fakamanatu atu pē ke mou mea'i, tuku mai ha faingamālie ki he kau ngāué ki hono teuteu'i e 'api ni, koe'uhi ko e taimi ko ia 'o e tāpuní, pea ko e tu'utu'uni ia 'a e Konisitūtone mo e Lao ...

<008>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Sea Le'ole'o: ... Ka ko e kole pē mei he motu'a ni mo e fakafofonga'i atu e kau ngāué ha faingamālie 'i he uike ni kapau 'e lava pē Tohi Tangí pea ko u tui ko 'ene lava ia 'o 'etau ngāué fakalukufua pea toki fai e tāpuni 'a e Fale 'Eiki ni. 'Osi mahino pē 'oku 'i ai mo e Hou'eiki te nau me'a mai 'o tāpuni e Fale ni.

Hou'eiki, kimu'a pea u liliu ki he Kōmiti Kakatō 'i ai ha taha 'oku 'i ai ha me'a 'oku tokanga ki ai koe'uhī pē ka u toki hoko atu ha'atau liliu 'o Kōmiti Kakato. 'Eiki Minisitā Polisi pea mo e Kasitomu me'a mai.

Fakahā Pule'anga nau hoko atu ki he Fakamaau'anga fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fakaangaanga

'Eiki Minisitā Polisi: Fakatapu atu ki he Fetu'u na 'Eiki Sea mālō ho' o laumālie ki he pongipongi ni pea pehē 'eku faka'apa'apa lahi ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Sea ko u fakamālō atu 'i ho' o 'omai e faingamālie pea te u nounou pē Sea kuo u fakahoko eni 'i he faka'apa'apa mo'oni Sea ko hono 'uhinga pē ko e tūkunga ko ē 'oku 'i ai e Pule'angá 'i he 'aho ni mo e *position* 'a e Pule'anga 'o fekau'aki mo e *issue* ko ia na'e fai ki ai 'a e feme'a'aki 'i he uike kuo 'osi Sea ko e fie fakahoko pē ke fakakakato hangē ko ia na'e fakahoko atu 'e he Palēmiá 'i he uike kuo 'osí 'e fakahoko mai ki he Fale ni he tūkunga 'oku 'i ai 'a e Pule'angá pea ko e fie fakahoko atu pē Sea 'oku 'osi ma'u mai e Fale'i Fakalao 'a e Pule'angá mei Nu'usila pea 'oku hoko atu leva 'a e ngāue ki he Fakamaau'anga ki he *judicial review* 'Eiki Sea. 'A ia 'e hoko atu eni 'i he 'aho 8 'o 'Epeleli pea ko hono fakahoko atu pē ia Sea pea mo e ngaahi ngāue kehe pē 'oku muimui mai ai, ka ko e *position* ia 'a e Pule'anga 'i he taimi ni. Fie fakahoko atu pē Sea 'i he loto faka'apa'apa mo'oni mālō 'aupito ho' o ma'u faingamālie 'Eiki Sea.

Tali lelei Sea Le'ole'o fakahā mei he Pule'anga & na'ina'i ki he

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'Eiki Minisitā Polisi pea ko u lave'i pē me'a 'oku ke me'a ki ai, lelei 'aupito 'aupito pē ia koe'uhī ko e ngafa fatongia pē ia mo e totonu 'a e Pule'angá. Ka ko u fie fakamanatu atu pē ka moutolu Hou'eiki tokanga 'etau ngāue'aki e tukuhau e fonuá 'i he ngaahi me'a pehe ni he ko e fai 'etau tau'aki fusi ma'u mafai he Fale ni kā ko e tukuhau e fonua te ne fua 'a e kanongatāmaki ko eni e me'a ko ē 'oku ke me'a ki ai. Koe'uhī ko e totonu pē ia 'a e Pule'angá ka ko u 'osi lave'i pē 'oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u me'a fēfē uēsia ai 'a 'etau ngāué fakatatau pē pea mo e tu'utu'uni 'a e motu'a ni ka ko u fie 'oatu pē ke mou me'a ki ai pea 'oku tonu pē me'a ia 'oku ke me'a ki ai 'oku 'ikai ke fakahalaki ia. 'I ai ha me'a 'oku to e 'aonga ma'a e fonua ni koe'uhī ka tau 'unu ki ai Fika 13 Ha'apai?

Tokanga ki he ngāue ki he ngaahi me'a fakapa'anga ki he langa afā 'i Ha'apai

Veivosā Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Seá. Tapu pea mo e Fale 'Eiki ni, 'Eiki Sea ko e ki'i me'a makehe pē eni ia ko e ki'i fiema'u pē ia ki he Minisitā Pa'angá 'Eiki Sea. Ko e kāinga Ha'apai 'oku nau toutou fehu'i mai 'a e tokoni pea mo hono faka'osi e langa ko ē ko ē afā ko ē 'i Ha'apai.

Pea ko e me'a ko ē 'Eiki Sea 'oku fai ki ai 'a e tokangá fekau'aki pea mo e ngaahi tangikē vai na'e 'osi fakapapau'i 'e 'ave ia ki Ha'apai 'i he kongá kimu'a pē 'o e ta'u ni pea kuo 'i ai e fanongo ia mo e ongo'i 'e he motu'a ni 'oku 'ikai ke lava ia 'Eiki Sea. Ka ko e anga e hoha'a 'a e motu'a ni fekau'aki pea mo e ngaahi tangikē ko eni ne 'osi a'u 'a hono *process* e ngāue ko ení 'o a'u ki he *procurement* pea to e fakafoki mei ai. Pea ko e talu ia e, 'a e longo ko iá ka ko u, 'ikai ke to e 'ilo 'e au pē ko fē feitu'u te u to e hū ki ai 'oku ou kole pē ki he Minisitā he ko ia 'oku Sea 'i he Potungāue ko ení ke 'omi mu'a ha ki'i fakamatala 'e mahino ki he kāingá.

Sea 'oku ke mea'i pē fu'u taimi 'uha lahi taha ko ē 'a māmani na'e tō ia he ngaahi māhina ko eni kuo 'osí. Hala'atā ngaahi 'api ko eni 'oku 'ikai ke 'i ai ha tangikē mo ha me'i vai. Pea ko u tui au ko e *priority* eni 'a e kāingá ka 'oku 'ikai pē ke ngaungāue pē ko e hā e me'a 'oku *stuck* ai Sea na 'oku 'i ai ha ngaahi lalo tēpile ia 'a e Potungāue ko ení 'e lava ke vete ai leva ka ko u kole 'Eiki Sea ki he Minisitā 'omi mu'a ha ki'i faingamālie ke u lele atu 'a e motu'a ni ke tau fakataha mo ho'o kōmití ke 'omi pau kiate au e ngaahi, 'a e ngaahi fakamatala 'oku 'i ai he taimi ni e tu'unga 'oku 'i ai e ngaahi ...

<009>

Taimi: 1035-1040

Veivosa Taka: .. tangikē Sea. Ko e ngāue ko ení na'e tonu ke 'osi pē ia he ta'u kuo'osí. Pea 'oku 'ikai ke 'ilo pē ko e hā ē, ko e kole atu pē talamai pē toloi, kole atu pē talamai pē toloi. Pea ko e ki'i fakahoha'á pē ia 'Eiki Sea ke fakangofua 'e he Minisitā ke fai ha ki'i talanoa mo hono kāinga. Ka ne 'omi pē ha fo'i panatolo ke fai ki ai ha me'a 'a e Falé ni pea mo e kāinga kae toki fai 'a e talanoá. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Ko hai ha Minisitā te ne me'a mālie mai ki he me'a ko eni 'oku tokanga ki ai e Fakafofonga 13. Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatapu atu Sea pea tapu ki he Hou'eiki e Fale Alea. He 'ikai ke u to e tuli tonuhia he me'a ko ení Sea. Ko e me'a ko eni felāve'i pea mo e afā ko ia 'o *Ian*. Pea 'oku 'ikai ke u to e lava 'o pehē ke u to e fakatonuhia neongo 'oku 'ikai ke e potungāue pē 'a e motu'a ni 'oku lave totonu ki aí, tokotaha. 'Oku 'i ai mo e ngaahi potungāue kehe mau fefelāve'i ki he ngāue ko ení. Ka ko e fo'i mo'oni ko ia kuo fu'u fuoloá, mo'oni ia. Ko e 'osi eni ia pē ko e ta'u eni 'e fiha pea 'oku a'u eni ki he tangikē, 'oku fu'u fuoloa 'aupito. 'Oku ou 'ilo pē 'oku 'i ai e ngaahi fanga ki'i tekinikale 'oku fai ki ai pea 'oku 'amanaki ke mau fakataha 'i he efiāfi 'apongipongí ki he ngaahi me'a ko ia 'a e Kōmití ko iá. Pea 'oku kau ai e me'a ko ení pea ko u kole atu ki he Fakafofonga ke ke me'a mai ki ai ke tau vakai ki ai 'i he efiāfi 'apongipongí 'i he 4:15 'o kapau 'e kei hoko atu e Fale Alea. Ko e 'ai ia ki he tuku ko ē 'a e Fale Alea. He ko e fanga ki'i fakataha ko eni 'oku fa'a hoko ko ē he taimi Fale Alea 'oku toki fai kimui 'i he 'osi ko ia 'a e Fale Aleá. Pea ko u kole atu pē ki he Fakafofonga ke kātaki 'e me'a mai. 'Oku ke mo'oni pea ko e ongo kautaha pē 'e ua 'i Tonga ni 'oku na lava e ngāue ko ení. Ka 'oku ikai ke fu'u loko mahino kiate au e me'a fakatekinikalé pē ko e hā koā e me'a 'oku fuoloa aí. Pea 'ikai ke fie 'ai ke na vaeua atu pē ā e ngaahi fo'i tangikē 'o fai mo 'ai. Kaekehe, ko e ngaahi *process* ko ia te tau to e mahino ange ai 'e Fakafofonga ka ke me'a mai ki he fakataha ko ia 'e fai 'apongipongí. Ko e me'a pē ia ko u ala fai atu he mōmeniti ko ení 'Eiki Sea. Mālō 'aupito.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Ki'i 'oleva pē Hou'eiki kae fiamālie Fakafofonga Ha'apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea kae 'uma'ā e Falé 'eiki ni. 'Eiki Sea ko u fakamālō atu he ki'i taimi kuo ke 'omi ma'a e motu'a ni ke lava 'o vete atu ha kongā e faingata'a'ia e kāinga pea ko eni kuo tali e kolé. Fakamālō atu Sea he ma'u faingamālie.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Me'a mai e Fakafofonga Fika 17, Niua pea toki hoko mai e Fakafofonga Fika 11, 'Eua.

Tokanga ki he tu'u e ngāue ngaahi hala pule'anga 'i Niuafo'ou

Vātau Hui: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Tapu pea mo e Hou'eiki Minisitā. Tapu mo e Hou'eiki Nōpele 'Ene 'Afió. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. Sea 'oku fakamālō pē motu'a ni he kei fakalaumālie Feitu'u na kae 'uma'ā e Falé 'eiki ni, tau a'u ai ki he uike fo'ou ko eni. Pea mo e lotu lelei kuo tau fanongoa 'i he pongipongi ni, kamata'aki e 'aho ngāue ko eni. Sea ko e fokoutua hake 'a e motu'a ni kei tangi pē hoku ki'i vahefonuá, Niuafo'ou koe'uhí ko homau hala pule'angá Sea. Ko u toutou 'ohake ma'u pē 'a e ngāue ko eni Sea. Na'a mau felotoi ke 'ave 'a e tangai sima ke ngaahi'aki e hala pule'angá. Ko e 'uhingá ko e ngaahi fo'i haké 'e fē'unga pē ke sima'i. Pea 'oku 'ikai ke 'ilo'i 'e he motu'a ni ko e hā e tafa'aki 'oku tupu mei ai 'a e tu'u e ngāue ni. Pea ko e tokanga 'a e motu'a ni koe'uhí na'a 'ohovale kuo fefeka e simá. Ka ko u tui pē Sea ko u tui mahalo 'e tokanga lahi ange 'a e va'a ko ia mo e tafa'aki ki he Ngaahi Ngāue Lalahi 'a e Pule'angá. Kuo u 'osi tā ki he pule fakavahé ke nau tokoni hake, nau tokoni hake mu'a ke feinga'i ki he tokoni ki hono sima'i ko ia 'o e ngaahi hake ko ia pē ko e ngaahi tokatāmaki 'i Niuafo'ou. Sea ko e mo'oni e mo'oni ka 'oku ai pē ki'i kole pea mo e fakatangitangi heni ki he 'Eiki Minisitā. Te nau ō hake pē 'o tokoni, 'a e kāingá. Ka ko e kolé ...

<001>

Taimi: 1040-1045

Vātau Hui: ... 'ai pē 'ai mo ha ki'i sēniti pē ke 'ave ke faka'ai'ai 'aki nautolu ke 'ā'āsili e tokoni. He ko u tui ko e mālohi 'a e sino e tangatá pea 'e kau lelei leva ki he ngaué. Sea 'oku mau hanganaki atu ki ai. Pea 'ikai ko ia pē Sea ka 'oku fetu'utaki 'i ai e ki'i kau ngāue na'e tuku atu ke nau folau atu 'o fakahoko e ngāue 'i Niuafo'ou ki he teminolo pea mo e fale nofo'anga ko iá 'i ai. Ko e pehē ko ē mei a'í kuo ha'u e ki'i kau folau 'a e ki'i kau ngāue ia he na'e te'eki ma'u hanau vahe pē kuo 'osi 'i ai pē ha kongā 'o e vahé. 'Oku 'i ai mo e kau ngāue pehē 'i Niuatoputapu nau lolotonga ngāue ai. Ko u fakamālō lahi au ki he langa ngāue 'oku fai ki he vahefonuá pea ko u fiefia lahi. Ko u tui au ko e ki'i palopalema pē eni ia 'ia kinautolu ko ia mahalo na'e kumi e kautaha ko ē ke nau fakahoko e ngāue 'oku tupu ai 'a e palopalema ko eni Sea. Ko ia Sea ko u faka'amu pē ke, kapau 'e fakalelei'i ange mu'a mahalo na'a 'oku kei toe ha ki'i toko taha pē ko e toko ua 'i Niuafo'ou 'oku na nofo faka'osi'osi atu ai mo e ta'evahe pē ka ko u tui 'oku 'aonga pē ke fakatokanga'ia koe'uhí ko e tō 'a e kakaí ki he feitu'u mama'o pehē pea 'oku tonu ke 'ange 'enau vahé ke pau pea fakapapau'i mo e ngaué kae lava lelei pea fiefie fai e ngaué Sea.

Tokanga 'ikai lava ke fakahifo ngaahi loli ki he ngāue ngaahi hala Niuafu'ou

Sea ko e faka'osi Sea mahalo ko e tu'o ua eni e folau 'a e *MV* 'Otuanga'ofā ki Niuafu'ou atu pē mo 'emau ngaahi fu'u loli pea to e foki mai pē na'e 'ikai lava 'o fakahifo 'i Niuafu'ou. 'Oku mau faka'amu pē Sea kapau 'e lava 'o tuku 'aupito pē kae fakapapau'i pē 'a e fo'i folau ko ē 'e 'alu pea 'ave ai 'o fakahifo. He 'oku ou tui mahalo 'oku kau ia he to e fakamamafa he folau ko e folau atu pea ne to e folau atu pē mo e fu'u loli mo e ngaahi me'alele pea 'osi ko ia 'ikai lava 'o fakahifo pea to e folau mai pē mo ia. 'Oku 'i ai e ki'i taimi 'oku pehē he 'e kaingā ko e ki'i taimi hengihengi ko e taimi ia 'oku tofukī ai 'a e Taulanga Futu. Pea ko e taimi ia 'oku tonu ai ke no'o ai 'a e *MV* 'Otuanga'ofā kae fei mo fakavave me'a kotoa pē fakahifo. He ko hono taulangā foki 'oku kehe hono talā 'ona.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'E Sea kātaki ka u ki'i tokoni atu ki he Hou'eiki ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Ke tali pē tokoni ?

Tali Pule'anga ke to e fakakaukau ange ha founa 'e taha lava ke fakahifo me'angāue ki 'uta

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko u fie fakamanatu atu ke mou manatu'i ko e 'Onemató pē taha 'e 'alu 'o 'alu 'ave me'a ko enā 'o a'u ko e 'uhingā he 'ikai ke lava e 'Otumotuanga'ofā 'o holomu ki ai. Ko 'ene kovi kovi pē tahí 'ikai pē lava ia. Ko e me'a ia 'oku 'uhinga ai ke mou fakakaukau'i ke mou 'oatu e 'Onemató ko e 'Onemató 'oku 'alu e taumu'á 'o lī e tāpuní. Mou fakakaukau ha me'a fakatekinikale ke lava kae 'oua 'alu ai pē he founa tatau pea tau lipooti mai 'oku 'ikai ke lava e me'a e kakaí. Ko 'eku ki'i tokoni atu pē ia. Ko e 'uhinga ia me'a 'oku 'ikai ke lava ai 'a e vaka ko ia koe'uhí he ko 'ene holomu'i 'oku 'i ai e tāpilí ia pea mo e fohé. Pea ko 'ene ki'i houhou pē tahí ia 'ikai pē ke to e lava ko 'ene tō pē mamahá ia mahalo ko e me'a ia na'e puli ai fu'u tapili fu'u fohé kimu'á ka mou fakakaukau atu ha vaka 'e taha. Ko e 'Onemató ena 'oku lava aí.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō, mālō Minisitā.

Vātau Hui: Mālō, mālō Sea. Ko u fakamālō ki he 'Eiki Minisitā he tokoni kuo fakahoko maí. Sea na'e fa'a lī pē fu'u tāpuní ia 'a e *MV* 'Otuanga'ofā 'i he taulanga ko ení kimu'a. 'Oku 'ikai ko ha toki ki'i ta'ofi eni ka na'e fa'a lī pē ia ki 'uta pea fakahifo ai. Ko e *MV* 'Onemató 'oku mau fai pē fakakaukau ki ai ka ko e me'a Sea ko e fakahoko mai ko ē mei he kāingā 'oku 'ikai ke fu'u fe'unga 'a e 'Onemató ke uta mai ai nautolu he 'oku nau fu'u tokolahi he folau maí pea 'ikai ke ngata ai fai tō ha taha ki tahi 'i he, 'oku 'ikai ke pehē ko ha'aku fakaongoongo kovi ki he vaka ni ka 'e 'i ai pē fo'i taimi te mau kole 'emautolu.

Tēvita Lavemaau: Sea ki'i fakatonutonu atu e Fakafofonga ko ení.

'Eiki Sea Le'ole'o: Fakatonutonu.

Tēvita Lavemaau: Ki'i fakatonutonu, tapu mo e Sea pea mo e Fale 'eiki ni. Fakatonutonu atu pē 'Eiki Sea ko e *MV* 'Onemató kuo 'osi fai e ngāue ki ai 'a e Māliní mo e Pule'anga Tongá 'oange mo 'ene laiseni folau fakalotofonua pea to e lava folau ki Fisi. Ko ia ko e fakatonutonu pē ki he

lēkootí pea ‘ikai ke ngata ai ‘Eiki Sea ‘asinga ai ‘ene ma’ama’a mo e ki’i kāinga ko eni e nofo mama’ó mo e filifili ‘Eiki Sea. ‘Ai ke nau ō pōpao kae ‘ikai pea tuku ai pē nautolu mo e fakahela.

Vātau Hui: Sea mālō ‘aupito Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō.

Vātau Hui: ‘Oku ko e kole pē ‘a e kainga ia ke ngaue ange ‘aki pē ‘a e ‘Otuanga’ofá ‘i he folau ka neongo ia ‘oku ou tali lelei pē ‘e au ia ‘a e kole ‘oku fakahoko mai ‘e he Fakafofonga ko ia ‘a ‘Eua. ‘E Fakafofonga ‘Eua ‘oku ou tui au ‘e ‘i ai ‘emau fo’i lele ‘amautolu te mau kole’i atu ke mou ki’i lele ka ‘oku ‘uhinga atu ia Sea kapau ‘e to e ki’i tahataha hifo e lele ‘a e totongi ko eni *subsidy* ‘oku *subsidize* foki e folau ‘a e vaká.

<002>

Taimi: 1045-1050

Vātau Hui: ...kapau ‘e toe ki’i tahataha hifo mei he 5 mano ‘o tahataha hifo, pea ko u tui ‘e fu’u taa Ko e ‘uhinga ke na ki’i kehekehe si’i mo e MV ‘Otuanga’ofá. Koe’uhi ‘oku fe’unga pē ‘a e ‘Otuanga’ofa pea mo hono lahi. Pea ko e vaka ‘oku sai ki he folau ki ...Ko e ‘uhinga ia ‘a e ki’i fakahoha’a ‘a e motu’a ni. Ko e fakamatala ngāue pē mo e faka’amu na’a ‘i ai ha taimi ‘e tokoni mai ai ki he fakahoha’a ‘a e motu’a ni. Ko ia pē mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Hou’eiki Pule’anga! ‘Eiki Minisitā Ngōue mo e Toutai. Me’a mai!

Lahi tu’unga ‘i ai e ika he tokoni Pule’anga ki he fiema’u kakai

‘Eiki Minisitā Ngōue: Mālō ‘aupito Sea. Fakatapu ki he Feitu’u na, pehē ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele, pehē ki he Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapineti. Pehē foki ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Ko e fakahoko atu pē ‘Eiki Sea. Ko e tu’unga ko ē’oku ‘i ai ‘a e mata’iika ko ia ‘oku tātānaki ke fakatau ma’ama’a atu, ke ma’u ‘inasi mei ai hotau kainga. ‘E fakatau atu ‘i he Fale ko ia, ko e *Sea Star* ‘i Matamoana. ‘Oku lahi fe’unga ‘aupito, ‘aupito ke ma’u ‘inasi mei ai ‘a e kainga ko ia ‘i Tongatapu ni. Ko ia, ‘oku fakahoko atu pē, ke mea’i atu pē ‘e he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale ni. Pea pehē foki ki he kāinga ‘i Tongatapu. ‘Oku ‘i ai pē ‘a e feinga ke a’u ki ha tu’unga, ‘e lava ke ‘ave ha kongā ki tahi ki he ‘Otumotu, ka ‘oku fai ‘a e ngāue ki he ngaahi ‘aisi ko ia ‘oku ‘i ai. Hangē, ko Vava’u ‘e fiema’u ke fakatau ha ‘aisi fo’ou ke fokotu’u ‘i Vava’u, he ‘oku maumau ‘enau ‘aisi. Kaikehe, ‘oku fakahoko ‘a e ngāue ki ai ‘a e kau ngāue, koe’uhi ke lava ‘a e ngāue ke tokoni ki he ma’u ko ia ‘o e mo’uilelei, pea mo ki’i fetongi atu ‘a e me’i moa, kae ‘ai ha me’atokoni mei tahi. Ko ia pē Sea, mālō ‘aupito.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Me’a mai ‘Eiki Nōpele Vava’u.

Lord Tu’i’āfitu: Tapu mo e Feitu’u na. Fakafeta’i ki he ‘Otua hono fakalaumālie ‘a e Feitu’u na. Sea! Ko ‘eku fehu’i pē ki he Fakafofonga ‘o e ongo Niua? Ko ‘eku fehu’i ‘oku pehē ni! Ka e kimu’a ke fai ‘eku fehu’i. ‘Oku kau ‘a e fā’unga Fale Alea ko eni, kuo tau lave kotoa ai, ‘i he fā’unga Fale Alea heka sea mōlū. Ko hono ‘uluaki Sea. ‘Oku ma’u faingamālie ‘a e kau

Fakafofonga, mei he pa'anga monū'ia ho Fale. Mahalo ko e 1 kilu tupu ia. Pea 'oku to e ma'u monū'ia 'a e kau Fakafofonga ho Fale 'i he ngaahi pa'anga 'o e ngaahi Kōmiti Fakalalakalaka 'o e ngaahi Vahefonua 1 kilu tupu ia. Ko 'eku fehu'i pē 'aku ki he Fakafofonga? 'Oku kau nai 'a e ongo Niua 'i he monū'ia 'o e pa'anga 'o e Kōmiti Fakalalakalaka Fakavahefonua, 'oku fakahoko 'i he malumalu 'o e 'Eiki Minisitā' o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua? Pea kapau 'oku pehē ta'u 'e 4 ko eni 'oku ke 'i Fale Alea ai? Fā kilu tupu ia. Ko u tui au mahalo kuo mei lava ai 'a e hala ia 'o Niua pea fatu ai mo ha ngaahi Tu'utu'uni. 'o fakahū mai ki he Fale ni, mo hanga 'o fakanifo ho'o silini ko ia, kae toki tafe atu he ko e ngāue lahi kuo fai 'e he Pule'anga 'i he taimi kotoa. Ka ko 'eku fehu'i pē 'aku ia. 'Oku kau ho vahefonua 'i he monū'ia ko ia ngaahi Pa'anga Fakalalakalaka fakavahefonua? Pea kapau 'oku pehē? Sēniti lelei 'a e Feitu'u na. Mālō.

Vātau Hui: Mālō 'aupito Sea. Ko e mo'oni ē mo'oni. 'Oku kau 'a e vāhenga 'o e motu'a ni 'i he ma'u faingamālie 'i he pa'anga ko ia. Kāko e ta'u ni Sea, na'e fai 'a e talanoa mo e kāinga pea 'oku mau 'oatu 'a e ki'i pa'anga ko eni. 'Oku lolotonga folau atu ai 'a 'emau kau folau ki Nu'usila, ke tānaki mai 'a e ngaahi va'apapa mo e ngaahi me'a 'e ala fe'unga, ke fakahoko 'aki 'a e monomono 'o e ngaahi 'api nofo'anga 'i Niuafo'ou pea mo e ki'i ni'ihi pē 'i Niuatoputapu, ke fakakakato. Pea 'oku mau hanga 'o fakanofonofō pehe'i Sea, ke mau kamata ai. Ko u tui ko e nofo 'o 'ikai ke tulungia ha ki'i fāmili, 'oku kau ia 'i he nofo pea 'e lau ia ko e hēvani ia 'o e mo'ui. Mau hanga 'o 'ave he 'oku 'i ai 'a e fo'i toko 8 'oku nau lolotonga 'i Nu'usila he taimi ni, ke fa'o 'a e koniteina ke fakafolau mai Sea.

<004>

Taimi: 1050-1055

Vātau Hui: Pea ko e pa'anga ko ia mau feinga ke monomono 'aki 'e 'osi ko ia 'a e pa'anga 'o e ta'u ni te mau toki hoko atu ki he me'a fo'ou 'o e ta'u fo'ou. Ko ia ai 'oku ou fakamālō au 'i he fehu'i 'oku fai, ka 'oku mau ngāue pē 'i 'api pea fai 'aki ia mo e loto ki ai 'a e kāinga, hoa mo nautolu kae 'ave ki ai 'a e pa'anga ke fai'aki 'oku pehē 'emau ngāue'aki 'a e pa'anga. Mālō.

Fokotu'u na'a lava kole ha silini mei he Pule'anga ke fakalelei'i 'aki hala Niua

Lord Tu'i'āfitu: Sea ko 'eku faka'osi eni ki he 'eku fahu'i fakafofonga, pē 'e lava nai ke ke fakatangitangi hangē ko ho'o fakalea ki he Hou'eiki Minisitā, ko e me'a pē 'e taha 'e to'o ai koe mei he Fale ni ha'o fai ha hia, kapau 'e to'o atu 'a e fo'i ta'u 'e fā ia mo e pule 'a e 'Otua, tapu mo e Feitu'u na laumālie, kapau 'e lava pē ia 'o toho'i ha fo'i fā kilu 'au mei he *Internal Affair*, ko e fa'ahi ia 'a e Pule'anga, ko e fakalalakalaka, tokoni ki he ngāue 'a e Pule'anga. Kapau te ke hao fakamalanga lelei pehē heni 'oku ou tui 'e tokoni lahi ia ki he Feitu'u na. Ko e pa'anga ia 'a e Fale Alea he 'ikai ke fu'u pehē ia, fu'u pelepelengesi 'aupito 'a e pa'anga ia 'a e Fale Alea, he 'oku tu'u ai mo hono tu'utu'uni 'o'ona he 'ikai ke kau ia 'i ha konga ho'o ngāue telia na'a ke *campaign*, mahino pē ia mei he 'ofisi pa'anga. Ko e pa'anga ko ena ko ē 'a e Pule'anga, ko e pa'anga pē ia 'a e Pule'anga. Tangi koe ki he Minisitā Fakalotofonua ke fakahū ha *recommendation* ki he Kāpineti, pa'anga tokoni lelei ia ki he Feitu'u na, pea toki fai ai pē ho'o alea mo e Pule'angá mo ha ngaahi tokoni mei muli 'e lava lelei ho hala, pa'anga lahi faka'ulia. Ko ia pē ki'i tokoni. Mālō.

Tokanga ki he totongi fakalotofonua e ika ‘a e Pule’anga

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō. ‘Eiki Nōpele fakamolemole pē Minisitā Ngoue mo e Toutai. Hangē ko ē ko e me’a ‘oku ke me’a ki ai, fe’unga pē ika ‘i he vahefonua, fēfē ‘etau totongi, fe’unga pē mo e totongi ki he kakai ‘o e fonua pē ‘oku ki’i mamafa.

‘Eiki Minisitā Toutai: Ko ia Sea, ‘oku fe’unga pē ko e totongi mā’olunga taha pē ko e pa’anga ‘e valu, mo e pa’anga ‘e fitu, mālō, ki he kilo, mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō. Ki’i me’a mai ange Fakafofonga ‘Eua, pea toki hoko mai ‘a e ‘Eiki Nōpele mei ‘Eua pea mou hoko mai. ‘I ai pē ha ki’i faingamālie koe’uhi ke mou me’a mai talu ho’omou feme’a’aki ...

Mo’ale Finau: Sea ko e ki’i fo’i fehu’i pē ‘e taha ki he Minisitā na’a ngalo ‘iate au Sea fakamolemole ki he ika. Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Kātaki pē Fakafofonga ‘Eua ‘ai mai angé ki’i fehu’i.

Mo’ale Finau: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, pea pehē foki ki he hou’eikí. ‘E ‘Eiki Minisitā ko e pa’anga ‘e fitu mo e valu ko e totongi *normal* ko ē ‘a e kakai ko eni ‘a eni anga maheni, totonu foki ke ki’i holo ‘a e Pule’angá ia koe’uhi he ko e Pule’anga ia Sea, ko ia ‘oku ou kole ange ki he Minisitā pē ‘oku nau ‘osi pē ‘oku nau ki’i vakai mai ‘o ‘eke ‘a e *price* he na’a ku ‘eke ‘e au ‘oku pa’anga ‘e fitu, valu. Pē ‘oku ‘i ai ha ki’i meesi ke holo he ko e Pule’anga.

Veivosa Taka: Kātaki Sea kae ‘oatu ai pē ki’i fehu’i ko eni kae toki tali fakataha pē.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Oatu ai pē mo e fehu’i ko eni ki he Feitu’u na Fakafofonga fika 13 pea ke toki tali mai Minisitā.

Tokanga ki he ‘alu e pa’anga he toutai’i ika ia ki muli kae ‘ikai ‘inasi ai e Tonga

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni. Sea ko ‘eku ki’i hoha’á pē ko e fokotu’utu’u ngāue ‘a e ‘Eiki Minisitā ke ‘ave ‘a e siliní ia ma’a e kau muli. Ko e hā hono faingata’a ke ‘oange ki’i *fund* ko ia ki Ha’apai, ke nau toutai’i mai ‘a e ika ko ia ‘o fakatau atu, kae ‘ave sēniti ko ia ma’a e kakai. Kā ‘oku hangē kia au ia ‘oku fai ‘a e fokotu’utu’u ia ‘e fokotu’utu’u ia ki muli, pea ko e me’a ia ‘oku fai ai ‘a e ki’i fehu’i ‘Eiki Sea. Mālō ‘Eiki Sea ‘a e ma’u faingamālie.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Me’a mai angé Minisitā Toutai, fiema’u ‘a e ongo Fakafofonga mei Ha’apai.

‘Eiki Minisitā Toutai: ‘Io, mālō ‘aupito Sea. Ko e totongi ma’ulalo ko ē totonu ‘a e ‘ū ika ko eni, ko e pa’anga ‘e 12 ‘o fai ki ‘olunga, pea ko e pa’anga ‘e valu mo e fitu leva ‘oku fakama’ama’a ko ia ki he pa’anga ‘e valu pea mo e pa’anga ‘e fitu. ‘Oku ‘ikai ke mahino kiate au kātaki fakamolemole ‘e Fakafofonga 12 ‘a e fehu’i.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea, tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni, ‘Eiki Sea ko ‘eku fehu’i, ko e *fund* ko ē ko ē ‘oku *vire* mei he Potungāue ‘o ‘ave ia ki he kau toutai muli kā nau ōmai ‘o ‘omai ‘a e ika ko eni ‘a eni ko eni ‘oku fai ai ‘a e fakatau. ‘E ma’ulalo ‘a e Potungāue kā ‘ave fo’i *fund* ko ia ki Ha’apai kā nau toutai’i mai ‘e nautolu ‘a e ika ki heni? Ko e ‘uhinga ia ‘oku ou ke hangē ‘oku hangē eni ia ‘oku vilo ia ki hema kae ‘ikai ke vili ki mata’u, mālō Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Sai pē ‘oku ‘ikai ke fu’u mea’i ‘e he Fale ‘Eiki ia ‘a e me’a ko eni ‘oku me’a ki ai ‘a e Fakafofongá kā ko ‘eku fakahoko atu pē ke ke mea’i ‘a ia ‘oku mahino ki he Fale ni ‘oku ‘i ai ‘a e pa’anga, ‘oku hanga ‘e he Pule’angá ‘o ‘ave ki he kau toutai muli, ‘a ia ko e kau toutai muli ‘a e ika ko ē ‘oku *longline*. Ko e palu, ko e Tonga ‘ata’atā pē ia, kā ke me’a mai angé ki he me’a ko ē ‘oku me’a ki ai...

<005>

Taimi: 1055-1100

Konga pe aleapau mo e ngaahi vaka muli ke fakatau ika he totongi ma’ama’a

‘Eiki Minisitā Toutai: ‘Io, ko e ika ko ia ‘oku ‘omai ko iá, ko e kongā pē ia e aleapau ko ē mo e kau toutai muli ko ení, ko e tuku mai ‘a e ika ko ení ke fakatau ma’ama’a atu, pea ‘oku fakafoki pē e seniti kia nautolu he ko ‘enau ika. Ko ia pē. Mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō, mou fiamālie? Koloa pē kuo fakahoko mai e fatongia ‘o e ‘Eiki Minisitā, toki fai ha’a mou fēme’a’aki ki ai ‘anai, ka tau hoko atu ... ‘Io, me’a mai ‘Eua.

Tevita Lavemaau: Mālō Sea. Tapu pea mo e ‘Eiki Seá, pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Aleá, kae fai ha ki’i fakahoha’a nounou pē. ‘Oku ou ongo’i foki, Sea, e ‘ikai ke me’a heni e ‘Eiki Palēmiá pea mo e Tokoni Palēmiá, ka ko e me’a ‘oku tau monū’ia aí, ‘oku me’a heni e Minisitā Leipā, pea mo e Minisitā Pa’angā. Ko e ongo fu’u uma eni, hema mo e mata’u ‘oku na hanga ‘o tukipohu ia ‘a e tangai ko ē he fakalalakaká he fonua ni. ‘A ia ‘oku na hanga ‘o taulani’i ‘etau ngāue. He kuo tau pāhia he kole ki he halá, kole, ko e tali ko ē ‘a e Palemiá, ‘ikai ke ‘i ai ha silini. Tali ko ē ‘a e Tokoni Palēmiá, ‘ange’ange ia he ki’i *CEO*, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ngāue, ‘oku kei fai e ngāue, ‘oku kei fai e ngāue. Ko eni ‘e ‘osi pē e ta’u fakapa’anga ko ení. Ko e ta’u nima ‘aki eni, hala ‘a Niua ia, te’eki ai ke fai ha ngāue ki ai. Ta’u nima ‘aki eni, kei Pule’anga ko eni hotau Pule’anga ko ení. ‘Oku ou tui ‘e ono ki he ta’u kaha’ú. Ko ‘Eua ia na’e fai e ki’i malemale holo pē ai he ta’u atú pē ia. Pea ko e ngaahi ta’u mai ko ení, kuo nau ‘ita nautolu ‘o ‘ai fakapatoa, ‘ikai ke toe ‘asi ange ha kau me’a ia.

Kole fakama’ala’ala he polokalama ke fakaakeake ngāue fakasosaieti he fonua

Kaikehe, ‘oku ou foki mai au ia, ko ‘eku fie fakatalanoa ko ē ki he ‘Eiki Minisitā Leipá, ke me’a hake mu’a ‘o fai ha’ane malanga ke fanongo mai ki ai e kakaí. ‘Oku ‘i ai e ki’i polokalama ngāue ‘a e Potungāue Leipá, ‘Eiki Sea, ko hono feinga ke fakaakeake e me’a ko e ngāue fakasōsaieti he fonua ni. Ko e mōtolo foki ia ko ení, ‘Eiki Sea, ‘ikai ko ha mōtolo fo’ou eni ia. Ko e mōtolo eni ia na’e ‘osi fakalele ‘e he fonuá, tokoni ki he ngaahi koló, ko e ngaahi kulupú, pea na’e lele, he

na'e kāpuhia a Tonga ni, a'u ki he Tokelau, ko e Fatafatamāfana, ngaahi 'otu motu 'o Ha'apai, pea toki hangē ko ē 'oku hoko 'a e ngāue mai 'a e kāinga Siainá, 'o hangē ko ē 'oku tau ki'i holomu'i ai. Ko eni 'oku to e ala mai e Potungāue ko eni, 'Eiki Sea, 'oku ou tui, fa'ahinga ko ē 'oku fa'a fanongo he polokalama *TV*, pea mo e leti'ó, mahalo ko Tonga 'eiki ni, kuo lava he falekoloa sōsaieti ai e hongofulu tupu, 'ikai ke u to e fu'u fakalōloa ki ai. 'Oku 'i ai e ki'i falekoloa, fakatatau ki he fakamatala 'a e 'Eiki Minisitā, kuo 'osi vahe ki he 'otu motú, na'e 'osi uta atu mo e koloa ia 'a Niua, neongo 'oku te'eki ai ha fale ia ke 'ave 'o tānaki ki ai, ka ko e tokoní ia. Ko e anga ia e me'a. Fai mo 'oatu e koloá ia, 'i ai pē e fu'u fale ai ke fai mo kamata ai. 'Oku 'i ai mo 'enau ki'i tokoni ko e pa'anga 'e 6,000. 'A ia 'oku kau eni ia hono 'ave ko ē ke faka'ai'ai. Ka ko e 'uhinga 'eku kole ki he 'Eiki Minisitā ke ki'i me'a mai mu'a 'o fai ha'ane ki'i fakama'ala'ala mo e polokalama ko iá, mo u kole atu 'Eiki Minisitā, ke totongi ā mu'a e ki'i tokoni ko ē ki he falekoloa e nima 'i 'Euá, he na'e faifai kuo tāpuni e Falé he uike ni.

Kole ke tanu hala pule'anga 'a 'Eua

Ko hono uá, 'Eiki Sea, ko e Minisitā Pa'angá. Ko e halá, 'ikai ke u toe fu'u lave ki he halá, 'Eiki Minisitā Pa'anga, ke 'ilo 'oku 'i ai 'etau lea, ko koe pē oku ke pulé he 'oku ke nofo he matavai 'a Tamalé. Ko 'ene tafetafe mai pē kuo lele e me'a kotoa. Ko e fu'u pota 'uha ko eni 'oku monū'ia ai e fonuá, masi'i ko motu ia ko e faka'ofa 'aupito. Ko e fanga ki'i me'alele he taimi ni, 'oku 'ikai ke to e lava ia, 'Eiki Sea, ki 'uta. Ko e pehē ko e tokua ko e *four wheeler* ko e me'angāue, mo'oni, fanga ki'i *four wheeler* na'e... taimi ni, kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha'o palau, he 'ikai te ke to e lava ko ē ki 'uta, he ko e 'uhingá kuo fu'u kovi 'aupito. Ko 'eku kole ko 'eni, 'Eiki Minisitā Pa'anga, na'a tafe hake ha ki'i me'a ki hē, ke 'atu ha fu'u loli maka, ko e 'atu pē ke lī he ngaahi fu'u luó, kae lava pē e fonongá ia, mo tau toki tali atu ai pē ki he tokoni ko eni mei he Pangikē 'a Māmani, he 'oku ou tui 'e vave mai pē 'a e tokoni ko iá.

Kole ki he Pule'anga ke holoki hifo totongi ika ke \$5

Ko e iká, 'Eiki Minisitā. Fakamālō 'aupito. Ko Tonga 'eiki ni foki ia, 'oku lahi 'aupito e ngaahi vaka toutai ia 'i Tonga 'eiki ni, pea 'oku 'ilo ika ai pē e fonua ni ia he 'oku lahi. Ko Ha'apai ia, ko e totongi ika ia 'i Ha'apai 'oku pa'anga e fitu mo pa'anga 'e 8, hangē pē ko e totongi ko eni, 'a ia ka 'ave 'etau ika 'atautolu ki Ha'apai tonu, ke 'alu ia 'o pa'anga e nima. Ko 'eku sio atú ki he faka'ofá, hangē ko Niuá, tatau pē a Niua mo 'Eua, tolo 'uta. Fakauta ā he vaká 'o 'ave 'o pa'anga e nima, 'o pa'anga e nima ki 'Eua. Kapau 'e 'ave e ika ko ená 'apongipongi, ko 'ene pehē atu pē e 'Onemató 'o uta'i kátoa 'o 'ave ki 'Eua 'o pa'anga 'e nima ai, sio ke tokoni atu ki he si'i kāingá. He kuo nau pāhia he kai e me'i moá. Kuo 'alu e me'i moa 'o pa'anga 'e ua, 'oku 'ikai ke 'ilo'i, laka ange e kai la'i lū mo e la'i pehē, he me'i moá he taimi ni. Ko ia, ko e kole atu ki he 'Eiki Minisitā, ko e 'uhingá he ko e kau pē ia ki he tokoni ko eni 'o e teke ko eni e mo'ui leleí, foki 'Eiki Sea. Pea 'oku ou tui 'oku tonu ke ki'i fakamole 'a e Pule'angá, ki hono tuku hifo ko eni 'a e totongi 'o e iká.

Ko e fie tokoni pē ki Niua. Ko e Maui foki ia, 'Onemató, 'Eiki Sea, ko e *subsidy* ko ē 'oku totongi ki Niua, pa'anga e 45,000. Fo'i lele tu'o taha 'a e 'Otu Motu Anga'ofá, 45,000 to e tānaki.. ko e fu'u nima ngāue pē eni ia e Pule'angá. To'o pē mei hē e siliní, hua'i atu ki hē, ke nau mánava ai kinautolu 'o mo'ui. Ko e 'Onemató ia. 'Oku mau 25,000 pē mautolu, ka 'oku 'uhinga ia ko 'eku

ongo'i pē 'e au ia ko e kole ko eni e fu'u me'alele ko eni 'a Niuá, hono toutou si'i 'avé na'a faifai kuo

'Eiki Sea Le'ole'o: Fiha koā e 'Onemato?

Tevita Lavemaau: 25,000 pē, 'Eiki Sea. 25,000 pē. 'Osi ko iá ia pea toki tānaki atu ai pē mo e fanga ki'i me'a ia ko iá. 'Oku ou 'uhinga atu pē au ke fakakaukau'i he Pule'angá

'Eiki Sea Le'ole'o: Fakafofonga, fēfē ke ke ngata pē ai ho'o me'á ka tau ki'i mālōlō koe'uhí ko 'etau taimi, ko 'etau tu'utu'uní ia, ka tau toki foki mai.

Tevita Lavemaau: Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Tau mālōlō.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<006>

Taimi: 1120-1125

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Aleá.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea, Lord Tu'ilakepa ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea Le'ole'o: Me'a hifo. Hou'eiki kole pē ke u hūfanga he fakatapu kuo 'osi hono aofakí hangē pē ko e me'a 'oku mou mea'í, me'a mai e Fakafofonga 'Eua 11.

Tali mei he Pule'anga fai 'enau ngāue fakasosaieti ke a'u vave sevesi ki he kakai

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea kātaki ka u ki'i fakahoha'a atu na'e fiema'u mai foki 'e he Fakafofonga Kakai mei 'Euá ke u fai atu mu'a ha ki'i tali mahalo mo ha ki'i tali 'a e Minisitā Pa'angá ka ko u 'oatu pē mu'a 'a e ki'i fakakaukau ko ení 'oku mo'oni 'aupito 'a e, 'Eua 13 ko e founa mālohinga hotau fonua ni 'a e me'a ko e ngāue fakataha. 'Oku 'asi pē ia he me'a kotoa pē 'oku tau fai. Pea ko u faka'amu pē ke u ki'i talanoa taimi si'i atu 'o fekau'aki mo e *corporative society*. Ko e motu'a ni foki 'oku taimi 'e ni'ihí ko u ki'i lelelele vave ange 'i he tu'unga ko ē 'oku 'i ai 'etau sisitemi ngāué. Pea 'oku 'i ai foki e ki'i taimi 'e ni'ihí hangē ko ení ko 'eku 'alu ko ē ke u fakaava e ngaahi falekoloá 'oku 'alu atu ia ke 'omai e *payment* ke fai'aki 'a e fakataú 'oku fakafihia mai ia mei loto he mīsiní. Te u fakatātā'aki leva eni ko u 'alu leva au 'o fakamo'ua 'o 'ave ki'i me'a ko eni 'a Niuá te'eki a'u lelei atu 'a e me'a 'a Niuá ki Niuá 'oku nau tā mai nautolu kuo 'osi pē ia he mu'a uafú. Ko 'eku 'uhinga eni e 'aonga ko ē ke fai ha ngāue he ka tau ka nofo atu 'o tangutu ki he *procurement* mo hono founa ke fakahoko'aki masi'i 'e 'ikai ke 'i ai ha falekoloa ia 'e mo'ui.

Ka 'oku 'osi 10 tupu meimei 20 tupu 'a e ki'i falekoloa ia kuo lele he taimi ni pea 'oku 'alu atu 'a e ngaahi mo'ua ia ko ē ke totongi kae hoko atu 'alu atu ia 'o ki'i *stuck* ia 'i loto. Pea ko hono mo'oní te u lava pē au 'o ue'i e ngāue ko eni ke 'alu pē ia 'i tu'a ka 'oku mahalo 'e hanga 'e he Minisitā Pa'angá 'o to e ki'i vete mai e tafa'aki ko iá ka 'oku ou poupou foki ki he lau ko ē 'a 'Eua 13. Na'e kau 'ene falekoloa 'anautolu ia hono 'omai 'a e ki'i, 'a 'ene koloá 'o 'omai kia nautolu 'o lele 'enau ngāué ka ko e taimi ko ē 'oku 'omai ai 'a e *payment* ke *process* 'oku ki'i, tau 'ilo ai pē founga motu'a. Ka ko e me'a foki 'oku feinga ki ai 'a e Palēmia ke si'i *reform* 'etau ngāué kae lava 'o 'alu e sēvesí ki he kakaí. Pea ko u fie fakahā atu pē me'a na'e hoko ki Niuá. Ko hono mo'oní ko e 'ai atu ko ē ki hē 'oku te'eki ke 'ai ...

<009>

Taimi: 1125-1130

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: .. 'a e 'ū foomú, 'ai atu ki hē 'oku te'eki ke maau e pa'anga ko u pehē ange, fei mo 'ai e koloá fakaheka ki he vaká 'ave ki he kakaí. Pea ko e hā hono ola he 'aho ní, kuo nau fetu'utaki mai ko e siliní eni ia 'e ha'u kuo 'osi fakatau kotoa ia pea ko u pehē leva 'oku to e me'a mai e Fakafofonga mei Niuá ke 'ai ā mo e ki'i sosaieti 'a Niuatoputapú. Ko u talaange, fei mo 'ai. Ka ko eni kuo mahalo 'e me'a hake, me'a mai e Minisitā Pa'anga ke ne talanoa mai ha founga he te mau feinga'i ke fakavavevave'i ange. Kae kātaki pē 'e Fakafofonga 'Euá, 'i he ki'i tuái, ko eni te mau ki'i fakataha ki ai he ho'atā ni he 'oku 'ikai ko e falekoloa pē Feitu'u na ka 'oku to e ki'i lahilahi mo e ki'i ngaahi me'a kehé.

Ka ko u fie fakahā atu pē Hou'eiki mo e kāinga, ko e sosaietí, ko e founga ia 'e mo'ui ai e kakai masivá. 'Oua te tau ma'u hala. Ko e kakai ko ē *middle income*, 'a ē ko ē tau pehē 'alu 'enau siliní ki he 6 mano, 8 mano, 'oku 'ikai ke nau fie kau nautolu he me'a fakasosaietí. 'Oku nau ō nautolu 'o fakatau share 'i he ngaahi kautahá *as an investment*. Ko e founga ia 'o e kakai ma'u, tau faka'amu ki ai he kaha'ú. Ko e kakai masivá, ko e founga 'eni ko e fakahoko e sosaietí. Pea ko u fiefia ke tala atu 'oku fakahoko ia mo 'etau ki'i *credit union*. Ko e ki'i pangikē mo ia 'a e masivá. 'Oku fai hono puhipuhi koe'uhí ke lava 'o tu'umālie pē kakai masivá 'i he 'enau ngāue'i 'a e ngaahi me'a honau nimá. Pea mou kātaki he ki'i tuái ka ko u feinga pē ke fakahoko pē ngaahi fatongiá ma'a e kakaí ma'a kimoutolu kau Fakafofonga. Kae lava ke mau feinga'i atu ke hanga 'e he me'a ko iá 'o teke 'a e *reform* 'i loto he *system* 'a e Pule'angá ke to e fakavavevave ange. Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Me'a mai angé Fakafofonga Nōpele 'Euá. Fakamolemole na'e 'osi faka'ilonga mai 'anenai 'Eiki Nōpele Vava'u. Kapau 'oku 'i ai ha me'a 'ai ke fekau'aki mo e *issue* ko eni. 'Io me'a mai e Feitu'u na.

Tokanga pe 'oku kau ngaahi siasi mo e ngaahi 'apiako he polokalama ngāue fakasosaieti

Lord Tu'i'āfitu: Sea ko e 'uluakí pē ia 'oku fakatokanga'i 'e he motu'a ni 'oku 'ikai ke fu'u malangalanga e ngāue 'oku tokanga ki ai e 'Eiki Minisitā. 'Oku hangē 'oku ne hanga 'o malu'i 'a e faingamālie ko eni 'oku fakaava mai hono nimá ki he sosaietí. Ka ko 'eku fehu'i. 'Oku tonu ke 'oua te mou ta'ofi tu'uma'u 'a e fatongiá homou 'ofisí ka mou tukuange ki he kakaí kitu'a ke nau lave mai 'o nau *outreach* ki loto. Pea tala ai 'enau, honau ivi mālohi te nau lava te mou falala ki

ai. Ko 'eku fehu'í pē 'aku. 'Oku kau e 'ū 'apiakó mo e ngaahi siasí 'i he ngāue ko eni 'i he fanga ki'i sosaieti ko eni. He ko e 'uhingá ko e fu'u 'ātakai ia 'o e masiva na'a ke me'a ki aí. Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea, 'e Hou'eiki 'i he fehu'í faka'ofa'ofa ko iá. Ko u fie 'oatu pē ki'i fakatātā mahino. Ko e Nōpele ko eni ko Vaea, 'oku ne 'osi hanga 'e ia 'o tu'utu'uni mai ki he motu'a ni pea na'a mau lele atu mautolu pea mo e Minisitā e *MEIDECC*, 'o fakaava 'ene fale sosaieti mo 'ene *credit union* pea kau mai ki ai mo e siasí mo e ki'i 'apiako pē 'i hono 'ēlia. Tatau tofu pē ia mo e Nōpele ko eni 'a, 'a ia ko e me'a ia 'oku hoko ko ē he taimi ní. 'Oku ou fakamālō lahi au ki he kau Nōpele 'oku nau ōmai 'o tataki e ngāue ko eni honau ngaahi koló. Pea ko e me'a ia 'oku ou pehē 'e kāinga ko 'etau 'unu ko ē 'a e kau Nōpele pea pehē ki he kau Fakafofongá pea pehē ki he Pule'angá ke tau fai ha ngāue fakataha. Ko e nga'unu atu. Ko e Tu'ipelehaké, na'a ne to e pu'i mai mo ia ke fakaava 'ene falekoloa 'a'ana mo 'ene *credit union* ka ne fakakau mai 'e ia 'a e kakai fefine lālangá. Na'a mau 'osi fakaava 'emautolu 'ene me'a mai ko ē ki hono kāinga. Pea ko u 'oatu ia 'e Hou'eiki Nōpele, ko e me'a ko ē 'oku ke hoha'a ki aí, 'oku monū'ia au ia 'oku ou ma'u e kau Nōpele 'oku nau hoha'a mai ki honau kakaí. Pea 'oku fai e ngāue lahi ia kiate kinautolu. Pea ko e fekaukau'aki ia 'oku ou pehē 'oku mālohi e sosaieti Tonga koe'uhi ko e fekaukau'aki e anga 'etau nofó. Pē 'oku tau fakalele ha siasi pē 'oku tau fakalele ha ki'i kalapu Tonga pē 'oku tau ki'i fakalele 'etau nofó fakalukufua, ko e fekaukau'aki ia 'oku lahi 'aupito.

'Eiki Sea Le'ole'o: Minisitā, hā e me'a na'e me'a ki ai 'a 'Eua 11 'o fekau'aki mo e 6000, ke mea'i 'e he Hou'eiki pea mo e kakai e fonuá. 'Oku 'i ai ha kongá ho'omou tokoni ki he sosaieti, 'oku pa'anga 'e 6000 ke kamata'aki 'a e polokalama ko eni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kuo 'osi kamata ia Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ka 'oku 'i ai hono ...

<001>

Taimi: 1130-1135

'Eiki Sea Le'ole'o: ... 6000?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kuo 'osi 'ave koloa ia ko 'emau talanoa eni ki he, mo e Minisitā Pa'angá ke si'i totongi atu e kau *vendor* ko iá ka 'oku 'osi lele e falekoloá ia.

'Eiki Sea Le'ole'o: Fēfē ngaahi falekoloa ko ē 'oku lolotonga lele pē 'oku te'eki ke mate ia 'a e Sōsaieti? 'Oku 'i ai e 'ū falekoloa 'oku lolotonga lele pē he taimi ni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō Sea homou tokanga mai ki he ki'i me'a mahu'inga ko 'eni. 'Oku nau kau kotokotoa mai hono tokoni'i. Pea 'oku 'i ai ki'i tokoni makehe ia 'oku mau fai 'e ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Poupou.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea. Ko e ki’i founa ko eni ‘oku mau hanga ‘omai ‘a e fo’i founa faka-komipiuta ke mau lava pē he ‘initānetí ‘o *monitor* ‘a e anga ko ē ‘a e lele ‘a e fanga ki’i falekoloá pea ‘oku mau feinga ke ‘oatu ‘a e ‘ū me’a faka-komipiuta ko iá. Na’e lave foki ai ‘a ‘Eua 13 ia ka na’a ne lave ia ki he founa ko ē hono tānaki e tukuhaú ka ‘oku ou to e ‘omai pē fo’i fakakaukau ko iá ke ‘ai pē ki he Sōsaietí ke lava pē ke tau fetokoni’aki ke tokoni’i e kakai ko eni ke ‘unu kimu’a ‘enau feinga. Pea ko ia ai ko e mahalo ko e Minisitā Pa’angá ia te ne to e ki’i vetevete atu e to e founa ko ē totongi ‘etau si’i ni’ihi ko eni ‘oku ‘ave mei ai ‘etau koloa kae ‘ofa pē kuo ‘osi tali atu mo ho fehu’i ‘Eiki Nōpele mei Vava’ú mei Fonoí.

Lord Tu’i’āfitu: Minisitā ‘oku te’eki ke ke tali mai ‘e koe. Nau fehu’i atu pē ‘oku kau e ngaahi siasí mo e ‘ū ‘apiakó pea ke me’a leva koe ia he kau Nōpele ‘oku te’eki ai ke ke tali mai ‘eku fehu’i.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko ia Sea. Mālō ‘aupito. Ko e me’a foki ko ho tu’unga Nōpele nau ‘uluaki tali atu ho’o tu’unga homou tu’ungá. ‘Oku ‘i ai e kau Nōpele ia ‘oku nau ha’u nautolu ‘o tataki e ngāue ko eni pea ko u fiefia lahi au ai. Kau ai e ngaahi kolo kau ai ‘a e ngaahi ‘apiako kau ai mo e ngaahi siasí. Ko e fakatātā pē eni ko e ki, ko e tokotaha ko ē ‘oku ne hanga ‘o tataki ‘a e fakakaukau ko eni ‘a Vaea ki Houmá ko e motu’a pātele ‘i he siasi Katoliká pea ‘oku ‘unu kotoa leva ki ai ‘a e ngaahi siasí ‘o nau poupou. Kātaki nau pehē au na’a ke fehu’i mai he tu’unga faka-Nōpele ke u tali atu ai ka ‘oku, kae ‘ofa pē ‘oku lava lōua atu. Mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Me’a mai ‘Eiki Nōpele mei ‘Euá koe’uhí na’a ke faka’ilonga mai ‘aneni. *Oh* tau foki ki he Fakafofonga Fika 12 ke me’a mai pea hoko mai e Fakafofonga 16, 17 te ke toki hoko mai ka ‘e tukuange ha ki’i faingamālie ‘a e kau Fakafofonga ko ē ke nau ki’i me’a mai ‘i he taimi ko eni ‘oku ou ki’i tuku atu ai ke mou me’a mai ha ki’i fanga ki’i me’a ‘o fekau’aki mo e kakai ‘o e fonuá.

Mo’ale Finau: Mālō ‘Eiki Sea. Mālō e laumālie e ‘Eiki Sea pehē foki ki he Hou’eikí. Sea ko u nofo pē ‘o fanongo ki he me’a ko eni pea ko u pehē mahalo na’a ko ha ki’i taimi pē eni ke tau hangē pē ha’atau pō lotu ‘Eiki Sea ke tau vahevahe atu ‘a e ngaahi me’a ‘Eiki Sea ‘oku fiema’u he kakai e fonuá ka ‘oku ‘ikai foki ke ‘i ai ha fu’u taimi lahi fēfē ke fa’a fai ha lea ki ai Sea.

‘Oku mahino ki he motu’a ni foki ‘Eiki Sea ‘a e ‘uhinga he ko e me’a kotoa pē ‘oku mau ‘oatú ‘Eiki ‘oku totonu ke ‘i ai hano patiseti mo hono silini. Taumaiā ko ‘emau tangi atu ki he halá ‘e lava ‘o tanu ta’e’utu ‘a e ‘ū me’alele pē ko e ngaahi misiní. ‘A ia ‘Eiki Sea ko e ngaahi me’a pehē ‘oku ou tui pea ‘oku ou ‘ofeina ‘aupito pē au ia ‘a e Pule’anga kae tuku pē mu’a ‘Eiki Sea ke mau hanga ‘o vahevahe atu ‘oatu pē ha fanga ki’i founa pea mo e tokoni telia na’a faingofua ange ai hano ma’u ha silini pē ko e hangē ko e fakakaukau ko eni ‘Eiki Sea.

Totonu ko e taimi ko ē ‘oku fai ai ‘a e fakatangitangi ‘a e mātu’a ‘Eiki Sea ki he fiema’u ‘a e kāingá totonu ke takitaha hiki ‘ene ki’i *note*. ‘Oku ‘i ai foki ‘a e ngaahi *ministry* fekau’aki pea mo e fo’i ‘ēlia kotoa pē ‘oku fai ai e fakatangitangi ‘Eiki Sea. Pongipongi ni ‘i he’eku faka-pesetí ko e lahi tahá ki he Minisitā Leipá. Pea ‘oku ou ‘ilo’i ‘e au ia ‘oku ne ‘osi hanga ‘e ia ‘o lomi he’ene komipiutá ‘a e ‘ū me’a kotoa pē ‘oku fakahā atu ‘Eiki Sea koe’uhí he ko ia ‘e foki ko ē ‘o ne hanga

‘o feinga’i ke ‘i ai ha silini ki he me’a ko ē ‘oku ‘oatu. Pea ‘oku ‘i heni mo e Minisitā Pa’anga te ne toki hanga leva ‘e ia ‘o fakasio he taimi ko ē ‘oku ‘oatu ai e patiseti ko eni ‘o e ta’u ni ke ne sio pē ko fē ‘a e ‘ēlia ko ē na’e lahi taha hono ‘oatu mei Fale ni ke tali ha patiseti pehē. ‘A ia ko e anga ia e fakakaukau ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea ko e ‘uhinga ke ‘aonga ‘etau talanoa he kapau he ‘ikai ‘oku hangē pē eni ia ha, hano *voice* atu pē ki tu’a ke fanongo mai e kakaí ‘oku fai e hoha’a ka ko hono mo’oni ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fo’i mo’oni ‘oku nofo mei mui ke fai hano fakamaatoato’i ‘Eiki Sea. Ko ia ‘Eiki Sea ko e fakamalanga ‘a e motu’a ni ke tuku atu ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea kātaki ka u ki’i tokoni atu pē mu’a ki’i sekoni pē ‘e taha. Ko e ki’i tokoní atu pē ‘e Hou’eiki ‘osi kau eni he *priority* ‘a e motu’a ni fa’u ‘eku palani ki ai fakahū mai ‘i he patiseti kuo ‘osi. Ko e ki’i *stuck* pē eni ia ‘a e fakaloki misini ko eni e *Procurement* ka ko e ...

<002>

Taimi: 1135-1140

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ... ka kuo ‘osi kau, ka ‘oku totonu ke to e kau ai ke to e lahi ange ‘i he Patiseti ko eni. Mālō ‘aupito ‘a e fakatokanga mai ko ia.

Mo’ale Finau: Sea! Ko hono ‘aonga ē ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Tuku pē ‘a e tafa’aki ‘a e Pule’anga ke nau fakakaukaua ‘enau ngāue, Fai mo ‘ai na’a ‘osi ho taimi.

Mo’ale Finau: Sea sai pē, kapau ‘e ‘osi, hoku taimi Sea. ‘Oku mahino ‘a e me’a ko eni ‘oku ou ‘oatu. Ko e fu’u kongā lahi ia ‘o e ngāue ko eni Sea. Pea ko u fakamālō ki he ‘Eiki Minisitā hono ‘omai ‘a e me’a ko eni. He kapau ‘oku ‘ikai ha me’a pehē? Ko e hā hono ‘aonga ‘emau ... kole atu ha uafu, mo e hā?

Tokanga ke fai ha ngāue ki he uafu Ha’apai he kuo laka he ta’u 20 te’eki fakalelei’i

Ko hono ua. Ko Ha’apai. Toe ‘a e miniti ‘e nima ko eni. Ko e uafu ‘o Ha’apai, ta’u eni ‘e 20 tupu ‘Eiki Sea, te’eki ke fai hano monomono. Ka ‘oku ke me’a ange ‘Eiki Sea, ki he me’a na’a ke me’a ki ai ‘anenai. Ko e fē ‘a e palani ko ē na’e fai ‘aki ‘i he ta’u ‘e 20 kuo ‘osi. Ko u fehu’i ia ‘e au he ‘aho ni Sea! Kapau te ke me’a atu ki Ha’apai ki he uafu he taimi ni? Kātoa ‘a e ‘ulu toa ko ena ‘oku mou fa’a me’a atu ‘oku faka’ofu’ofa ‘oku ‘asi mai mei Ha’apai? ‘Osi vahe fā ‘e tolu ‘oku ‘i tahi kātoa he taimi ni ‘oku ...Ta’u eni ‘e 20 pē ‘ova ai Sea, ‘a e hinga ‘a e ‘ulu toa ko eni ki tahi. ‘Ikai ha Samaletane ia ‘e afe atu Sea, ke ‘alu atu ‘o fakatau ika ha Samaletani pea sio atu ki he hinga ‘a e fu’u toa, pea ne hanga ‘o tohi’i ke fai hano fakalelei’i. Ko ia, ai ‘oku ou ‘oatu ai ‘a e ki’i me’a ko eni. Ke fai ‘a e ngāue ko eni Sea. Kuo pau ke ‘i ai hano Patiseti. Tuku ki he Patiseti ko eni ‘oku me’a mai ‘e he Minisitā Leipa. Pea ‘oku ou falala ki he Pule’anga, ke hanga ‘e he fokotu’utu’u ngāue fo’ou ko eni, ‘o fanau’i mai ha fo’i ola ‘oku fo’ou. Me’a mālie ‘a e

Minisitā Leipa ‘anenai ki he Fakafofonga Niua. ‘Ai ha founa ‘oku fo’ou, kae ma’u ha ola ‘oku fo’ou. Pea ko ia ai, ko e me’a ‘uluaki ia, Hou’eiki Pule’anga, ko e uafu. Pea ‘oku ou ‘ofeina mo e ngaahi uafu kehe. Kae tuku mu’a ke u talaatu ‘a e me’a ko eni. Ko e ta’u eni ‘e 20 te’eki ke fai ha ala ia ki he me’a ko eni.

Sai, taimi ‘e taha ‘oku ou fa’a ‘alu ki tahi. Te u lava ‘e au ’o fai ‘a e ngāue ‘i hē? ‘I he ngāue ko ē? Te u lava au ‘o tā ki he Pule ko ē ‘o e *MOI*. ‘Omai ha loli maka ‘e ua pē tolu pea mou ōmai heni ‘o ta’etotongi. Ta’etotongi he ko e maka pē ia ‘amautolu ‘Eiki Sea. Mou ōmai ‘o ngaahi ē? ‘Ai ‘a e maka ‘o laku ki tahi kae tu’utonu ‘a e ‘ulu toa ki ‘olunga. Ko e ngāue ko ia Sea, ‘oku ‘ikai ke to e fika’i ia. Ko e kole pē eni ia ki he Pule’anga, ‘a e fo’i *coordination*. Fakafekau’aki ko ē ‘a e ngāue, ‘oku mahu’inga ‘aupito, ‘aupito. Koe’uhi ‘Eiki Sea, ke fakangāue’i ‘etau tamaiki ‘oku nau ngāue ‘i he ngaahi ‘ofisi ko ē ‘i motu. Ke nau lava pē kinautolu ‘o fai ‘a e monomono.

Tokanga ke fa’u he Fale he lao ke veteki palopalema he fuoloa ngāue ki he *procurement*

Fika ua, ‘Eiki Sea. Ka u ki’i foki ki he tangikē vai ko eni, ‘a ē na’e lave ki ai ‘a Ha’apai 13. Ko u fakamālō heni, ko u toki ‘ilo’i kimui ‘Eiki Sea, ko e tangikē ‘oku 200 ‘a e tangikē vai 200 tupu. ‘A ia ‘oku ‘uhinga eni ia Sea, ko e fo’i vahe ‘e 4. Vahe ‘Uiha, Vahe Pangai, Vahe Foa pea mo Vahe Kauvai. ‘Eiki Sea ko e fihia ‘a e me’a ko eni, ko e fihia ‘i he *procurement*. Ka ko u fehu’i ki he Pule’anga? Kuo mou fa’u ha Lao ki he *procurement* ke ne vete ‘a e palōpalema ko eni? Pē ko e tala pē, tala pē, kae ‘ikai ha Lao ke fa’u ke fakavetevete ‘a e ki’i fehu’i ko ia ke toki tali mai ‘anai.

Kole ke vahevahe tatau faingamalie ki Vava’u mo Ha’apai

Ko e ki’i kongā ‘e taha ‘Eiki Sea, na’e lave ki ai ‘a e Minisitā Pa’anga, ki he ‘aisi ki Vava’u? ‘I he ‘aho atu na’e fai ‘a e lave ‘e langa ‘i Vava’u. Ko e ‘aho ko eni, ko e ‘aisi ‘i Vava’u. Kole pē ki he ‘Eiki Minisitā, ke ‘ai mo ki’i mafuli. ‘Ai ‘a Ha’apai pea toki ‘ai e! Ko e anga pē, kae fakamolemole ko e anga pē ‘a e fakakaukau. Ke ki’i hokohoko atu pē hē, pea ki’i vilo ki he tafa’aki ko ē. Ko e ‘uhinga Sea, ko e laumālie ‘o e *fairness* pea mo e vahevahe taau.

Ko e ki’i kongā ‘e taha ‘Eiki Sea. Ko u fie lave ki ai he taimi ni, ko e hala. Na’e fai ‘a e me’a ‘anenai, ko e me’a ko e ngāue fakataha. Ko e ngāue fakataha, ki he motu’a ni ‘oku pehē ‘Eiki Sea. Neu lele atu ‘i he pongipongi ‘e taha, na’e talaange mei Tonga ni, ‘oku ‘i ai ‘a e hala ‘a e kau Fakafofonga, ke nau hanga ‘o fili’i ‘o ‘ave ki he *MOI*. Ngaahi fo’i hala ke fai ki ai hono tanu. Pea u fanongo ki he lea ‘a e mīsini tele ko eni he hala ‘Eiki Sea. Pea u pehē ni ko e kamata eni ‘o e hala. Pea u ‘alu atu ki ai. Ko u lele atu ko ē ‘i he ki’i hala, tele mai ‘e he masi’i ia ‘a e hala. Pea ua talaange ki ai. Matāpule! Fakamolemole, te ke fiemālie pē ke u tokoni atu? Tamate’i ‘e he tama ‘a e misini. ‘Io! Tokoni mai. Pea u talaange. ‘Oku ke sio ho’o tele, ... ‘oku hipa ‘a e hala. ‘Oku ke sio ‘i ha hala ‘oku hangatonu? ‘Io! Foki ‘alu ‘o lī ho’o me’angāue, pea ke ha’u māmālie

ka fasi'i ke hangatonu, ha'u ko ē 'o hangatonu. Sio ki he hala ko ē, hangē ha ki'i mape. Nofō 'a e kongā musie, 'alu hifo ha kongā maka. 'Ai ke 'i ai ha fakalaka mo ha me'a 'oku faka'ofō'ofa.

Sea na'e hanga 'e he ki'i tama ko eni 'o fai 'a e fo'i ngāue faka'ofō'ofa 'ene hangatonu. Ko e toé pē 'Eiki Sea,'eke ki ai. 'Oku ke pehē 'e fiha 'a e fo'i kongā hala ko ē? He na'e talamai ke mau takitaha....

<004>

Taimi: 1140-1145

Mo'ale Finau: ...hala. Talamai 'e he ki'i matāpule ko eni 'Eiki Sea, 'ikai ke 'ilo. Ko ia Sea ko e ngaahi fakataha ki he motu'a ni 'oku pehē ni, Talamai 'e he Pule'angá ko e fo'i hala ko ē 'e valu 'oku ou fili'i 'oku fiha ki he fo'i hala, tau pehē kapau 'oku pa'anga 'e 3,000 ki he fo'i hala 'e taha, kuo pau ke u 'alu au 'Eiki Sea 'o tu'u 'i he hala ke fakapapau'i 'osi 'a e 3,000 ki he hala ko ia. He kapau 'e 'osi 'a e 3,000 'Eiki Sea ki he hala ko ia, ko e hala toka lelei mo faka'ofō'ofa, hala ko ia.

Ko ia 'Eiki Sea 'oku 'oatu pē ki'i me'a ko eni ki he Pule'anga 'a ia ko e ngaahi fakataha ki he motu'a ni ko 'etau 'alu atu kotoa ko kimautilu ko eni, pea 'eke mai 'e he tokotaha kiate au, fēfē kapau 'e a'u ia ki he *lunch time*, ki he efiāfi 'oku 'ova 'a e ngāue 'a e tamasi'i ko ē 'i he ngāue kae kei fai pē ho'o fiema'u 'a koe ia, 'ova ia he'ene Patiseti. Ko 'eku tali ki ai Sea, na'e pehē ni, ko ene ngata pē ho'o 3,000, pea te ke 'eke totongi, te ke ha'u leva koe ki a au te u hanga 'e au 'o kumi 'a ho'o 'ova taimi, pē ko e 'oatu ha'o *lunch* 'oku 'i ai pē seniti ia ki ai, na'e me'a 'aki 'e he Nōpele 'a e silini Fale Alea mo e silini mei he *MIA* mo e hā fua. 'Oku 'osi tokateu kātoa 'a e ngaahi silini ko eni 'Eiki Sea, ke tau 'alu atu ki loto fai 'a e ngāue 'oku 'ikai ke lava 'o fai 'i he taimi ni, fai 'aki ia 'a e silini ko ia, me'a ko ē 'oku hū mai 'e he Pule'angá, hū mai 'enautolu, pea tau ngāue fakataha, hū mai mo e kau Nōpele, hū atu mo kimautilu, hū mai mo e kakai 'o e fonua, he ko e fonua masiva eni 'Eiki Sea, ko e taimi 'oku tau ngāue fakataha ai 'e lele 'i matangi 'etau ngāue.

Hou'eiki, kuo lava 'a e ki'i me'a 'oku ou hanga 'oatu, ko e hala, ko hono mo'oni tatau pē 'a Ha'apai mo ha to e fonua, tautautefito ki he hala 'uta. Kā te u feinga hoku lelei taha 'aki 'a e ki'i sēmiti 'a e Fale Alea, mo e sēniti ko eni mei he Potungāue ke fai 'a e ngāue, pea kapau 'e 'i ai ha toe mei ai 'Eiki Sea, 'e fai leva 'a e fakatangitangi mai ki he Pule'anga. Mālō Sea 'a e ma'u faingamālie.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō, sai pē Hou'eiki Pule'anga mou me'a pē ki ai, me'a mai angé Fakafofonga fika 16 'o Vava'u.

'Akosita Lavulavu: Tapu pea mo e Feitu'u na Sea, fakatapu heni ki he 'Eiki Minisitā Fonua mo e Hou'eiki Kāpineti, fakatapu heni ki he Hou'eiki Nōpele pehē foki 'a e fakatapu heni ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

Fakamālō'ia Pule'anga he tokoni ke fakafepaki'i mahaki taifoti 'i Leimātu'a

'Eiki Sea mālō mu'a ho'o laumālie lelei ki he pongipongi ni, pea ko e fakamālō atu 'i he ma'u faingamālie lava ke u fai atu ha ki'i fakahoha'a, kā ko e 'ikai ko ha tangi eni ia pē ko ha kole Sea

ko e ki'i lea fakamālō pē. Pea koe'uhí ko e tu'unga mo'ui lelei pea mo e tō koeni ko ē 'a e mahaki taifoti hūfanga 'i he fakatapu 'i he kolo ko eni ko ē ko Leimātu'a, 'i he vāhenga 'o e finemotu'a ni, 'oku ou faka'amu pē Sea ke mea'i 'e he kāinga ko eni ko ē 'i he kolo Leimātu'a, kuo tali 'e he Pule'anga pea 'oku 'i ai 'a e fakamālō loto hounga'ia mo'oni ki he Pule'angá pea pehē ki he Poate Vai 'i hono tokoni'i 'a e ma'u'anga vai 'o Leimātu'a, ki hono solova 'a e tu'unga ko eni ko ē 'oku 'i ai 'a e mahaki taifoti 'i he kolo ko eni ko ē ko Leimātu'a. Mālō Sea.

Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Fika 17, sai kae toki foki atu ki he Feitu'u na.

Fakamālō'ia e Pule'anga ki he tokoni feau fiema'u kiki me'atokoni kāinga Niuafou

Vātau Hui: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale 'Eiki ni. Sea fakamālō atu 'i he 'omi 'a e faingamālie ma'a e motu'a ko eni. 'Oku ou tui pē ko e me'a lelei pē ke 'ohake 'a 'emau ngaahi fokotu'u mo 'emau ngaahi fiema'u ko eni, ke me'a pē ki ai 'a e Hou'eiki Pule'angá, ko hono 'uhingá hangē ko e me'a na'e fakamalanga ki ai 'a Ha'apai 12, ke fakatokanga'ia pē. Sea 'oku fiefia lahi 'a e motu'a ni pea 'oku ou fakamālō lahi ki he 'Eiki Minisitā, ko ia 'o e Leipa koe'uhí ko e sosaieti 'a Niuafou. Na'e te'eki ke mau fakakaukau ki ai Sea, kā na'e fai 'a e fetu'utaki 'i he vaka ko ia na'e toki folau atu kuo 'osi, 'o fakahoko mai 'oku nau fiema'u 'a e kiki ke 'oange. Sea na'e kau 'a e motu'a ni 'i he lele atu 'o mau si'i ngāue hono feinga'i ke fakaheka 'a e kiki koloa kiki ko ia. Sea ko e sosaieti 'a Niuafou ia 'oku nau pehē nautolu koloa kiki 'ata'atā pē ia. Pea ko hono angá ia Sea ko e 'ātunga ia ko e tau atu pē ko ē 'a e vaka ko ē 'o fakahifo 'i he taulanga Futu, takitaha ai pē 'a e puha moa mo e hā fua 'a e ngaahi koloa ko ia, taki tāuhi ai pē 'o 'alu mo ia, ko e 'osi ai pē ia 'a e koloa ia. 'A ia 'e pehē pē 'a e koloa ia 'a e sosaieti 'a Niuafou. Pea ko 'aneuhu na'e tā mai 'a e tokotaha mei he Leipa ke u fakahoko mu'a ke fokotu'u 'a e sosaieti ko ē 'a Niuatoputapu, pea 'oku lolotonga fai 'a e ngāue ki ai Sea. 'Oku ou fiefia lahi he 'oku ta'imālie 'a e kāinga 'i he langa ngāue ko eni kuo fokotu'utu'u 'e he 'Eiki Minisitā Leipa, pea 'oku ou fakafongā atu 'a e fakamālō lahi 'aupito atu.

Fakamālō'ia tokoni Pule'anga ke 'ave loli veve ke fakama'opo'opo'aki veve Niuafou

'Ikai ko ia pē Sea kā 'oku ou fakamālō heni ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui ...

<005>

Taimi: 1145-1150

Vātau Hui: Mo'uí. Na'e fakatangitangi mai e kāingá foki, ke 'oatu e fu'u loli ke fetuku'aki 'enau vevé. Pea ko e me'a mo'oni eni, Sea, ko e talu e tu'u 'a Niua, ko e toki 'atu eni e fu'u loli ke ne fetuku e vevé, ko ia 'a e kāingá, hūfanga he fakatapu. Pea na'a ku kole ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui, pea 'amanaki mai he vaka hokó, ko e me'a na'e me'amai'aki 'e he 'Eiki Minisitā Mo'uí, fai leva e fo'i ngāue ko iá, ke 'ave he vaká. Pea na'e fakafolau atu e fu'u loli he vaká, 'e to e fakafolau mai he vaka hokó pē, Sea. Sea, kuo mei mau e veve ia 'i he kāinga hono hanga 'e he

fu'u loli ko eni 'o fetuku, 'o 'ave 'o tuku ki he ngaahi feitu'u kuo 'osi hanga 'e he kāingá ia 'o teuteu mavahe ke 'ave ki ai. Pea 'oku ou fakamālō lahi heni ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui 'i he fakatokanga'ia 'a e kole kuo fai mei Tokelau mama'o.

Ke fakatokanga'i kei hala Niuafu'ou 'ikai ha 'aisi ta poloka 'i he motu ni

Ko e hokó pē, Sea. Ko e 'aisi ko eni 'a Vava'u 'oku me'amai'aki 'e he 'Eiki Minisitā Toutai. Ko 'eku fakamanatu atu, 'Eiki Minisitā, na'a ko e 'aisi ena 'a Niuafu'ou 'oku 'ai ke toe, na'a fokotu'u ia 'i Vava'u, ka ke mea'i 'oku te'eki ai ke 'i ai ha 'aisi ia 'a Niuafu'ou. Ko Niuatoputapu 'oku lolotonga fokotu'u atu e 'aisi tā poloka ko iá. 'E 'Eiki Minisitā, hangē kiate au na'a ku talanoa mo ho'o 'ofisá, 'e foki mei Niuatoputapu ki Niuafu'ou 'o tali ai ke fakaheka e 'aisi 'i Vava'u. Ko e manavasi'i 'a e motu'a ni, 'Eiki Minisitā, na'a ke fokotu'u 'e koe 'a e 'aisi, kae 'ave 'a e hala'atā ki Niuafu'ou, ka ko 'eku kole atú, ke fakatokanga'i ange pē mu'a, 'Eiki Minisitā, fakamolemole pē e Feitu'u na, na'a 'oku ou halaloto'api atu 'i he ngāue 'a e Feitu'u na, ke ke manatu'i ange mu'a e ki'i 'aisi 'a Niuafu'ou, ke kau mo ia hono 'avé, ka mau toutai'i 'a e *show* ko eni mo e faka'ali'ali ngoue ko eni, ke mahino ki Vava'u mo Ha'apai 'oku koloa'ia pē e potu tahi ia 'o Niuá. Ko ia, Sea, 'oku ou fakamālō pē au ki he 'Eiki Minisitā Toutai, mālō mu'a e kei fakatokanga'ia.

'Oku ou ongo'i lahi, Sea, 'a e.. ko e me'a ko ē 'oku mahino kiate au, ko e me'a 'oku tu'u ai e ngaué, ko *e procurement*. Ko e me'a ni, 'Eiki Minisitā Pa'anga, he 'ikai lava 'o hiki hake ā 'etau *procurement* mei he fo'i mahu'inga ko ená ka tau to e ki'i taha taha hake. He 'oku 'i ai mo e me'a 'a Niuafu'ou ia 'oku lolotonga kei tuku atu i Fale Pa'anga, ka neongo ia, ko e anga pē e fokotu'u 'a e motu'a ni na'a kau mo ia 'i he me'a ko ia ke fakakaukau'i koe'uhí ko e sio ki he langa ngāue ki he kaha'ú, pea 'oku ou tui 'e mātu'aki tokoni 'aupito 'aupito eni kia kimautolu pea mo e to'e 'oku fai mei motú. Sea, 'oku kei to e lahi pē e 'ū me'a ia 'a Niuafu'ou ke 'oatú, ka 'oku ou pehē te u fai'aki ē, na'a faifai ka u he'aki 'o fu'u tōtu'a, pea pehē 'e he Hou'eiki Pule'angá, kuo te hangē ha'ate 'ai me'a noa'ia, ka koe'uhí, 'ātunga ia si'emaui masiva, Sea, kuo pau ai pē ke pehē e kolé ia. Ko ia pē, Sea, mālō e ma'u faingamalié.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Ke me'a mai e Minisitā Toutai, ki'i me'a mai pē ki he 'isiu ko eni 'oku me'a ki ai e Fakafofonga 17, fekau'aki mo e 'aisi, pea 'osi pē ko iá pea 'oange e taimi ki he 'Eiki Nōpele 'Eua.

Fakahā Pule'anga 'oku tali pē ke maau ha vaka ke uta ai 'aisi ki Niuafu'ou

'Eiki Minisitā Toutai: Mālō 'aupito, Sea, fakamālō ki he Fakafofonga. 'Io, ko e 'aisi 'a Niuafu'ou, ko e talitali pē ke maau e vaká kae uta ai 'o 'ave 'o fokotu'u. Ko ia pē, Sea, mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. 'Eiki Nōpele 'Eua.

Vātau Hui: Sea, mālō 'aupito. Fakamālō lahi atu, 'Eiki Minisitā.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Me'a mai, 'Eiki Nōpele 'Eua.

Tokanga ke fakavia fakapa'anga Pule'anga ngaahi kautaha sipoti he teu atu ki he Sipoti e Pasifiki

Lord Nuku: Tapu pē pea mo e 'Eiki Seá. Tapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. 'Eiki Sea, ko e ki'i fakahoha'a 'a e motu'a ni, 'oku ou fakahoha'á, 'Eiki Sea, ko 'eku fie lave'i ko e Minisitā ko ē ko ē 'oku ne tokanga'i ko ē e sipotí. Ko 'eku 'uhinga pē 'eku lave ki aí, 'Eiki Sea, koe'uhí 'oku tau 'amanaki eni ki he sipoti ko eni ko ē Pasifikí, pea ko 'eku lave'i ko ē ki aí, ko e ngaahi.. 'oku 'i ai foki e sino e ua, 'oku fakafofonga e sipoti 'i Tonga ni. Ko e *TASA*, pea 'oku 'i ai pea mo e Kōsilio Sipoti. Ka 'oku 'ikai ke u lave'i 'e au pē ko fē 'oku mafai ko eni ko ē ki he sipotí, 'Eiki Sea. Ka ko 'eku fie lave'i, 'Eiki Sea, he koe'uhí ko 'eku 'ilo'í te tau tāpuni e Falé he uike ni. Ko e patiseti ko ē na'a tau paasí, na'e 'i ai e ngaahi pa'anga ai na'e tali ke tānaki koe'uhí ko e sipoti ko ē ko ē 'o e ta'u ni, pea te tau tāpuni kitautolu 'i he Tu'apulelulu, pea tau toki foki ...

<006>

Taimi: 1150-1155

Lord Nuku : ...tautolu 'i Mē, pea 'osi e ta'u fakapa'angá ia 'i Sune 'aho 30. Ka ko e taimi ko eni ko ē he fo'i vaha'a taimi ko iá 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e fakakaukau, ke'uhí he 'oku faingatā'ia fakapa'anga 'e ngaahi sipoti kotoa pē 'e tu'u ko ia 'i he fonuá ni he 'ahó ni, he anga 'eku lave'í. Kamata pē mei he 'akapulu, tatau pē liiki tatau pē pea mo e *union*. Tukukehe kapau 'oku sai pē ia 'i loto 'Eiki Sea, ka 'i tu'á 'oku fiema'u 'aupito e tokoní 'Eiki Sea, ka ko e me'a ia 'oku fai ko ē ki ai 'a e tokangá. He 'uhí he na'a tau tānaki 'etautolu 'a e ngaahi tukuhau, ka ko 'eku fie lave'i pē 'aku ia ki he Pule'angá, pē 'oku ange fēfē 'a e ngaahi tukuhau ko iá ke'uhí ke faka'inasi'aki e polokalama sipoti ko ia 'o e ta'u ní, ki he sipoti ko ē ko ē 'a e Pasifikí 'Eiki Sea.

He ko 'eku lave'í 'oku 'i ai e ngaahi sipoti 'oku nau fiema'u tokoni 'aupito. Te u 'oatu pē ki'i fakatātā. Na'a ku lave'i pē na'e fai 'a e ki'i polokalama fuhu he uike ko eni kuo 'osi, he Falaité pea mo e Tokonaki. 'Eiki Sea, ko 'eku lave'i ko ia ki aí na'e fai kotoa pē 'e he kau folau mai ko eni 'Eiki Sea 'enau ngaahi fakamolé, ke'uhí ke toki fakatonutonu mai pē pea mei taumu'a kapau ... Ka ko e me'a 'oku fai ki ai e tokangá 'Eiki Sea he na'a tau tānaki e *levy* 'i he.. mei he kakaí 'i he tukuhau fetongi pa'anga. Pea ua ki í 'Eiki Sea, na'a tau tānaki e pa'anga 'i he tikite folau kotoa pē, ko e tānaki ki he sipoti.

Ka ko e me'a 'oku fai ki ai e tokangá, koe'uhí ko e ki'i taimi ko eni, pea mo e taimi ke teuteu'i ai e fānaú. He 'oku ou tui ko e me'a ko eni 'Eiki Sea mei Tokelau mama'o ki 'Eua, 'oku ..ko e ngaahi monū'ia ko eni ko e ngaahi monū'ia lelei, kapau 'e fai hano pou pou'i lelei 'o e fānaú, pea mo e fakapa'anga pea mei he Pule'anga 'Eiki Sea. He ko e me'a ia 'oku fai ki ai 'a e tokangá 'Eiki Sea ke'uhí ke fai mai ha tali mei taumu'a, pē ko e hā 'a e tu'unga ko ia 'oku 'i ai e pa'anga ko ia. He na'e liliu he tānaki ki he sipotí 'o liliu ke fakapa'anga 'aki 'a e sipoti, 'a e kau sipoti fakalotofonua, ke tau'i 'aki kinautolu. Ko e me'a ia ko ē 'oku ou hanga ko ē 'o fakafehu'i he 'aho ní, pē ko e fē 'a e sino ko ia 'oku mafai ko e Kosilio pē ko e *TASA*. Mahino kiate au ko e *TASA* ko e va'a ia ko ē ko ē ki tu'apule'anga fakamāmani lahi, ka ko e Kosilió 'oku ou tui mahalo ko nautolu ia 'oku 'i ai ko ē mafai ki he silini. 'Oku fai leva e tokanga ki ai 'Eiki Sea. Ke'uhí kapau 'e toki tali mai mei taumu'a, kae toki fai hano hoko atu 'o e fakamalangá 'Eiki Sea.

Tokanga ki he hū mai Fakamaau'anga ke vakai'i tu'utu'uni Fale Alea

Ko hono uá, ko e fokotu'u ko ia na'e 'omai ko ē 'e he 'Eiki Minisitā Polisi 'Eiki Sea, ke *review* mei tu'a 'etau founa ngāue 'o fekau'aki pea mo e Kupu 62 ko ia 'o e Konisitūtone 'Eiki Sea. Pē 'oku fakalao, ke fai e ngāue ko iá, uhí ko e māvahevahe ko ē ko ē 'a e founa ko ē 'o e Fale Alea, Fakamaau'anga pea mo e Pule'angá 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke u tui 'oku tonu ke fai ha fehokaki. Ka 'oku ou 'ohovale 'aupito hono fokotu'u mai 'aneuhu, 'oku hanga 'e he Pule'angá 'o 'omai 'a e Loea mei tu'a mei muli, ke'uhí ke vakai'i 'a e Tu'utu'uni Ngāue 'a e Fale Alea. Ko e me'a ia hono uá 'Eiki Sea. He koe'uhí ko e me'a ko ení 'Eiki Sea 'oku 'ikai ko ha me'a 'oku ma'ama'a, ko e me'a lahi eni. Kapau 'e hū mai 'a e Fakamaau'angá ke nau hanga 'o vakai'i 'a e Fale Alea 'o Tongá mo 'ene Tu'utu'uni Ngāue. Ka 'oku 'uhinga pehē 'a e fakahoha'a atú, ko u lave'i pē 'e au ia mahalo pē 'oku 'i ai pē e ngaahi .. na'a 'oku 'i ai ha ngaahi tōnounou he laó, ka ko e anga ia 'eku lave'i ko ia ki Fale Alea 'Eiki Sea, ko 'ena tu'u ko ia mo e Fakamaau'angá, 'oku tonu ke fai pē 'a e māvahevahe pē. Ko e me'a ia hono uá Sea.

Ko e me'a ko ē 'uluakí 'a ia ko ē na'a ku 'uhinga atu ko ē ki he sipotí 'Eiki Sea, He koe'uhí na'e 'osi 'i ai hono pa'anga na'e tānaki, ke'uhí ke fai'aki hono teuteu'i 'o e kau sipoti, kae 'oua te tau toe hanga 'o hoko atu e sipoti. Ke'uhí ke fai mai ha ki'i tali kae toki fai ha hoko atu.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō. Hai e Minisitā Sipoti?. Hai e Minisitā 'oku ne mea'i e me'a ko ení ? Minisitā Pa'anga?

'Ikai fatongia Pule'anga ke ne fuesia ngaahi fiema'u fakapa'anga ngaahi kautaha sipoti

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ku fie tokoni atu pē au ko e 'uhingá ko e motu'a ni na'a ku lele atu ki he Pasifikí 'o Fakafofonga'i mo e kau Minisitā kehe ki he *issue* e sipotí, pea 'oku ou fie tokoni atu pē ai, pea toki faka'osi mai pē. Ko e sino ko ia ko e *federation* kotokotoa pē pē ko e 'akapulú...

<008>

Taimi: 1155-1200

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: pē ko e liikí pē ko e pingipongó pē ko ha sipoti ko e ngaahi sipoti fakamāmani lahi ia. Pea 'oku 'i ai e fatongia 'o e sipoti kotokotoa pē ke nau feinga'i ke tekenaki 'enau sipotí ke 'alu ki mu'a. Ko 'eku fakatātā pē eni 'akapulú. Ko e 'akapulu 'iate ia 'oku 'i ai hono sino 'a ia 'oku tau ui ko e *World Rugby. World Ruby* 'oku ne 'omai e silini ki Tonga ni 'i he fo'i lēvolo 'e ua. Taha ko e *development*. 'A ia ko hono *develop* ia e ngaahi me'a fakalotofonua 'oku a'u 'o nima kilu e silini ia ko iá. Ko e va'a 'e taha ko hono 'omai ke *high performance* 'a ia ko hono teuteu'i ia e tamaikí ke nau 'alu ki he ngaahi sipoti fakatu'apule'angá 'a ia 'oku tānaki ai 'a e ngaahi silini 'a e ngaahi *federation* ko eni. Pea ko e silini kotoa ko ia 'oku 'omai faka-ta'u ia 'i he *federation* kotokotoa pē. Pea ko e taimi lahi 'o e taimi 'oku tau ō ai 'o sipoti tau pehē 'i he 'Olimipikí 'oku hanga 'e he 'Olimipikí 'o 'omai e silini ki he *TASANOC* ke ne tokoni'i 'a e ngaahi *federation* ke nau lava 'o teuteu ke nau ō ange ki he ngaahi *qualify* kau ai 'a e *Oceania* kau ai 'a e *Commonwealth* 'o 'alu 'o a'u ki he fe'auhi fakatu'apule'anga ko ia.

Ko e va'a ko ē 'o e Pule'angá 'a ia 'oku tau pehē ko e sipotí pē ko e *organization* ko ē 'a e *sport council* ko ia ia 'oku fa'a tōnounou 'a e ngaahi *federation* 'i he'enau feinga pē 'anautolu 'ia nautolú 'o kau atu ke nau fetokoni'akí. He 'ikai ke ha'u e Pule'anga ia 'o to'o 'a e fatongia 'o e ngaahi sipotí 'a ia 'oku 'omai e silini mei he māmani lahi ke tokonia kinautolú. He 'ikai ke hanga 'e he Pule'angá 'o to'o 'a e fatongia 'o e 'Olimipikí ke *qualify* e kau va'ingá 'i he *Commonwealth Game* pē ko e *Oceania*. 'A ia 'oku 'omai e silini ia ki honau sinó ke nau fai'aki e teuteu ko ia.

Fehu'ia pa'anga tānaki he tukuhau levi ki he sipoti

Lord Nuku: 'E ki'i lava pē mu'a ke u ki'i fakatonutonu ange pē ko 'eku 'ai pē ke u ki'i fehu'i ange pē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Fakatonutonu.

Lord Nuku: Ko 'eku fehu'i ki ai Sea nau fehu'i au 'o fakatatau ki he pa'anga na'e tānaki he fonuá. Na'e 'osi fakahingoa liliu mo e lao ko e silini ko ení ke teuteu'i'aki ... ngaahi sino fakamāmani lahi 'uhinga pē 'eku 'eke 'a'aku ia koe'uhī ko e teuteu tāpuni e Fale Aleá pea 'osi ai pē pea mo e silini ko eni 'Eiki Sea. Ko 'eku fehu'i pē ki ai ki he me'a fakalotofonua.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko 'eku fakamatala atu eni ke tau ma'u kotoa e fo'i mahino ko ia. Ko e sipotí 'oku 'i ai 'a e sipoti fakalōkolo pē ko e ngaahi fe'auhi fakalōkolo katokātoa pingipongo, 'akapulu, liiki, volipolo pea 'oku 'i ai 'etau ngaahi fe'auhi ko e fe'auhi fakamāmani lahi. Ka ko e tafe'anga e silini 'oku tafe mai he fo'i feitu'u 'e tolu. Ko e taha ko e tafe mai mei he 'ū *federation* 'a māmani he 'oku nau taumu'a ke *develop* e lōkoló ke tau *compete international*. Tafe fika uá ...

Lord Nuku: 'Eiki Sea ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ho fehu'i eni ki he tafe fika tolú kau feinga'i atu e ua ko ē ke 'uhinga 'a e tahá.

Lord Nuku: Fakatonutonu ange pē mu'a.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ki'i me'a hifo ...

Lord Nuku: Ko 'eku fehu'i ki he silini na'e tānaki.

'Eiki Sea Le'ole'o: Sai ...

Lord Nuku: 'E he laó.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ki'i me'a hifo, me'a hifo, me'a hifo koe Minisitā tuku angē ki he Minisitā Pa'anga ke ne me'a mai 'o fekau'aki mo e tānaki pa'anga ko ē *levy*. 'A ē na'e 'osi tali he Fale Alea ni. Hā e tu'unga 'oku 'i ai e *levy* ko eni 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Nōpele?

Tali Pule'anga fekau'aki mo e tĕnaki pa'anga levi he sipoti

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eikí kae fai atu pē ha ki'i fakama'ala'ala ki he *levy*. Te u tali pē 'i he *levy*, kae mahalo ko e me'a ko ē ki he *council* mo e me'a te u tuku ia ki he Minisitā 'a'ana e Sipotí ke ne me'a. Ko e *levy* mei he anga 'eku manatú mahalo na'e, ko e ta'u eni 'e nima mahalo talu 2014 ne kamata aí. Na'e, mahalo na'e a'u mai ko eni ki he fakahū ange ko eni 'a e me'a ko eni 'a e kau sipotí ki he teuteu ko eni ki he sipoti 'a e Pasifiki mahalo pē na'e, ko e fo'i pa'anga ko ē na'e ma'u mei aí na'e ofi he 10 mahalo pē na'e si'i pē ai. 10 miliona. Ka ko e manatu'i ko e fo'i ta'u 'e nima ko ia na'e kei fai pē sipoti ia 'a e ngaahi kole ko eni ō ki he sipoti na'e fou mai ia he *MIA*. Na'e lahi 'aupito e fanga ki'i sipoti ia na'e 'alú. Pea na'e 'i ai pē mo e sipoti na'a tau ō ai pea ne 'ikai ke pehē ia ke a'u ko ē ... 'oku toe lahi e sēnití he ngaahi sipoti ko ē fanga ki'i kulupu kole mai. 'Alu atu 'a e, 'i ai e me'a ka na'e *control* ia mei he *MIA*. Pea ko e a'u ko eni ki he me'a ko eni ke teuteu ko ē ki he sipotí na'a mau ki'i ongo'i 'oku, ne ki'i lahi e me'a na'e fakamole mei ai ka na'e fai pē feinga ke fokotu'utu'u lelei pea na'e 'osi fakapa'anga pē kole ...

<009>

Taimi: 1200-1205

'Eiki Minisitā Pa'anga: .. ko eni, ke teuteu ko eni ki he sipoti pea mei he *fund* ko iá pea mo e *fund* kehe. Ko ia pē Sea mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Eiki Nōpele, Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko u faka'amu mu'a ke ki'i 'ai ke 'osi atu 'eku fo'i malangá he ka 'ikai ke 'uhinga kia tautolu e tafe siliní he 'ikai ke 'uhinga kia tautolu e fakamole 'oku tau faí. Ko e tafe ē mei he kakai 'oku ha'u 'i he *levy*, 'a eni 'oku fakamatala ki aí. Ka he 'ikai ke hanga 'e he kakai 'o *finance* 'a e *development* 'o e sipoti 'a e 'ū *federation* 'oku tafe mai e silini meia nautolu. 'Uluakí ia. Tafe hono uá 'oku tafe mai e silini mei he *Olympic* 'a ia 'oku ha'u ki he *TASANOC*, ke teuteu'i kotokotoa 'a e kau me'á pea 'oku mahalo pē 'oku pulia e silini ia ko iá pē 'ikai.

Lord Nuku: Sea, 'ai pē au ke u fakatonutonu atu pē. Ko 'eku fakatonutonu atú ko e taimi ko ē na'e malanga'i ai ko ē ke liliu e Lao ko ení, na'e malanga'i maí, 'e liliu e siliní ki he teuteu'i e kau sipoti ko ē te nau ō kau he sipoti 'o e Pasifiki Sauté. Pea ko e 'uhinga ia 'eku tokanga, ko 'eku fakatonutonu, 'uhinga ia 'eku tokanga ki aí, he 'e tāpuni e Falé ia he Tu'apulelulú pea tau hū mai tautolu ia 'oku mei fai e sipotí ia. Ko e 'uhingá ke fai ha tokanga he ki'i fo'i vaha'a taimi ko eni ko ē, ko 'eku fakatonutonu pē ia.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō, mālō 'Eiki Nōpele.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, tapu mo e Feitu'u na. Ko u tui pē ka u ki'i,

Lord Nuku: Ko e me'a 'e tahá, 'omai mu'a e fika totonu ko ē na'e tĕnakí.

'Eiki Minisitā Pa'anga: .. tokoni. Ka u ki'i tokoni.

Lord Nuku: Mei he 2014 pē ko e fihá, 'a eni ko ē ki he ta'u kuo 'osí. 'Oku 'ikai ke u tui ki he pa'anga 'e 10 miliona pē si'isi'i ai, ko e fehu'i pē ia.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Io, ka u ki'i tali mu'a. Ka u ki'i tali mu'a ki ai.

'Eiki Sea Le'ole'o: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea. Ko e tali pē ki he, tapu mo e Feitu'u na ka u ki'i tokoni pē ki he 'Eiki Nōpele Niua, 'Eua fakamolemole. 'Ema'u mai pē ia. Ka ko 'ene fehu'i ko ē he taimi ní, te u, 'ikai ke u lava *recall* hangatonu 'a e lahi e sēniti pea mo e anga e fakamolé. Ka ko e taimi ko ē na'e 'oange ai 'a e kole ko eni mei he *council* fakataha mo e *TASANOC* ki he pa'anga ko ia ke fai'aki e teuteú, ko e taimi ia na'e fakamā'opo'opo ai 'a e lahi e pa'anga na'e hū maí, mo e hā e 'ū fakamole he fo'i ta'u 'e nima ko eni na'e toki 'osí. He ko e 'ū fakamole fakasipotí ko iá ko e toki fakatokanga'i hake eni na'e lahi pē mo ia. Sai, pea a'u ai ki he fo'i tu'unga ko ia na'a ku fakahoko atú. Na'e 'osi fai pē 'a e tu'utu'uni pea 'oku fai pē 'a e teuteu ko ia 'a e pa'anga ko ia ke fai'aki 'a e ngāue ko ia ki he sipotí.

Lord Nuku: Sea, ko 'eku kole atu mu'a koe'uhi ko e taimí. Kae 'uhí kapau 'e 'omai 'a e lahi 'o e siliní ki he'etau hū mai he 2 kātaki.

'Eiki Sea Le'ole'o: Sai, 'e Hou'eiki Nōpele, fakamolemole Hou'eiki fēfē eni. Te tau mālōlō. 'Omi mu'a 'Eiki Minisitā e fakamatala totonú 'o fakatatau mo e fiema'u ko eni 'a e Falé 'eikí. Me'a pē he ho'atā ni 'e ma'u mai pē 'e he Feitu'u na, mo e fakaikiiki e me'a ko ena 'oku ke me'a ki ai pea tau toki hoko atu 'a ho'atā pea tau liliu leva ki 'anai ke fai ha'atau ngāue. Tau mālōlō ki he 2.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<001>

Taimi: 1400-1405

Sātini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea Le'ole'o e Fale Aleá. (*Lord Tu'ilakepa*)

'Eiki Sea Le'ole'o: Hou'eiki mou ki'i me'a hifo. Tapu pē pea mo e 'Eiki Minisitā Fonuá kae 'uma'ā e Hou'eiki Kapinetí fakatapu atu ki he Hou'eiki Nōpelé fakatapu atu ki he kau Fakafofonga e Kakaí kae 'uma'ā e kau ngaué pehē foki ki he kakaí nau me'a mai 'i he ngaluopé. Koe'uhí pē ko 'etau mālōlō 'aneho'atā ka nau fiema'u 'Eiki Minisitā Pa'angá ke me'a mai he fekau'aki mo e *issue* na'e fehu'i he 'Eiki Nōpele 'o 'Euá ki he pa'anga ko ē *levi* fakamā'opo'opo mai ke tonu ka 'oku 'ikai ke 'i heni e Minisitā Pa'angá. Hou'eiki ko u tui he 'ikai ke tau to e fakalōloa tautolu ki he, tau hoko atu mu'a ki hatau ngāue 'e fai. 'Io ki'i me'a mai angé Fakafofonga Fika 13 'o Ha'apai ka tau 'unu ki hatau ngāue.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea tapu pea mo e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea ko e ki'i me'a si'isi'i pē eni ia. Ko e fekau'aki pē pea mo e fakamālō ki he Minisitā e *MEIDECC* kae 'uma'ā e *Public Enterprise* koe'uhí ko e ngaahi ngāue kotoa pē 'oku nau fai ki he *emergency* na'e hoko 'i Ha'apai.

'Eiki Sea Le'ole'o: Fēfē Fakafofonga ke toki 'i ai ha taimi ke 'oleva foki mai e Minisitā *MEIDECC* ke ke fakamālō ki ai ...

Veivosa Taka: Ka 'oku ...

'Eiki Sea Le'ole'o: 'O fekau'aki mo e me'a ...

Veivosa Taka: 'I ai e fiefia 'e Sea ha ki'i faingamālie ko eni 'oku ma'ú ke u fakahoko atu ai e ngaahi ngāue ko eni. Ko Felemea 'oku nau tu'u pē ki he ulo ko hono, ko e ngaahi me'angāue 'oku toki fakafolau atu.

Fiema'u ha faiako ki he ngaahi faitu'u 'i Ha'apai te'eki ai ha faiako

Sea ko e me'a 'e taha ko u, 'oku ou tokanga ki ai 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke fekau'aki pea mo e Minisitā Akó. Na'e fai pē fakatokanga ka 'oku kei ongo pē mei he kaingá 'oku te'eki ke 'oange ha ki'i faiako ia ki Matuku pea mo Tungua, 'O'ua pea ko Faleloa mo Lotofoa 'oku kei fiema'u e faiako taki taha. Pea ko u tui ko e konga ia fekau'aki pea mo e kau faiakó. Ko Matuku 'oku fiema'u vivili tahá na'e ua pē ka 'oku fai e fehikitaki 'o toe ai e toko taha pea na'e pehē 'oku puke faiakó ia 'i he uike ni pea 'oku 'ikai ke lava ha ako ia. Toko taha pē 'a e faiakó ka ko e ki'i fanau akó 'oku toko 20 'i he kalasi kotoa 'e ono.

Fakamālō'ia Pule'anga ngaahi ngāue kuo lava fakahoko

Ko e me'a hono hokó 'Eiki Sea ko e fekau'aki pea mo e ngaahi falekoloá. Ko u tui 'oku fakamālō heni ki he Minisitā *Trade* ko e ngāue lahi kuo ne fakahoko pea ko u tui 'oku 'i ai e 'amanaki lelei 'e 'osi 'a Tonga ni pea toki hoko atu ki Ha'apai ka ko u tui ko e ngaahi me'a ia 'oku fiema'u ke lava 'o fakamālō'ia e ngaahi ngāue 'oku lava 'o fakahoko. 'Oku 'i ai e, 'a e fiefia 'i he lava ke lave fekau'aki pea mo e sīpotí pea ko u tui ko e me'a fakafiefia ia he fanongo ki he kainga Ha'apai 'Eiki Sea kuo fakaafe'i mai foki e timi ko eni mei *Utah* toko tautau toko fitú pea ko u tui 'oku fili ai e timi 'a Ha'apai ke nau folau atu. Ka ko u tui 'oku 'i ai e talatalanoa pea mo e potungāue ko eni 'a e *MIA* ke nau lava 'o *empower* 'a e fānau ko eni ke nau lava 'o fakahoko lelei he 'e to e ako ai mo ha ngaahi me'a lahi.

Hoha'a tu'u fakataimi ngaahi ngāue polōsekí mei he va'a *Procurement*

Ko e me'a hono hokó fekau'aki pea mo e ngaahi uafú, 'Eiki Sea 'oku hangē 'a e nga'unu ko e nga'unu ko ē ki he *Procurement*. Ko 'ene a'u atu pē ...

<002>

Taimi: 1405-1410

Veivosa Taka: ... ko ē ngā'unu ai *Procurement* tu'u e 'alu ia 'a e *project*. Pea ko e 'alu ko eni 'a e me'a, kuo mālō eni kuo fai 'a e savea ki Nomuka pea mo Ha'afeva ka 'oku tu'u ai. 'A ia ko e talu eni ia mei he 2016, 'a e tu'u ko ē 'o e fo'i savea ko e kole atu pē ki he Minisitā ko u tui pē 'oku fanongo mai e *DPM* ki he ngaahi fiema'u ko eni, fekau'aki ke mahino pē ki he kāinga 'oku 'i ai pē 'a e ngāue ki ai ka 'oku kei tali ki ha *fund*. Ko e konga pē ia 'Eiki Sea, 'oku ou lave ki ai. Ko u to e fakamamafa atu pē ki he Minisitā Pa'anga pea mo e, ki he tafa'aki 'o e *Procurement* 'oku, ko e ngaahi ngāue kotoa ko eni 'Eiki Sea 'oku hoko ai 'a e faka'amu ke laka ki mu'a. 'Oku 'i ai e palopalema ia 'oku tu'u ai 'a e ngāue, ko e 'omai pē ko e *Procurement*. Ka ko u tui 'oku 'i ai pē ha fakafiemalie ke lava 'o fakahoko 'a e fatongia 'o 'ikai ko e fa'ahinga ngāue ko eni, he 'oku hangē 'oku *excuse* e Potungāue ia 'a e Pule'anga ko e *Procurement*.

Ka ko u tui 'Eiki Sea ko e taha eni ha fa'ahinga me'a mahu'inga 'a e faka'amu mai 'a e kainga ke 'oange honau ngaahi faingamālie kuo lava 'o fakahoko. Pea kuo tala eni he kāinga ia kuo mau loi mautolu. Pea 'oku mau tali lelei pē Sea. Ka ko e 'uhinga pē ke tokoni mai 'a e Pule'anga ki he ngaahi ngāue pea mo e ngaahi fokotu'utu'u palani ngāue, 'oku lava ke fakahoko. Pea ko u tui Sea, ko e taha ia 'a e konga 'oku ou lave atu ki ai fekau'aki pea mo e ngaahi falekoloa. Ke mea'i pē he Minisitā ko Ha'apai, 'oku motu motu ia. Pea 'oku 'i ai e motu ko Lulunga. 'Oku 'i ai e motu ko Mu'omu'a. 'Oku 'i ai 'a e motu ko Kauvai. 'Oku 'i ai e motu ko Foa. He 'ikai tu'u pē 'a e falekoloa ia 'e taha 'i Nōmuka, pea 'alu kātoa ki ai 'a Ha'apai. Pea ko u tui ko e konga ia 'oku pehē he, 'e he kāinga, 'e lava pē ke nau mea'i lelei 'a e anga e tu'u fakasiokālafī 'a Ha'apai pea ko ou tui te nau fiefia ai, 'i he faingamālie ko eni 'oku lava 'o fakahoko. Pea ko e faingamālie pē ia Sea, 'oku 'oatu ki he Feitu'u na. Mālō 'aupito 'a e ma'u faingamālie.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō Fakafofonga Fika 13 'a e fakamālō mo e faka'amu ange Pule'anga, ke mou fakatokanga'i 'a e me'a ko eni. 'Eiki Minisitā Ako! Koe'uhi ko 'eku kolé pē 'aku ko e tali 'a e, 'a Minisitā Pa'anga fekau'aki mo e pa'anga *levy* na'e me'a ki ai e Fakafofonga Nōpele 'o 'Eua. Ko 'ene 'osi ko ia, pea tau liliu leva 'o hoko atu 'etau ngāue.

'Eiki Minisitā Ako: Sea! Tuku mu'a ke u tali atu 'a e fehu'i ko eni 'a e 13, kae toki hoko atu ki hē?

Sea Le'ole'o: Sai, sai 'aupito!

'Eiki Minisitā Ako: 'Io.

'Eiki Sea Le'ole'o: Me'a mai.

'Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea 'o Tonga. Tapu mo *Lord* Ma'afu, kae 'uma'ā e kau Minisitā. Tapu mo e Hou'eiki Nōpele 'o e fonua. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e fiema'u faiako mei he vahefonua Ha'apai

Ko u fiefia 'aupito 'i he lave mai ko eni 'a Ha'apai 13. Pea kuo mahino mai 'a e mahu'inga 'o e Ako, ka mou mea'i foki Hou'eiki ko e fu'u va'a lahi eni. Na'e toki fokotu'u he ta'u ni 'a e Va'a Tokamu'a, pea 'oku 'i ai 'a e Va'a Lautohi. 'I ai e Va'a Kolisi, 'i ai e Va'a ki he Ngaahi Ako Ma'olunga ange, Ako Tekinikale. Pea 'oku fai e feinga e mātu'a, ke fakakakato 'a e ngaahi faiako ko ia. Pea 'oku lolotonga fai e fatongia, mahalo kuo mei 'osi 'a Ha'apai 13 pea toki fakakakato atu 'a e me'a 'oku holi ki ai 'a e Vahefonua Ha'apai. Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'Eiki Minisitā. Me'a mai Minisitā ...

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea, ki'i kole ki'i faingamālie pē ke ki'i tali vave pē au ki he fehu'i, kae toki fakaikiiki mai he 'Eiki Minisitā Pa'anga e ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Pe 'i me'a mai Minisitā Mo'ui.

Tali Pule'anga fekau'aki pa'anga he *levy* mo e *Tonga Sport Council*

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Tapu pea mo e Feitu'u na Sea, kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. Ko 'eku ki'i tali vave pē 'aku ia mo nounou ki he fehu'i ko ia 'a e 'Eiki Nōpele Fakafofonga ko ia 'o 'Eua. Fekau'aki ko eni pea mo e pa'anga ko eni he *levy* pea mo e *Tonga Sport Council* pē ko e *Council* ko ia 'o e Sipoti ko ē Tonga. Na'e fokotu'u eni ia Sea, he 1989, pea na'e lele mai pea motumotu 'ikai ke to e fakakakato ka ko eni 'oku hanga he Pule'anga, 'o fakamo'ui he kuo 'osi 'i ai pē Lao ia ki ai, Sea ki he *Sports Council Act*. Pē ko e Lao ko ia ki he Sipoti ko eni *Council*. Pea ko kinautou ia Sea 'oku vahe'i ki ai e, 'a e seniti pea mei he tanaki ko eni e *levy*, ki hono teuteu'i ko eni 'o e ngaahi sipoti. Pea ko honau fatongia tēfito Sea, ke nau hanga 'o *vet* pē ko 'enau hanga 'o sivilivi'i ...

<004>

Taimi: 1410-1415

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ... e ngaahi kole ke tokoni'i 'a e ngaahi *federation* pē ko e ngaahi kautaha sipoti. Ki mu'a 'e hono fakamo'ui 'a e fo'i sino fakalao ko eni Sea na'e fai mai pē ngaahi kole ia ki he *Ministry of Internal Affairs*, 'o fai ai ko ē hono 'ave ko ē hono vahe e silini ke tokoni'i e ngaahi sipoti 'i he ngaahi fe'auhi fakamāmani lahi 'a e ngaahi fe'auhi 'i he *region*, 'oku lolotonga 'i Nu'usila 'a e timi netipolo 'i he fe'auhi ai na'e ola lelei 'enau fe'auhi Sea, ka, pea na'e tokoni'i he ngaahi seniti ko eni pea mei he *levy*.

'Oku 'i ai e timi ko eni 'a e kau faingata'a'ia 'oku nau 'i he sipoti ko eni na'e fai 'i *Dubai*, na'e tokoni'i mo ia Sea, pea na'e ola lelei e feinga. 'Oku fengāue'aki vāofi 'a e *Sport Council* pea mo e *TASANOC* ki hono alealea ki hono teuteu'i ko ia e, 'a e kau sipoti ko eni ki he *South Pacific Games* pea 'oku 'atā ki he ngaahi sipoti ke nau kole tokoni mai ki he *council* 'oku 'i ai e silini, ki hono tokoni'i. Na'e 'i ai pē 'a e ngaahi sipoti 'oku 'osi vahe'i mai 'a e tokotaha ko 'Inoke Afeaki

na'e 'i he *TASANOC*, 'o kau 'o fengāue'aki fakataha pea mo e *Sport Council*, ke nau hanga 'o sivilivi'i fakalelei 'a e ngaahi kole ko eni Sea pea toki 'oange e sēniti ke tokoni'i, pea 'oku 'i ai 'a e me'a fo'ou he ta'u ko eni 'i he fengāue'aki ko eni 'a e *Sport Council* Sea, kuo pau ke 'i ai 'a e *standard* ia 'e a'u ki ai e tokotaha sipoti, pea toki faka'atā ke kau ki he sipoti ko eni 'o e *South Pacific Games*. Pea 'oku tuku kātoa pē ngaahi me'a ko ia ia Sea ki he *Sport Council* 'enau fengāue'aki.

'A ia 'oku vahe'i e ofi 'i he 3 miliona ke fai'aki hono teuteu'i mo hono fakapa'anga 'a e 'ave ko eni ki he *South Pacific Games* ko eni 'i Siulai ko ē 'i Ha'amoā. Ko e fakaikiiki ia ko ē ki he tafa'aki 'o e *levy* Sea 'e toki me'a atu 'a e 'Eiki Minisitā ki he pa'anga ki ai. Mālō Sea.

Fehu'i fekau'aki mo e Pule 'ene CEO mo Sea he Poate Sport Council

Lord Nuku: 'E Sea kātaki pē mu'a ki'i fehu'i pē ki he 'Eiki Minisitā. Ko 'eku ki'i fehu'i pē pe ko e Poate ko ē Kaunisolo 'oku *CEO* pē 'a e Pule pea to e Sea pē he Poate. Ko 'eku fehu'i pē, fie lave'i pē 'e Sea pē ko e hā e mo'oni e me'a ko ia.

Tali Pule'anga fekau'aki CEO e Potungāue Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

'i ai pē hono Poate, 'a ia ko e Sea pea mo hono kau mēmipa. Ko e *CEO* ia 'o e Potungāue 'oku nofo taha pē ia ki he potungāue, kā 'oku hanga 'e he Kaunisolo 'omai ko ē ngaahi me'a ko ia ko nautolu 'oku nau hanga 'o *vet* mo fakapapau'i ko e silini ko ia 'a ia 'oku nau *accountable* ki he silini ko eni 'oku vahe atu kia kinautolu.

Lord Nuku: 'A ia 'e 'Eiki Minisitā, 'a ia ko e silini ia 'oku hangatonu pē ki he *CEO* pea toki 'alu mei ai ki he Poate.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: 'Io, ko ia.

Lord Nuku: Ko 'eku fie lave'i pē 'e au ia pē ko e, hono hala 'o e silini.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Ko ia.

Lord Nuku: Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō, Minisitā Pa'anga, me'a mai angé ki he me'a na'a tau tutuku ai 'anenai ka tau hoko atu 'etau ngāue fakamolemole.

Fakama'ala'ala fekau'aki mo e levy tānaki ki he sipoti

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu mo e Hou'eiki. Ko e me'a foki na'e kole mai mei he Feitu'u na ke u lele 'o 'omai ke to e fai ha ki'i fakamā'ala'ala ki he lahi 'o e silini na'e tānaki mai ko ia felāve'i pea mo e *levy* 'i he sipoti. Pea ko eni ko e ki'i fakamatala pē eni fakalotofale pē ka te u laulau atu pē mei ai.

Ko e, 'oku konga ua foki e *levy* hangē ko e me'a ko ē na'e fai ki ai e feme'a'aki, ko e *levy* ko ia he, 'i he pa'anga hū mai mei muli, *foreign exchange levy*, pea mo e ki'i *levy* 'e taha ko e *passenger levy*.

Te u 'uluaki talanoa atu he *foreign exchange levy*, he ko ia 'oku lahi. Na'e kamata hono tānaki 'i he Ta'u Fakapa'anga 2016/17 'o a'u mai ki he ta'u ni. 'A ia ko e 16/17, 17/18, 18/19. Pea ko e kātoa 'a e pa'anga ko ē na'e ma'u ko ē ai 'o a'u mai ki he 'aho 31 'o Sanuali 'o e māhina ni 'o e ta'u ni ko e pa'anga 'e hongofulu miliona, nima kilu, 91, 230.

<005>

Taimi: 1415-1420

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... 'a ia ko e 10,500,000 tupu. Pea ko e anga eni e fakamole he ngaahi ta'u ko iá 'e tolu. Hangē ko e me'a ko ē na'e me'a ki ai e Minisitā ko ia ki he *public* ki he Sipoti, na'e 'ikai ke pehē ni na'e ta'e'i ai ha fakamole 'i he fo'i vaha'ataimi ko eni. 'I he 26, 20.6.17, ko e kātoa e fakamole aí, ko e 3.6 miliona tupu. Ko e ta'u ko ē 16/7/18, ko e kātoa e fakamole aí, ko e 3.3 miliona tupu. Ko e ta'u ko ia 'o e 2018/19, ko e fē'unga ia mo e 4.0 miliona tupu. Te u laulau atu hono *detail*. 2016/17, ko Teufaiva, *upgrade* 'o Teufaiva, 160,911.95. *Popua Park*, 414,874.30. 'Ikale Tahī, 251,045.66. Ko e *financial adviser*, 44,948.38. *Tonga Side School Relocation*, 30,370.67. *Rugby League*, 48,615.45. *Shooting Range* Matakī'eua, 60,513.78. 'Atele *Stadium*, 250,788.26. *Tonga National Sevens*, 21,600.00. *Pacific Games Committee*, 1 miliona. *Pacific Games Hosting Fee*, 1 miliona 8 afe,435.28.

Fehu'ia pa'anga totongi Pule'anga ki he fai mai ki Tonga ni e sipoti

Lord Nuku: 'Eiki Sea, kole pē mu'a, koe'uhí kapau te ke toe ki'i fakama'ala'ala mai ange e ongo 1 miliona e ua ko ena ko ē ki mui, 'a eni ko ē ki he *Host Pacific Games*.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ia.

Lord Nuku: 1 miliona.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ia, ko e *Pacific Games Committee* ia, *Pacific Games Hosting Fee*, fakataha 'a ia 'oku fakatou 1 miliona lōua, 'o tānaki ia 'o 2 miliona tupu. Ko e *Judo Association*

Lord Nuku: 'Eiki Sea, ko 'eku 'uhingá, ko e hangē ko e pa'anga e 1 miliona ko ē ki he *Host, Pacific Games*, ko e hā ia?

'Eiki Minisitā Pa'anga: Te u to e ki'i 'alu 'o to e ki'i feinga mai ke to e mahino fakatēila, ka 'oku māhino pē ...

Lord Nuku: Ka ko e 'uhingá foki he 'oku 'ikai ke tau to e kau tautolu ia he *host*.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Ikai, ko e pa'anga eni ia na'e 'osi na'e totongi ia he fo'i 'aho ko iá. Na'e, he ko e, 'oku totongi foki ia pea toki fai hono ta'ofi 'ona ia ka 'oku, pea 'ikai ke to e lava 'o totongi.

Lord Nuku: Ka ko e me'a ko ena 'oku ke me'a mai'akí, ko e taha fiha eni, 17/18?

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e 16/17 eni 'oku ou ... te'eki ai ke tau a'u mai ki he 17/18, te'eki ai ke tau a'u mai ki he me'a.

Lord Nuku: 'Io, sai pē, koe'uhí ka 'oku fiema'u pē kapau koe'uhí ke ke to e fakapapau'i ange 'a e tatau 'o e 'ū me'a ko iá.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'E lava pē ke 'ave eni 'o 'ātita'i kae toki 'omai, ka koe'uhí foki ko e me'á, ko hono fehu'i maí, pea ko e me'a ia ko u lau atu ai pē he tūkunga ko ē.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea ko e ki'i tokoni atu pē.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io, tokoni.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sai pē ki he Feitu'u na, Minisitā Pa'anga?

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Io. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io. Me'a mai 'a e Minisitā.

Fakama'ala'ala Pule'anga he pa'anga totongi ke fai mai ki Tonga ni e sipoti

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Tapu pea mo e Feitu'u na, Sea, kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. Ko e *hosting*, ko e *hosting right*. Ko e taimi ko ē na'e saini (*sign*) ai 'a Tonga ni pea mo e *South Pacific Games Council*, he 2012, na'e kamata ai pē hono totongi fakata'u ia 'o e *hosting right* ko ē 'a Tonga ni ki he *South Pacific Games Council*, 'a ia ko e ma'u ko ē 'a e motu'a ni 'oku ofi 'i he 500,000 he ta'u, 'a ia 'e tānaki mai ai ko ē 'o a'u ko eni ki he 2016 ko eni 'oku 'ai ko ē 'o milioná. 'A ia ko e *hosting right* ia 'oku totonu ko e fu'u me'a pau ia 'e totongi ia he fonua ko iá, Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Kae toki 'omai hono fakaikiiki mo e me'á, Sea. Mālō.

Lord Nuku: Kātaki pē 'e Sea. Ko e, ka ko 'eku 'uhingá foki kuo tau 'osi to'o 'etautolu e *host*, 'a e 1 milioná

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea, ko e *Host* ko ē ...

<006>

Taimi: 1420-1425

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua : ...Tongá ni ko e me'a ia na'e toki kaniseli ia 'i he 2017 'ikai ke u ma'u pau pē ko e .. Na'e toki fai ai 'a e kaniselí Sea ka ko e fo'i *payment* ko ē fakata'ú, ko e fu'u me'a ia na'e pau ke fai ia 'e he Pule'angá mei he 2012.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō. Faka'osi mai 'e Minisitā.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua : Pea na'e toki kaniseli ia he taimi ko ē na'e kaniseli ...

Fakahā Pule'anga laka he 10 miliona pa'anga kuo 'osi fakamoleki Pule'anga mei he levi

'Eiki Minisitā Pa'anga : Mālō Sea. 'A ia ko e fo'i ta'u pē ia 'e 'asi aí 'ikai to e 'asi ia he ngaahi ta'u kimui 'ene tu'u, he kapau na'e kei hoko mai, 'e kei 'asi pē. Ko e *Juto Association Federation* ko e 19,345.81, *Volleyball Association* 1,380, *Tonga Athletic Association* 5,000, *Tennis Association* 3,610, ko e *Grant* 170,595.61, *Travel Expenses* 77,706.83, *Supplies* 68...

Lord Nuku : Kātaki pē mu'a Sea, koe'uhí ko e fakafehu'i ko ia 'anenái 'o fakatatau ki he tānaki ko ia 'o e tukuhau. Ka ko eni ko e me'a ko eni 'oku me'a mai ko ē mei taumu'á, na'e kamata 'a e totongi ia ko eni mei he 2012. Na'e toki kamata 'a e tukuhaú ia 'i he 2017 mahalo mo e 18, hono *redirect* ko ē ko ē 'o e silini. Ko e me'a pē ia na'a ku 'uhinga au ki aí Sea, ko e taimi ko ia na'e vahe'i ai e silini ke 'alu ko ē ko ē ki hē, ko e me'a ia na'u 'uhinga au ko ē ki aí 'Eiki Sea. Pea ko e ... ka 'oku ou fakamālō'ia pē au ki he 'Eiki Minisitā he'ene hanga 'o 'omai 'a e 'ū me'a ko eni, ka koe'uhí 'oku 'ikai ke tatau ia pea mo e me'a ko ē na'e fai ki ai hono fehu'í. Mei he kamata ko ia hono liliu e laó, ki hono fakalelei'i e sipotí, pea mo hono kamata ko ia hono tānaki e tukuhaú mei mu'a ko ia na'e fai. Ka ko e me'a ko ē 'e tahá Sea 'a ē ko ē 'oku fai ki ai e tokangá ia, ko e *Act* ko ē ko ē na'e me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Minisitā, 'a ē ki he sipotí 'o to e fakamo'uí, ko u tui 'oku hala 'a e pehē ko ia 'oku 'alu e silini ki he *CEO* ko ē *MIA*. Ko e *Act* ko iá 'oku 'alu 'a e silini ki he Talēkita. Na'a ku fehu'í pē ko e Talēkita ko ia pē 'oku Sea 'i he Poate. Ko e Laó ia lao ko ē ki he *Act* ko iá 'a ē ko ē ki he Sipoti. 'A ia na'e to e fakamo'ui mai ko e me'a pē ia na'e fehu'i 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō. 'E Hou'eiki mahalo 'oku mahino mai pē Minisitā Pa'anga 'a e me'a ia na'e fiema'u 'e he 'Eiki Nōpele pea 'oku 'osi fiemālie ia ki he 10 miliona tupú, ko e fakaikiiki, 'omai 'a e ki'i la'ipepá ki heni ke mau paaki 'o to e tufotufa he kau Mēmipá ke nau mea'i, mahalo 'e sai ia. Hou'eiki, 'io Minisitā Pa'anga ka tau hiki.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea, ko u kole atu pē ke 'oua mu'a 'e 'oatu he taimí ni, ko e la'i pepa pē eni ia na'e 'ai pē foki ia ki he 'emau sió na'e te'eki ai ke sivi faka-'atita ia. Ka ko hono mo'oní 'ona ia ko 'ene ofiofi 'aupito pē 'a'ana ē.

'Eiki Sea Le'ole'o : 'Oku sai 'aupito pē ia mo'oni pē e Feitu'ú na ia,

'Eiki Minisitā Pa'anga : Kae toki 'omai pē kapau 'e fiema'u pē pea toki 'omai ha founa tohi.

'Eiki Sea Le'ole'o : Ka ko e 'uhinga pē 'eku lave ki aí, koe'uhi ko ho'o me'a mai 'o me'a 'i Fale Aleá ni. Ka koe'uhi kuo ke 'osi me'a 'aki 'i Fale Aleá ni, pea ko e me'a ia na'a ku kole pē au ia ke 'omai 'a e 'ū mata'ifika ko ē fakaikiiki ko ē 'o e *breakdown* ko ē 'o e 3 miliona ko ē 'oku me'a mai, 'a ia 'oku 'oku 'osi ngāue'aki.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea, ko e pa'anga ko ia 'oku 'osi ngāue'akí 'osi laka ia he 10 miliona. Ko e fo'i ta'u pē eni 'e taha na'e 'ai 'oku 3 milioná ko u lau atu. Ka ko e toki hū mai ko ia 'a e *passenger levy*, pea to e toe ai 'a e 3 miliona. Ka ko u tui mahalo 'oku fe'unga ai. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō. 'Eiki Nōpele 'Eua.

Fakatangi 'uhinga kole ki he Pule'anga ke 'i ai \$ ke tokoni'i 'aki e sipoti

Lord Nuku : Sea, na'e 'uhinga foki 'a e fakahoha'a ko ia 'aneuhú, kātaki pē Hou'eiki Kapinetí, na'e makatu'unga eni he ta'ú ni. Fai 'a e sipoti ko ē 'a e Pasifikí fai ki Ha'amoá, pea ko e 'uhinga ko ia na'e fai ai 'eku fakahoha'á, ko 'eku lave'i ko ē 'a e 'ū sipoti ko eni ko ē te nau kau ko ē ko ē ki ai. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha kulupu ia 'e mateuteu. Ka ko e 'uhinga ia na'e kole ai ko ē pē 'e fiema'u ha tokoni ke fakaivi, 'a e 'ū kulupu ko ia. Ko e 'uluakí ia, ko e 'uluakí ko e sipoti ko ia 'a e Pasifikí mo hono uá, 'oku fai e *World Cup* ...

<008>

Taimi: 1425-1430

Lord Nuku: ... e 'akapulu he ta'u ni he koe'uhī na'e 'i ai 'etau 'amanaki ki he me'a ko ē kuo 'osi pea ko 'etau to e 'amanaki eni hangē ki he *World Cup* ko ē 'o e ta'u ni 'a ē 'oku fai ki Siapaní na'a lava ke 'i ai ha fo'i pa'anga 'e tukumai ke ngāue'aki 'e he kōmiti ko ia. Tukukehe e pa'anga ia ko ē 'oku 'omai ko ē pea mei he timi ko eni ko ē 'a e *World Cup* 'a e pa'anga ko ia ka na'e 'uhinga pehē ko e 'uhinga ko e 'amanakí ke fai hano tokoni'i ko e 'uhinga ia ko ē na'e 'eke ai hono 'eke ko ē 'a e siliní pē 'oku 'i ai ha toe ke tokoni'i 'a e me'á 'a e sipoti.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i tokoni atu mu'a kātaki pē 'e loto pē ki ai 'a e Nōpele ...

Lord Nuku: Pea ko eni ia 'oku fakahoko mai ia kuo 'osi ia. Ko e tolu miliona pē 'oku toe ko ē na'e fakahoko mai ko e me'a ia pea mei he fefolau'akí.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō, tokoni mai e Minisitā Leipá ka tau ...

Lord Nuku: Pea ko e ‘uhinga ia ‘o e fehu’i ko ē ki he ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Io ‘e Sea tapu mo e Feitu’u na pea tapu mo e Hou’eiki Mēmipá. Ko e kamata ko ē ‘etau feme’a’akí na’a tau kamata ‘i he fo’i *levy* pea ko e me’a na’e hoha’a ki ai ‘a e Hou’eiki Nōpele ko e teuteu’i pē ‘o e 2019 *Pacific Game Council*. Lolotonga pē ‘etau lele aí kuo ne ‘eke mai ‘e ia ki he *fund* tatau ke ‘ave ki he *World Cup*.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Eiki Minisitā ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Ikai ko e ‘ai ke femahino’aki ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Fai mo ke me’a mai ki he fehu’i kae ‘uhinga ka tau hoko atu ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Ikai ko ‘eku ‘ai atu eni ko e fehu’i ia.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Te u ta’ofi leva e Feitu’u na ho’o to e takai mama’o ka tau ‘unu.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ko ‘eku ‘uhinga atú he na’e kamata ‘etau feme’a’aki ‘o fekau’aki mo e *fund* ‘oku tñaki mei he kakai pea na’e hoha’a pē ia ki he 2019.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko ia ‘oku ‘osi tali mai ia he Minisitā Pa’angá.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: *Pacific Game*, ‘osi ia ko eni kuo tau to e talanoa eni ki he *fund* tatau ko e *World Cup* ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Hou’eiki mo me’a hifo ki lalo. Mo me’a ki lalo lōua. Mo me’a lōua ki lalo. Me’a hake pē ‘o tali mai e fehu’i kae ‘uhinga kae fakanounou tali mai pē pē ‘oku fiema’u he kau Mēmipa he ko honau totonu faka-Konisitūtone he Fale Alea ni ke nau ‘eke atu ka moutolu Kapineti, ‘i ai ha pa’anga ‘oku toe ke tokoni ki he ‘akapulú ko e hā hono maumau? Ko e tali pē ‘io mo e ‘ikai ka tau ‘unu.

\$2.6 miliona ke tokoni ki he teuteu atu ki he sipoti Pasifiki he ta’u ni

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ka u ki’i tali atu pē ha kongá ‘o e fehu’i ko ia. Ko e *Pacific Games* ‘oku ‘ave ki ai ‘i he teuteu ko eni ki Siulaí ‘ave ki ai e 2.6 miliona. Pea ko e ‘uluaki *grants* ko ē totongi ‘a e fo’i *payment* ia ‘e ono. Fo’i *payment* ko eni kuo ‘osi ‘ave ko e ua kilu nima mano tolu afe nimangeau na’a ki’i tokoni atu ki he’etau talanoa ka tau hiki atu. Mālō Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō. ‘Eiki Nōpele. Fēfē fiemālie ā e Feitu’u na ka tau ‘unu?

Lord Nuku: ‘A ‘io ‘oku fai e fiemālie ka koe’uhī ko ‘ene fou ko ē ko ē ‘o ‘alu ko ē ko ē ki he *Council* Sipotí pea ‘oku ‘osi ai ‘a e silini ia he ko ‘eku talanoa ko eni ‘a’aku ko ‘eku talanoa ‘a’aku eni ia mo e ‘ū sino ko ē ‘ū me’a ‘i tu’a.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i fakatonutonu atu. Ko e silini 'oku 'i Fale Pa'anga. 'Oku 'ikai ke 'i he *Sport Council*.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io mo'oni 'aupito Minisitā Leipa 'oku mo'oni 'aupito e me'a 'a e Minisitā Leipá ko e pa'anga kotoa pē 'oku 'i he Fale Pa'angá. 'Oku 'ikai ke ...

Lord Nuku: Sea.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea ka u ki'i tokoni atu Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Oku tohi pē ia 'o fakahangatonu 'o hangē ko e me'a 'oku mou fuoloa ho'omou me'a he Fale ni ki he *Pacific Game* ka 'oku 'i Fale Pa'anga kotoa pē 'a e silini ko ia.

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko e me'a ko ē na'a ku 'uhinga atu ko ē ki ai ko e *Pacific Act* ko eni ko ē ko ē ki he Sipoti *Council* 'oku 'alu e pa'anga ki ai. Ko e me'a ia ko ē 'oku ou 'uhinga ki ai pea ko 'ene 'alu ko ē ki ai pea 'oku tonu leva ke hū mei he *Council* ko ia ki he ngaahi sipoti ko ē ko ē 'i tu'a tau pehē ko e pasiketipolo pē ko e hā e me'a ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko u fakatonutonu atu ...

Lord Nuku: Ko e anga ia e fakatonu lea 'a e motu'a ni.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mahino ia mahino ka au.

3 kilu 2 mano tupu lahi pa'anga ki he teuteu atu ki he *World Cup*

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i fakatonutonu atu ko e *chart of account* ko 'e ē, ko e to'o mai ia mei he *chart of account* 'a Fale Pa'angá. Ko e lau atu ia e ngaahi fakamolé. Ko e *administration* 'oku fou pē ia he Minisitā 'o 'alu ki he *Sports Council* ka ko u faka'osi atu pē eni 'oku 'i ai e pa'anga 'e 320,000 tupu na'e kole 'e he 'akapulú ke teuteu'i'aki 'a e *preparation* ko eni 'alu ko ē ki hē ko e kongá ia 'o 'enau teuteu pea 'oku 'ave ia ki he *Sport Council* ke nau me'a ki ai pea ke tokoni mai ko e anga ia 'etau founa ngāue.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ia. Tonu 'aupito 'aupito ho tali hangatonu mai ki he me'a 'oku fiema'u.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea ko e ki'i tokoni atu pē Sea.

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko e 'uhī ka ne tali faka'osi mai pē. Ko e me'a ko ē 'a ē ko ē 'oku ou 'uhinga ko ē ko u 'oatu ko ē ki ai ko e meimei ko e pōtalanóa eni pea mo e 'ū kulupu 'i tu'á 'oku nau fiema'u tokoní. Pea na'e 'uhinga pehē hono, pea kapau ko e me'a ko eni 'oku fie me'a mai 'aki 'a e Pule'angá 'oku 'ikai ke a'u e me'á kitu'a. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'Eiki Nōpele. 'Io me'a mai Minisitā Mo'ui pea mo e Ngaahi Pisinisí.

Ngaahi kole 'e ono mei he ngaahi kautaha sipoti lolotonga 'i he Pule'anga

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Tapu pē pea mo e Feitu'u na Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. Fakamālō lahi ki he 'Eiki Nōpele Fakafongā Niua, 'o 'Eua 'i hono 'ohake e *issue* ko eni Sea pea 'oku ou tui Sea 'oku tonu pē ...

<009>

Taimi: 1430-1435

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: .. ke mea'i 'e he ngaahi sipotí mo e ngaahi *federation*. 'Oku lolotonga, 'oku 'i ai e kole mei he ngaahi sipoti ko eni Sea, kole 'e ono ki he *council*. Pea 'oku 'i ai 'enau Kōmiti ke nau hanga 'o *vet* ngaahi kole ko eni 'o fakapapau'i ko e 'alu ki he sipotí pea toki faka'atā e funding. 'Oku 'atā ki he ngaahi sipoti *Mini Games* Sea ke nau kole ki he pa'anga teuteu ko eni pea 'oku lolotonga fai e pē ngāue ia ki ai hangē ko 'eku fakahoha'á Sea. Ko e *federation* eni 'e ono 'oku 'i ai. Ko e me'a ko ē na'e 'o hake 'e he 'Eiki Nōpele fekau'aki pē ko ē mo e fuhú. Na'e te'eki ai ke kole mai 'a e fuhú ka 'oku 'osi talanoa e, 'a e *council* ki he 'ū *federation* kau ai e fuhú 'i he founga ko ē 'e fai'aki, *vet* ngaahi me'a kae 'atā 'enau sēnití. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō Hou'eiki. 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Vava'u.

Lord Tu'i'āfitu: Tapu mo e Feitu'u na Sea kae ki'i fehu'i pē ki he 'Eiki Minisitā. Ko e 4 kilu ko eni 'oku 'alu ki he, ki Popuá, ko e paaka pē ko e *golf club*?. Fu'u pa'anga lahi 'aupito e 4 kilu ko eni 'ene 'asi mai ho'o fakamatala pa'angá. Ka 'oku ou fakapapau'i pē ko e paaka pē ko e *golf club*. Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea 'e lava pē ke to e 'omai e *detail*. Ka ko e ngaahi fakamole 'oku 'i ai e ngaahi mala'e va'inga ai ki he volipolo mo e me'a ko ia ka ko e ngaahi, kapau te mou me'a atu pē. Na'e toki *approve* foki kimui ke toki 'ave ki ai ha sēniti. Pea ko e 4 kilu ko ē, ko e ngaahi fo'i kamata ia ko ē ngāue. Ka ko hono mo'oní na'e, kapau na'e 'ikai ke kau e kau pōpula mo e ngaahi me'a kehe 'e 'alu ē ia 'o miliona e anga e fakafuofua fakapolofesinale ki aí. Ka ko e me'a ki he *detail* 'e ala pē 'o ma'u mai. He 'ikai te u lava 'o tali hangatonu atu 'i he taimi ni. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Hou'eiki, mahalo 'oku sai ia. Ko ena kuo mou feme'a'aki ki ai pea 'omai e tali 'a e Pule'angá koe'uhí ko e ngaahi fehu'i 'oku 'omai 'e he kau Mēmipa. Tautautefito ki he tafa'aki e Hou'eiki Nōpele. Ko u pehē ke tau liliu mu'a 'o Kōmiti Kakato, hoko atu 'etau feme'a'aki ki he Tohi Tangi 'a 'Atele. Tau liliu 'o Kōmiti Kakato.

Liliu 'o Kōmiti Kakato

Sea Kōmiti Kakato: Tapu pea mo e Tu'i 'o Tonga, Falé 'o Ha'a Mohefo. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Nōpele, Minisitā Fonua kae 'uma'ā e Hou'eiki Kapinetí pehē foki ki he Hou'eiki Fakafongā e Kakaí. Mālō mu'a 'etau ma'u e efiāfi fakakoloa ko eni. Kae hoko atu 'etau me'a ki he'etau 'asēnitá.

Ka ko u ki'i fie 'oatu ha ki'i 'oho ke mou me'a ki ai. **Ha'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasia, pea te u foaki 'a e fiemālie kiate kimoutolu. To'o 'eku ha'amongá kiate kimoutolu, pea mou ako 'iate au. He 'oku ou anga vaivai mo anga malū.** Pea te mou 'ilo ai 'a e fiemālie ki homou laumālie. He 'oku faingofua pē 'eku ha'amongá, pea 'oku ma'ama'a 'eku kavengá. Hou'eiki, ta ko e me'a 'oku mamafa, ko e ofi pē ki he Fakamo'uí kae ma'ama'a e me'a kotoa.

Alea'i Tohi Tangi Fika 2/2019

Mou me'a hifo ki he'etau 'asenitá, 4.1. Tohi Tangi Fika 2/2019. 'I ai ha fakama'ala'ala mai mei e Sea e Kōmiti.

Lord Tu'ilakepa: Sea ki'i fakamolemole pē 'a e Feitu'u na. Ke kole pē ki he 'Eiki Minisitā Fonua ke ne fakama'ala'ala mai angé ko e hā koā e me'a na'e hokó. 'Uhinga ai ko ē tangi 'o e 'aho ní. He ko e me'a eni ia 'oku fē'unga tonu mo e Minisitā Fonua. He 'oku fai e tukuaki'i he Tohi Tangí. Ko u kole pē au ki he Minisitā Fonua ke ne faka'ala'ala mai ko e hā e me'a na'e hokó kae toki hoko atu e feme'a'akí. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Kapau 'e me'a mai pē Sea 'o 'omi e līpootí.

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Hou'eiki Kōmiti Kakató. Kuo 'osi lava atu e fatongia e Kōmiti. Ko 'eku tu'u eni 'a'aku Sea 'o fakafofonga'i atu e 'Eiki Nōpele ko eni na'a ne fakahū mai e Tohi Tangí. Ki'i ongosia he toki 'osi tipeiti ko eni na'e toki 'osí. Ke fakahoko atu e Tohi Tangí. Ko u tui 'Eiki Sea ko e Tohi Tangi eni 'oku kau he Tohi Tangi kuo 'osi,...

<001>

Taimi: 1435-1440

Lord Tu'iha'angana: ... ki'i mahino pē pea mā'opo'opo kātoa katokātoa e me'a 'oku nau hoha'a mai ki a'í 'i he tohi ko ē na'e lau he 'ahó. Pea ko e kolé atu pē ia ke fai mai ha me'a 'a e Pule'angá ke, pē ko e hā 'enau talí kae toki, na'a ku fakafiemālie pē pea mā'opo'opo e tali 'oku 'omaí kae tuku atu e tohi tangí kiate kinautolu. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Mālō Nōpele Fika 1 'o Ha'apai. Tau fanongo ki he Hou'eiki Pule'anga ke nau 'omi 'enau ...

'Eiki Minisitā Fonua: Sea tapu mo e Feitu'ú na 'uma'ā e Hou'eiki e Nōpelé, Fakafofonga Kakaí. Sea ko e, ko 'emau *seniority* ko e fika tolú ko e Minisitā Pa'angá. Pea ka toki hala ha Minisitā heni ko e motu'a ni 'oku toki hoko haké.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Fonua: Sea ko e me’a fekau’aki mo e puipuitu’a ko eni ko ē ki he, ‘a e soká te u ki’i foki ki ‘aneafi Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Fakahā Minisita Fonua ko e foaki lisi e Kautaha Soka ko e finangalo pē Tupou IV

‘Eiki Minisitā Fonua: Taimi ia na’e ngaue ai motu’a ni ki he La’ā kuo Tō, Tupou IV. Pea na’e hā’ele ki, ki he feitu’u ko eni ‘o finangalo ke tu’u ai e soká. Pea, Sea ki mu’a pea u hoko atú ‘oku ‘i ai ‘eku faka’apa’apa lahi ki he kolisi tutukú ko e anga ia ‘enau tangi ‘oku pau ke pehē. Tohi tangi ki he ‘Ene ‘Afiō pea tohi tangi ki he Fale ‘eiki ko eni. ‘Oku tonu pē ia. Ko e anga ia ‘enau si’i faka’amú kae finangalo e Tu’í ke tu’u e soká he feitu’u ko eni ka na’e finangalo ia ke ‘eka lahi. Pea na’e kamata e soká he ki’i ‘eka pē ‘e 15. Ko ‘eku fakafuofua Sea ko e mahalo ko e ngata pē ia ivi ‘a e *FIFA* he taimi ko iá.

Pea nau toki to e kole mai ‘o tali he motu’a ni ‘a e ‘eka ‘e 15 ke fakalahi ia ‘o ‘eka ‘e 30. ‘A ia ‘oku makatu’unga ai ‘a e tohi tangi ‘a ena ko ē ‘oku mou me’a ki ai ka ‘oku ‘ikai ko e kakato ia e kelekele na’e finangalo ki ai e La’ā kuo Tō ka ko e fakapotopoto he ‘oku tau fu’u tokolahi Sea kae si’isi’i e kelekelé. ‘Oku pau pē ke tau fakapotopoto anga hono tufa kelekelé mo e ‘ū me’a ka te u fakanounou atu pē Sea kae toki tali ha ‘ū fehu’i. Ko e lisi ko ē ‘a e soká na’e fou pē he founa totonu mo fakalao pea ‘oku ‘osi tali ia Sea ke tānaki mai e ‘eka ‘e 15 ki he ‘ēlia ko eni ‘a ē ‘oku ‘ilo ko e kelekele eni e Kalauní. Pea ‘oku ‘i ai e kongá e kelekele ‘a e Kalauní ‘oku fakalele ia he ‘e Pule’angá. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. ‘I ai ha taha ‘oku ‘i ai, 17 me’a mai.

Fakahā e ongo’i lahi mo e pou pou ke fakafoki kelekele Kolisi Tonga

Vātau Hui: Tapu mo e Feitu’u na Sea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Falé. Sea ‘oku koloa’ia ‘a e motu’a ni ‘i he lipooti kuo ‘omi mei he, kuo me’a mai ‘aki he Minisitā Fonua. Ko e anga foki ‘emau, ko homau talá foki ‘e Sea hemau tu’u faka-kolisí ‘e pau ke ‘uluaki mu’omu’a ma’u pē kau kolisi mu’á. Kuo pau ke mu’omu’a ma’u pē kau kolisi mu’á pea toki hoko hake kau kolisi muí.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Vātau Hui: Ka ko u vakavakai haké foki he ko u pehē au ‘e tu’u foki kau kolisi mu’á kae toki malanga hake kau kolisi muí. Pea ‘oku ‘ikai ke malanga kau kolisi mu’á tuku ā kia mautolu kau kolisi muí ke mau malanga mautolu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga me’a mai koe ko e, ko au ko u pule ke ‘oatu ho taimí.

Vātau Hui: Sea ko u, ko au pea mo ‘eku fakakaukau Sea ko u ongo’i lahi ‘a e tohi tangi ko eni ‘oku ‘omí ‘e he kakai ‘oku ‘i ai ‘a e palesiteni pea ‘oku ‘i ai pea mo e kōmití pea ‘oku ‘i ai e kau faifekau ‘oku ‘i ai e kau Minisitā ‘oku ‘i ai mo e kakai ko e kau teu tangata ia he ‘api ko eni Sea. ‘Oku ‘ikai fe’unga mo taau ke, kiate au ke ‘i ai ha fa’ahinga fakakaukau pehē ni.

Taimi: 1440-1445

Vatau Hui: Ko u tui kapau te tau sio fakatatau ki ha pa'anga 'oku 'omi ke fakatataua 'aki ha ki'i tamasi'i ako 'e taha 'oku ako 'i 'Atele, ngofua pē ia. 'Oku mahu'inga'ia ange 'a e motu'a ko eni 'i he kelekele 'oku tangi mai ki ai 'a e Kolisi Tutuku pea mo e *PTA* ko ia 'o e Kolisi Tonga. Ka u talanoa pē mu'a Sea, ki he ki'i motu'a ni.

Lord Ma'afu: 'E lava ke 'oatu 'a e ki'i fehu'i ko eni?

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fehu'i atu eni Fakafofonga!

'Eiki Minisitā Fonua: Fakafofonga! Ko e ha e me'a na'e 'ikai ke mou tangi ai 'i he lisi 'a e *TCC*, lisi 'a e *USP*, lisi ho'omou Kolisi Tutuku 'a e kelekele ko eni. Ko e hā 'a e me'a 'oku mou toki tangi ai 'i he lisi 'a e Soka? 'A ia 'oku hū mai 'a e tolu ki he 4 miliona he ta'u ki he to'utupu soka ko ē... 'a e tamaiki 'oku 'ikai ke nau lava 'akapulu mo ha to e va'inga kehe, ko e me'a ē 'e ma'u ai 'enau mo'ui.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō

Vatau Hui: Mālō 'aupito Sea. 'Oku 'ikai lave'i 'e he motu'a ni ia 'a e ngaahi lisi ko ia Sea. Ka ko e fakahoha'a 'a e motu'a ni, ia 'o makatu'unga 'i he Tohi tangi ko eni 'oku 'uhinga ai hono tukuhifo ke fai ki ai 'a e feme'a'aki. Sea, kapau ko e 'uhinga ko e 3 miliona mo e 4 miliona. 'E fēfē nai kapau 'oku 'inivesi 'a e fonua 'i he ki'i tamasi'i ako 'oku ako 'i he Kolisi Tonga. Tau hanga 'o teu'i 'a e ki'i tamasi'i pea 'e 'alu hake 'a e ki'i tamasi'i. 'e 'alu 'o sīpoti, pē 'e 'alu 'o Minisitā.

'Eiki Minisitā Fonua: Fakatonutonu atu

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Fakafofonga

'Eiki Minisitā Fonua: Sea 'oku 'ikai ke u lau sēniti au 'i he 'inivesi. Ko e me'a eni ia na'e moko mo e finangalo ko ē 'o e Lao kuo tō.

Fehu'ia pē ko e kelekele 'a 'Atele 'a hai

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia, Fakafofonga ke u tokoni atu pē. Ko e to'o ko eni 'o e kongā kelekele ko eni 'oku mole ai 'a e 'apiako? Pē ko e hā e me'a 'oku ke lave ai fekau'aki mo e fānau ako? Ko e uesia ia 'a e tohi, pea mo e taha pē. Ko e me'a pē 'oku ou pou pou ai ki ho'o me'a Fakafofonga, ko e to'o 'e he Pule'anga ho'omou kelekele 'a e Kolisi na'e lisi. Ko e me'a ia 'oku ou tukuatu ke 'omai ange pē ko e kelekele 'o hai? Ka tau talanoa he ko u tui 'e mahino ngofua pē.

Tali ko e kelekele ‘a ‘Atele ‘a e Pule’anga

Vātau Hui: Mālō Sea. Ko e kelekele ko eni, ko e kelekele ia ‘a e Pule’anga Sea. ‘Io, ka ko e ‘uhinga ‘a e tangi mai ko ē ‘a e Kolisi Tutuku ...

Fakatonutonu ko e kelekele ‘a e Tu’i

‘Eiki Minisitā Fonua: . Fakatonutonu atu Sea. Ko e kelekele ia ‘a e Kalauni. Ko e kongā ia ‘oku ‘oange ki he Pule’anga ke nau tokanga’i .

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia!

Tapou ki he Pule’anga ke fakafoki mai kelekele ‘a e Kolisi Tonga

Vātau Hui: Sea, mālō ‘aupito. Ko u fakamālō hono fakatonutonu mai mei he ‘Eiki Nōpele . Ko e kelekele ‘a e Kalauni. Ka ko ‘eku kole Sea. Ko ‘eku poupu ‘a‘aku. Tuku ā mu’a hotau lotu Sea. Ka tau kau mu’a ‘i he poupu, ke tukuange mai mu’a ‘a e kelekele ‘a ‘Atele. Ko e ‘uhinga ‘oku teuaki atu ‘a e Ako Nofoma’u ‘a e Kolisi. ‘Oku ‘i ai ‘a e ki’i ‘uhiki ‘a e motu’a ni, ‘oku kei ako ai Sea. ‘Oku ou si’i ‘ofeina na’a ‘ohovale kuo ‘ikai hoko ‘a e ngaahi fakakaukau mo e fokotu’utu’u ...Ka ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga pē ia ko e ki’i ‘uhiki.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e ki’i tokoni ē Sea!

Taukave Pule’anga kei toe pē ‘eka kelekele ‘e 186 Kolisi Tonga

‘Eiki Minisitā Fonua: Sea! Ko ‘eku tokoni ki he Fakafofonga, ko ‘enau ‘eka ‘e 186 fakataha mo e me’a ko ena ‘oku tu’u ai ‘a e Kolisi, ko e ‘eka ‘e 186 ‘oku kei toe. Fakatātā ‘e taha Sea. Ko Sia’atoutai ko e Kolisi ia ‘oku ‘ikai ke lahi pehē ‘a e kelekele ia. Ka nau tō ‘enautolu ha manioke ‘eka ‘e taha. ‘E ma’u me’atokoni ‘a e to’utupu ia mo e kau fānau ako ‘o Sia’atoutai. ‘Ikai ke ‘osi ia Sea. ‘Oku toki faka’osi ‘a e manioke ia ‘eka ‘e taha. ‘Ave ia ‘o fafanga ‘aki ‘a e fanga puaka, (hūfanga he fakatapu). Sea, kuo kamata ke liliu ‘a e *diet* pē ko e sīpinga ma’u me’atokoni ‘a e To’utupu he ‘aho ni. Meimei sai’ia nautolu he mā, ko e laise, ko e nūtolo,.. ‘Io, ko e manioke ‘e toki hū atu ia , mahalo pē he ‘aho Sapate. Ka ko e taimi foki ia ‘oku tutuku ai ‘a e Kolisi ia.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō!

Vātau Hui: Sea mālō Sea, ko u fakamālō pē ki he ‘Eiki Minisitā ...

<004>

Taimi: 1445-1450

Vātau Hui: ...fakamā’ala’ala mai ‘a e ‘ū ‘a e tu’unga ko eni ‘oku ‘i ai ‘a e ‘api. Sea ko e ‘api tupu’a foki eni Sea, na’e ‘i ai ‘a e fanga pulu ‘a e kolisi ko e fakakaukau te mau to e hanga ‘o ‘ai

fanga pulu, ko ia pē kā koe'uhí foki ko e ngoue te mau vahevahe na'e fanga pulu kātoa kātoa 'a e fu'u 'api. Ko e fo'i 'eka 'e 15 ko eni 'oku 'i ai'a e soka Sea, 'osi 'i ai 'a e fu'u mala'e 'e ua ai.

Lord Tu'iha'angana: Sea ki'i tokoni pē ki he fakafongā.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafongā ko e tokoni eni mei he fika 1 'o Ha'apai.

Lord Tu'iha'angana: Sea ko 'eku ki'i tokoni atu Fakafongā, 'uhingā ki he fakatātā ko ē 'a e Minisitā Fonua, kā ko 'eku kolé ki he longo 'a e faifekau ko eni ke tu'u 'o talaange 'oku 'ikai ke mo'oni 'a e fo'i fakatātā ko ia, he ko hono 'uhingā he 'oku ou fa'a malanga au 'oku fa'a kole ki he fakafongā 15 ki he fo'i tokonaki, kā tau 'uhingā pē ke ki'i ha'u pē 'etau fakatātā ki he me'a ko eni.

Lord Tu'i'āfitu: Fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Nōpele ko e fakatonutonu eni 'a e fika 2 'o Vava'u.

Lord Tu'i'āfitu: Ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā 'oku talanoa ia 'i he *land tenure*, ko 'eku longo 'aku he ko e kelekele tofi'a ia 'o e Nōpele, ko e *Crown land law* ko e kelekele eni ia 'o e Kalauni. Pea 'oku faingofua pē ia ki he 'Eiki Minisitā ke tapa holo 'ene me'a ka u toki fakatonutonu atu ha taimi, kā ko e 'uhingā ia 'eku fakalongolongo, mālō Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea kau ki'i fehu'i atu ki he 'Eiki Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, me'a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io 'oku ou mālie'ia au 'i he tālānga, kā 'oku ou feinga foki au keu ma'u 'a e ngaahi fakakaukau, ko e me'a ko ē 'oku me'a mai ki ai 'a Mā'afu 'oku 187, me'a mai 'a e Fakafongā ia Nōpele mei Vava'u, 'oku 'eka koā 'e fiha 'a Sia'atoutai, ko e 'ai ke u ma'u angé ha fakakaukau.

Lord Tu'i'āfitu: Sea ka u fehu'i ai leva au ki he Minisitā 'oku ou 'ilo 'a e Lao 'o e Kelekele. Mahalo 'oku mahu'inga ange hono taki ko eni mo e tu'utu'uni 'a e Fale.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe ...

Fehu'ia totonu e Pule'anga ke ala ki he kelekele 'a e Kalauni

Lord Tu'i'āfitu: Ko 'eku fehu'i pē au ki he 'Eiki Minisitā, mahu'inga pē hono fakamahu'inga'i 'a e totonu 'o e kelekele mo hono, kapau ko e kelekele 'o e Kalauni, ko e fetongi kelekele eni 'i he Kalauni mo e 'Eiki Nōpele. Ko e hā leva 'a e totonu 'a e Pule'anga ke nau ala ai ki he kelekele 'a e Kalauni, ko ia pē Sea mālō.

Tali Pule'anga kongā eni kelekele Kalauni 'oku tauhi 'e he Pule'anga

‘Eiki Minisitā Fonua: Sea na’a ku lave atu ‘anenai ‘oku ‘i ai ‘a e konga ‘o e kelekele ‘a e Kalauni ‘oku tukumai ke fakalele ‘e he Pule'anga, ko e konga eni ‘oku fakalele ‘e he Pule'anga.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Tu’i’āfitu: Sea ko e fehu’i, pea kapau ko e māa’imoa ena ‘a ‘Ene ‘Afio, ko e hā ‘oku talangata’a ai ‘a e Pule'anga ‘oku ‘ikai ke nau tauhi ai ‘a e māa’imoa he ko e hiki eni ‘a e māa’imoa mei Kolisi Pule'anga ki ‘Atele. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Tu’ilakepa: Sea...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai fika 1 ‘o Vava’u.

Taukave ‘i ai totonu ako tutuku mo e ‘apiako Kolisi Tonga ke tangi ki he’enua kelekele

Lord Tu’ilakepa: Ke vakai pē Fakafofonga Niua kapau ‘oku me’á pea u malanga au, mālō Sea. Sea tapu pē mo e Feitu’u na, tapu atu ki he Hou’eiki ‘o e Kāpineti, fakatapu atu pea mo e Fale ‘Eiki ni. ‘Eiki Sea ka u kau mu’a ‘i he fema’a’aki ‘o e Fale ‘o e Feitu’u na, ‘o felāve’i pea mo e *issue* ko eni ko e tangi mai ‘a e Kolisi Tutuku ‘a ‘Atele. ‘Eiki Minisitā Fonua ko e taimi pē na’a ke me’a mai ‘aki ko e finangalo ia ‘o ‘Ene ‘Afio, ‘oku ou tui pē ‘oku ‘osi tatau kotoa pē ‘a e ni’ihi ko e to’ukupu ‘o ‘Ene ‘Afio, ko e Hou’eiki Nōpele, pea ‘oku mau faka’apa’apa ‘Eiki Sea koe’uhí ko e me’a ko ē ‘oku ke me’a mai ‘akí pea ‘oku faingata’a’ia ‘a e hou’eiki ai.

Ko e me’a ‘Eiki Sea ‘oku ou ki’i tokanga ki ai ‘Eiki Sea, koe’uhí ko e a’u ha tu’unga kuo tangi mai ‘a e fānau ako lolotonga a’u eni ki he ni’ihi tutuku ‘oku nau mamahi’i ‘a e ‘apiako ko eni koe’uhí ko e me’a ko eni ‘oku hoko. Me’a pē ‘oku tonu ke mou fakatokanga’i Hou’eiki Pule'anga, ko e anga pē ‘eku fakakaukau fakatu’a kapau na’e ‘ikai ke tangi atu he ‘ū konga na’e ‘ave ki he *TCC*, to’o ki he ‘Univesiti tonu ke ‘i ai ‘enua totonu ke nau tangi ‘i he taimi ni he ‘oku ‘alu pē taimi mo e to e fakalalalahi ‘a hono to’o ‘e faifai pea ‘osi ‘a e kelekele ‘o e ‘apiako ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ‘i ai leva ‘a e totonu ‘a e ni’ihi ‘o e fānau mo e kau Kolisi Tutuku ko eni ke nau tangi. ‘Eiki Sea, ‘i ai ‘a e ngaahi me’a ‘oku ou fakatokanga’i ‘i he Tohi Tangi, ‘oku ‘i ai ‘a e hisitōlia ‘o e kelekele ko eni, ‘ikai ke u to e fie lave ki ai he ‘oku ‘osi lau ...

<005>

Taimi: 1450-1455

Lord Tu’ilakepa: ‘I ai mo e vīsone mo e palani ‘a e kautaha tutukú, na’e fakamohe mei ‘ulu, ‘oku ‘i ai mo ‘enua langa fakalalakala. ‘Io, ‘Eiki Sea ‘oku ‘asi ia ‘i he peesi 5, fe’unga pea mo e pa’anga e 400,000 ki he ako tekunikale, ... pea mo e 1,400,000, ‘Eiki Sea, ta ko ē ‘oku *rent* ki ai e *USP*, ‘Eiki Sea. Taha e me’a ‘oku tonu ke fakatokanga’i ‘e he Fale ‘eiki ni. Ko e me’a ko eni ‘oku fai ‘e he kautaha lahi ko eni, ko e kautaha lahi faufaua eni, ‘Eiki Sea, kautaha eni ‘oku ui ko e *FIFA*, pea ‘oku ‘ikai ke puli ia e kau Hou’eiki, ‘Eiki Minisitā. Ko e pa’anga ‘oku nau ngāue’aki ‘i māmani ‘oku piliona, pea na’e a’u ki ha

tu'unga, 'Eiki Sea, he hisitōlia 'o e kautaha sipoti ko ení, na'e fakatotolo'i hono 'unuaki'i holo e 'ū pa'anga ai, 'Eiki Sea, ki hono 'inivesi, pea mo hono ngāue'aki 'e he kau mēmipa ko ení, 'Eiki Sea. Pea 'oku tau fakamālō ki 'Amelika koe'uhí ko 'enau hanga 'o kumi 'o 'ilo 'a e me'a ko eni 'oku hokó, 'Eiki Sea. Pea 'oku tau fu'u tokanga. Na'a mo au 'oku ou fu'u tokanga 'aupito 'aupito, fakamolemole pē, 'Eiki Minisitā Fonua, koe'uhí kuo ke me'amai'aki pea kuo fai e fu'u liliu e fonua ni, pea 'oku falala mai 'Ene 'Afió kia moutolu, Hou'eikí, tautautefito ki he Feitu'u na, ko e taha 'o e tēpile 'o e Hou'eikí, 'oku ke hoko ko e Minisitā 'o e 'aho ko ení. Na'e totonu pē ke fakapotopoto 'aupito 'aupito 'a ho'omou ngāue'aki 'a e founa ko 'ení. Pea ko 'ene mahino kuo 'omai 'a e falala 'a 'Ene 'Afió, pea mo e fonuá fakalūkufua kia moutolu he Kapinetí, pea ko e me'a na'a ku lave ki ai, 'Eiki Sea, 'oku totonu ke mou tokanga ki he ngaahi me'a ko eni 'oku uesiá.

Ko e taha 'o e ngaahi pa'anga 'i he langa fakalalakaka 'a e Kolisi Tutukú, ko e 500,000, 'a e kautaha langa 'a e Kolisi Tutukú, lahi 'aupito 'a e ngaahi pa'anga ko ení, 'Eiki Sea, a'u ki he pa'anga 'e 20,000 fekau'aki mo e ngaahi loki akó, 'Eiki Sea. Ako ko ení ko e ako 'a e Pule'angá, 'ikai ke fakahoko e fatongja e Pule'angá ki hono langá, to e ala mai e nima 'o e kau Kolisi Tutukú 'o fai e ngāue ko ení, 'Eiki Sea. Na'e toki 'osi ni, 'Eiki Sea, langa honau *hall*, pea ko e me'a ko ē 'oku fai 'a e hoha'a 'a e kau Kolisi Tutukú, koe'uhí ko e tu'unga 'oku 'i aí, 'e 'Eiki Minisitā, 'oku uesia pea 'oku nau tohi mai pē 'i he'enau tohi.

Ko e uesiá 'oku mole 'a e to e fakatōkilaló. Mou mea'i pē foki, kuo kamata ke 'ita e Kolisi, 'ita e kau tutuku mei he 'apiako ko ení. Kuo mole mo e faka'apa'apá, mole mo e tauhi vaha'á, mole mo e mateaki'í, mo e mamahi'i me'á, koe'uhí he me'a ko eni 'oku hokó, Minisitā Fonua. Na'e totonu ke fakapotopoto e Feitu'u na. Me'apango pē, 'Eiki Sea, koe'uhí 'oku 'ikai ke mahino kiate au ko e hā e taumu'a ngāue 'a e 'Eiki Minisitā Fonua ko eni he 'aho ko ení, hūfanga pea tapu pē mo ia. Ko 'eku 'uhingá eni, 'Eiki Sea, ne 'osi mea'i lelei pē 'oku lahi e kelekele 'i he fonua ni. Ke mea'i ko Sia'atoutai, kauhala 'e tahá, 'oku 'i he Pule'angá, 'eka 'e 50. Tu'o fiha 'eku lele atu 'o kole ki he Feitu'u na mo ho'o Potungāué, ke 'omai ha kongá ke mau ō atu 'o ngoue ai. A'u ki he taimi ni 'oku te'eki ai ke tali e me'a ia ko iá, 'Eiki Sea. Kuo hā e fu'u 'eka 'e 50 ko ia? Kapau ko e finangalo ia e Tu'i ke fai ha fakafetongi 'o hangē ko e tu'unga ko ia ko e kelekele 'o e Tu'iha'ateiho, pea hiki ki hē, tapu ange mo e Tu'iha'ateiho, kae 'i ai 'a 'Ene 'Afió, tapu mo ia. Mou fakamolemole pē, Sea, 'oku hangē ko ē 'oku tau ongo'i 'a'apa ka tau ngāue'aki 'a e hingoa 'o 'Ene 'Afió. Pea ko e me'a ia 'oku ou fie lave atu ai, 'Eiki Minisitā Fonua, na'e mei lava pē 'a e soká ia 'o fakalele, kae 'ave 'o fakalele he kauhala ko ē ki Sia'atoutai. Ko e ngata'anga ko ē 'a e nofo'anga ko ē e kāinga Sia'atoutai, 'i he tafā'aki to'ohemá, hoko mai ai 'o 'alu ai kimui ki he tofi'a 'o Lavaka. Lava lelei pē e soká ia 'o tu'u ai. Fu'u kautaha mālohi ia. Fēfē kapau te ke 'omai

'Eiki Minisitā Fonua: Sea, ki'i tokoni atu.

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i tokoni eni, Nōpele. Me'a mai, Minisitā

'Eiki Minisitā Fonua: Sea, ko e kelekele ko ena 'i Sia'atoutai 'oku ne me'a ki aí, 'oku lolotonga pukepuke 'e he Pule'angá 'oku 'ai ke langa ai e 'univēsiti...

<006>

Taimi: 1455-1500

'Eiki Minisitā Fonua : ...ka u fakanounou atu Sea, he 'oku mahino pē kia au 'a e me'a 'oku me'a ki ai. Ko e ... Sea kapau 'e to'o, 'ave 'a e taha ki he 'Ene 'Afió pea 'omai e taha ki Falé ni, ke mou mea'i 'enau mamahí, mo e fakatonutonu na'a 'oku hala 'eku ngāue. Ka ko e founagá, ko e fakafoki 'e he soka 'enau lisi kapau te nau fiemālie, pea ko e puta hopo lahi ia Sea 'o e Falé ni ke ne ue'i e lisi ko ení. Ko e Fakamaau'anga Hopo Kelekelé pē, mo 'Ene 'Afió he Fakataha Tokoní

kapau 'oku tangi ki ai ha kakai. Ko e ongo fo'i ua pē ia Sea, nau lava 'o fai. 'Oku mālie 'a e feme'a'aki ia 'i Falé ni Sea, ka he 'ikai ke 'i ai ha me'a ia 'e iku 'o *final* ki ai Sea 'a e tu'unga ki he lisi ko eni 'a e soka. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Nōpele.

Lord Tu'ilakepa : 'Oku ou fakamālō atu pē au ho'o me'a mai 'aki. 'Oku ou pehē 'e au 'Eiki Minisitā Fonua 'oku 'i he fatongia... ka koe'uhi ko 'ene a'u mai ki he Falé ni, kuo pau ke fai e feinga ki ai fakataha pea mo e pou pou ki he Kolisi Tutukú mo e tangi 'oku fai 'e he kakai 'o e fonuá fakatatau mo e Tohi Tangi. 'Osi fokotu'u mai pē 'e he kautaha Kolisi Tutukú mo e kupu 'i he Konisitūtoné Kupu 8 ke nau tangi mai ki he Feitu'ú na 'Eiki Sea. Ta'epau e 'univēsiti. Ko e 'univesiti ko eni tapu ange pea mo e La'ā kuo Ungafonuá, na'a ne 'osi folofola mai pē ki he 'univesiti, ka 'oku te'eki ai ke hoko ia. Hā e me'a na'e 'ikai ke mou 'uluaki 'ai ai e 'univesiti ke pau, kae tukuange 'a e 'apiako, 'a e kelekele e 'apiako ko eni. 'Oku 'i ai ha palopalema 'a e Feitu'ú na, ke ke me'a mai ki he kau Nōpele 'oku toe lahi honau ngaahi kelekelé ke 'ave ki ai 'a e sipoti?

'Eiki Minisitā Fonua : Sea fakatonutonu. Fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e fakatonutonu eni.

'Eiki Minisitā Fonua : Ko e tu'o fiha eni 'eku lea atu 'oku 'ikai ko ha kelekele eni 'a e kolisi. He ta'emahino mo'oni kia koe 'a e me'a ko ia.

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea, ko e mahino eni kiate aú he 'oku 'omai 'a e Tohi Tangi ki he Falé ni, kelekele 'a e kolisi. 'Oku nau lisi ki he Feitu'ú na 'i he tofi'a 'Ene 'Afio. 'Oku 'ikai ko ia? 'A e kelekele ko ená?

'Eiki Minisitā Fonua : 'Oku 'ikai ha lisi ia ai.

Sea Kōmiti Kakato : 'Oku 'ikai ke lisi.

Lord Tu'ilakepa : Sea, pea kapau 'oku 'ikai ke lisi, totonu ke hanga 'e he Feitu'ú na 'o fai leva ha founga, ke 'ai 'o lisi 'a e kelekele ko eni. Ke ma'u 'a e tau'atāina 'o e tangata kolisi tutuku 'i he feitu'u ko eni. 'Oua na'a ke pehē 'oku 'ikai ke mau lave'i, ko e Feitu'ú na pē 'oku ke mea'i e lao.

'Eiki Minisitā Fonua : Sea, ka u tokoni ki he Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu Nōpele.

'Eiki Minisitā Fonua : 'Oku te'eki ke ha'u ha taha he Kolisi 'o kole kia au ke lisi ha kelekele.

Lord Tu'ilakepa : Fai 'e he Feitu'ú na ho'o ngāué he 'oku ke mea'i ko e Minisitā Fonua.

Sea Kōmiti Kakato : Hou'eiki, Hou'eiki, me'a ki lalo Nōpele. Nōpele me'a ki lalo.

'Eiki Minisitā Fonua : Me'a koe ki lalo. Me'a koe 'o 'alu 'o sio ki ho tofi'a pē 'oku kei toe koā pē 'ikai, mo e fu'u maka ko ena 'oku ke fa'a me'a ki ai.

Lord Tu'ilakepa : 'Oua te ke fakafo'ituitui, 'oua te ke fakafo'ituitui he 'e fu'u faka'ofa ai 'a e Minisitā Fonua he ... ko ia.

Sea Kōmiti Kakato : Mālōlō tau toki hoko mai.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<008>

Taimi: 1520-1525

Sātini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea e Kōmiti Kakato.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki. Mālō ho'omou laumālie. Mou me'a mai pē he ngaahi me'a kuo mou me'a ki ai. Ka na'e, tau mālōlō 'oku lolotonga me'a e Nōpele Fika 1 'o Vava'ú.

Totonu ke fale'i lelei Minisita Ako e Minisita Fonua he 'isiu ki he lisi 'Atele

Lord Tu'ilakepa: Sea, kole pē ke u hūfanga he fakatapu kuo 'osi hono aofaki ho Falé 'eiki ni. Hangē ko ia ko e me'a na'e fai ki ai 'a e lave 'anenaí 'Eiki Sea koe'uhí ko e fakamole lahi 'oku fai 'e he fu'u Kolisi Tutukú. Pea ko u kole fakamolemole atu ki he Minisitā Fonua. Mahalo Sea 'oku 'ikai ke me'a heni mahalo na 'oku, kaekehe Sea. Hou'eiki Minisitā, fē e Minisitā Akó. Tokotaha eni 'oku totonu 'Eiki Sea ke ofi taha ki he Minisitā Fonua, 'aki e 'uhinga Sea, he ko ia 'oku ne kātōi e kotoa e akó he fonua ni. Na'e totonu ke ne fale'i e Minisitā Fonua fekau'aki pea mo e *issue* ko ení 'e 'i ai e mamahi, 'e 'i ai e 'ita. 'UHINGA SEA, he 'oku 'i ai e ni'ihí kuo 'osi 'o hangē ko ia kuo 'asi mai 'i he Tohi Tangí. 'Oku 'i ai e kakai tu'u mo'unga he fonua ni na'a nau ako he Kolisi ko Tonga. Kau ai e Fakafofonga Fika 17 'Eiki Sea. Me'a ko eni na'e me'a ki ai, mahalo mo e Feitu'u na, Fika 12. Pea mahino mai 'Eiki Sea 'oku 'i ai 'a e fakatupu faka'ikonōmika 'i loto 'a e Kolisi Tutukú kae tautautefito ki he fonua mo e sosaieti pea mo e ngaahi fāmilí 'Eiki Sea. Pea ko e me'a 'oku fai ai e hoha'a 'a e fāmilí kolisi tutukú.

Sea 'oku 'ikai ke u tui ki he pōini na'e 'omai 'e he Minisitā Fonua 'o pehē 'e fai e faka'iló. Ko e me'a ko ení ko e me'a pē 'a moutolu Kapineti. Te'eki ai ke fai e langá ia. Te'eki ai ke fai ha fakalalakaka, *develop* e konga ko ení. Ko ho'omou to e foki pē 'o fai tu'utu'uni pea mou talanoa mo e *FIFA* he ko e *FIFA* ko e fu'u kautaha lahi ia 'Eiki Sea. Pilonā 'enau pa'anga 'anautolu. Te nau to e lava pē nautolu 'o kumi ha kekekele 'Eiki Sea. Hangē ko e me'a nau lave ki ai 'Eiki Sea. Ko Sia'atoutai ko e fu'u 'eka 'e 50 ko ē ki he faha'i ki kō, na'e foaki e konga ki Sia'atoutai pea tuku e konga 'o hangē ko e me'a na'e me'a ki ai e Minisitā Fonua. Ko u tui Hou'eiki, tonu ke fai ho'omou fakapotopoto tahá. 'Ikai ke to e lava e 'univēsiti ko eni 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha 'univēsiti pehē ia 'Eiki Sea.

Taimi: 1525-1530

Lord Tu'ilakepa: ... 'oange ki he soká. 'Eiki Minisitā Ako me'a mālie ho'o me'a maí. Poupou ki he Minisitā Fonuá ke mo to e *withdraw* mou holomui mei he me'a ko ení kae tukuange he na'e 'osi 'i ai homou aleapau 'a e 'Eiki Palēmia e 'ahó ní. 'Oku 'asi lelei mai pē 'i he tohi ko ení. 'Ikai ke mou fai 'emoutolu ki he aleapau ko iá. Hā e me'a 'oku hokó? Hā e me'a kuo mamahi ai e ni'ihi ko ení 'i he fa'ahinga langa ngāue 'oku mou faí. 'Ikai ke 'i ai ha taha 'Eiki Sea 'e ta'etui ke 'omai e soká he ko e kongá ia 'o e sīpoti 'oku tonu ke 'omai ki he fonua ni ka 'oku 'i ai pē ngaahi kekelele 'Eiki Sea 'oku 'atā ke ngaue'aki ka 'oku 'ikai ko e founa eni.

Tokanga ke fakapotopoto Kapineti he'ene ngaahi faitu'utu'uni ki he lelei fakalukufua ki he fonua

Hou'eiki Kapineti na'e toki 'osi e fu'u vālau 'i he fu'u 'ēlia ko ē 'i Sopú pea na'e 'osi ma'u he motu'a ni na'e 'osi fai e fakamo'oni ki ai. Hā e me'a na'e hokó, *withdraw*. Holomui e Pule'anga mei he me'a ko iá. Me'a tatau pē 'Eiki Sea 'oku hangē ko e me'a ko ení 'Eiki Sea. Pule'anga 'oku totonu ke mou fai fakapotopoto koe'uhí talu 'a ho'omou lele homou Pule'anga tapu mo moutolu ko e toki Pule'anga tohi tangi lahi eni mo e hokohoko 'i he taimi 'oku mou lele ai he fonua ni. Mou hanga 'o fakakaukau' i fakalelei he koe'uhí ko e me'a ko eni 'oku tangi mai ki ai 'a e Kolisi Tutukú mole honau ivi ngaue, mole honau vīsoné, mole ha'anau to e fiema'u ke nau fakalalakaka e, 'a e 'apiakó tu'unga 'Eiki Sea 'i he me'a ko eni 'oku hokó.

'Eiki Minisitā Ako 'oku 'asi mai mahino ko e 'apiakó 'oku te'eki ke lēsisita hono lisi. Hā e me'a 'oku 'ikai ke mou fai ha ngāue ka 'ikai ko e founa eni 'e ngaue'aki ha Pule'anga te nau hanga 'o ngaue'aki koe'uhí ko e 'apiakó 'oku te'eki ke lisi. Me'a ia 'a moua mo e Minisitā Fonua ke mou hanga 'o lisi e 'apiakó pea ke malu'i e faiakó malu'i e fānau akó malu'i e totonu 'a e kolisi tutukú pea ta'ofi 'a e 'ai'ai noa'ia 'o hangē ko ena 'oku hoko he taimi ni.

'Ikai ke u tui 'Eiki Sea ki he founa ko ē ke 'omai pea 'oku faingata'a ke u le'a'aki pea taku ko e maa'imoa eni 'Eiki Sea. Ō tanu e paaká talamai ko e maa'imoa ia. Mou fai 'aki homou fakapotopoto tahá. 'Oua 'e fai 'aki pē koe'uhí ke mou vaka 'i he folofola 'o 'Ene 'Afīō. Kapau leva 'oku mou mea'i ha tu'unga 'oku fēpaki pea mo e anga e loto e kakaí fakalukufua pea 'oku totonu ke tuku 'Eiki Sea. Mou me'a ki he fu'u laka mo e me'a mai 'a e Kolisi Tutuku ki he 'api ni. Fokotu'u mai 'enau laka tau'atāina ta'ofi atu ia he 'e kau polisi. Fokotu'u mai ko e toko ono. Na'e 'ikai ke 'i ai ha mōveuveu 'e taha na'a nau laka lelei mai pē 'o 'omai 'enau tohi tangi heni 'Eiki Sea tokolahi 'aupito. Ko e 'ata mo'oni ia 'a e ongo'i mafasia, ongōsia, ta'eoli'ia 'ikai ke to e fiema'u he kau kolisi tutuku ke hoko atu e lisi ko ení. Pea u faka'amu pē 'Eiki Minisitā Ako ke ke fakakaukau lelei e Feitu'ú na, 'oku kovi kapau te mou kole ha ni'ihi 'o e Hou'eiki Nōpelé 'oku 'i ai e ngaahi tofi'a ai 'oku 'ata'atā ke mou ngaue'aki ki he polokalama ko ena ko ē, 'a e soka ko e *FIFA*. Mou ki'i me'a mai angé pē 'oku 'i ai hano kovi pē 'oku 'i ai ha fakafō'ituitui ai 'Eiki Sea he Fale 'eiki ni ko u kole atu ke tuku ā 'a e fakafō'ituitui.

Na'e 'i ai me'a 'Eiki Sea na'e fai he 'aho 'aneafi ko e hanga he 'e Pule'anga 'o kole ki he taha e Hou'eiki Niuá tō e matangi 'o si'i, tapu ange 'oku 'ikai ko ha'aku fakalanga mamahi hoko ai e pekia pea kole he Pule'anga te nau 'oange ha kongá fetongi. 'Oku mou me'a ki he me'a 'oku hokó? 'Ikai ke fai he Pule'anga ia e alea ko iá. Hā e me'a kuo hoko ke fai e fetongi 'o fekau'aki pea mo e tukupā pea mo e aleapau na'e fai ko iá. Pea kapau he 'ikai ke mou fai e aleapau ko iá he 'ikai pē ke mou fai 'emoutolu ha aleapau tu'unga

‘i ho’omou ngaahi fiema’u pea mo e fesiosiofaki he anga ‘etau nofó ‘Eiki Sea. ‘Oku tau faka’amu ke ‘oua to e ‘i ai ha me’a pehē tau faka’amu ke langa e fonua ni makatu’unga lelei ... ‘Eiki Sea ko u pehē au na ko ha, ta ko ē ko ‘ene me’a ‘a’ana ki tu’a.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Tu’ilakepa: Ka u pehē ‘e au ko u ki’i longó ‘Eiki Sea. Kae kehe ‘Eiki Sea ko u foki mai pē au ki he Minisitā Akó, ‘ai mai angé ha’o me’á koe’uhí ke fanongo e Hou’eiki mo e kolisi tutukú ...

<002>

Taimi: 1530-1535

Lord Tu’ilakepa: he ‘oku lolotonga lotomamahi e Kolisi Tutuku. Ki’i me’;a mai ange, ka mau ki’i fanongo atu ki he Feitu’u na. Fakahela ‘etau Malanga ‘Eiki Sea. Ko u tui au ‘oku totonu ke me’a mai ‘a e Minisitā Ako, he ko ia ‘oku ‘i ai ‘ene totonu ki ai.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e ‘osi ‘a e taimi ‘a e Fika 1. Me’a mai koe Minisitā Ako.

‘Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Sea ‘o e Kōmiti Kakato. Tapu mo e ‘Eiki Minisitā Pa’anga, kae ‘uma’ā ‘a e kau Minisitā. Tapu mo e Hou’eiki Nōpele ‘o e Fonua. Tapu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Sea ko e kaveinga mahu’inga ‘o e ako ki he Tonga kotoa pē. Na’e fokotu’u ‘a e Kolisi Tonga, ‘i he 1882 ‘e Tupou ‘Uluaki. ‘O ‘uhinga ia ke ako’i ai ‘a e kau tangata ke nau anga’i tangata ke ngāue’i ‘a e Pule’anga. Pea teu’i ai kinautolu ‘i he me’a ko e kātaki mo e ‘ofa, faka’apa’apa, mamahi’i fonua, pea mo e ngaahi alā me’a pehē.

Na’a ku hū ki he Kolisi Tonga, ‘i he 1967. Pea na’a ku monū’ia na’e teu’i au ‘i he Kolisi Tonga. Pea ko e kelekele ko eni ‘oku fai ai ‘a e feme’a’aki ki ai. Na’a mau ngāue ai, tō ai ‘a e fo’i manioke, fo’i kumala na’a mau tō ‘ufi ‘o mau ma’u mo’ui ai. Pea ko ‘eku tu’u atu ko eni he ‘aho ko e teu tangata ia ‘a e kelekele ko ia ‘a e Funga Manamo’ui ‘i he Kolisi Tonga. Na’a ku ma’u faingamālie ‘o Tiuta Lahi ‘i he Kolisi Tonga ‘i he 1960 tupu. Pea na’a ku foki atu ki he Kolisi ‘oku toe pē ‘a e tokosi’i ‘i he ngaahi falemohe. Na’a ku anga ‘i he nofo ako nofoma’u. Na’e ngaahi fakalelei’i hoto mohe’anga pea ‘ufi’ufi fakalelei . ‘Ai hoto ki’i pilo mo e hā fua.

Ko ‘eku foki atu ko eni ‘i he ta’u 19. Ko ‘eku foki mai eni mei Niuafu’ou. ‘O foki atu ko eni ki he Kolisi. ‘Oku ‘i ai ‘a e liliu lahi pea lahi mo e’alu ia ‘o ako ‘alu. Pea 1968, na’e tu’u leva ai ‘o ‘ikai to e fai ha ako nofoma’u. Pea ko u tui ko e fakakaukau ia na’e fakahoko ‘e he kau taki ko ia ‘i he taimi ko ia. He koe’uhi na’e ‘ikai ha to e ako nofoma’u ia. Ko e talu ē mei he 1988. Pea ko u tui mahalo ko e makatu’unga ia ‘a e faitu’utu’uni ko eni na’e fai ‘e he tokotaha ko eni na’a ne tātaki ‘a e Potungāue Ako ‘i he taimi ko ia. Pea fakataha pē ko u tui na’a ne hanga ‘o fale’i ‘a e Tu’i ‘i he me’a ko eni. Pea ko u mahalo ko e ‘uhinga ia, na’e foaki ai ‘a e kelekele ko eni.

Fakamahino ko e Tu’i pe lava ke fakafoki e kelekele

Pea ko e ‘uhinga ko eni hono lisi ‘o e kelekele. Ko e ‘eka ia ‘e 40 ka na’e foaki ange pē. Me’a ange pē ‘a e Minisitā Fonua ‘e ‘oatu pē ‘a e 15. Ko e toe ‘a e 25 ko ē tuku ia ma’a e Kolisi. Pea

ko e Pule'anga, 'oku pou pou ia ki ai. Ka 'oku mou mea'i 'e Hou'eiki. 'Oku hangē pē ko hotau sino fetuiaki 'a e ngaahi 'okani. Pea ko e ngaahi ma'u mafai eni, 'i he kuohili na'a nau fai 'a e tu'utu'uni. Pea ko eni kuo 'osi fakamahino atu 'e he 'Eiki Minisitā Fonua, na'e foaki 'e he 'Ene 'Afio. Pea ka to e fakafoki, ko e fakafoki pē 'e he Tu'i. Ko e 'Apiako, ko e maa'imoa 'a e Tu'i. Ko e kelekele na'e foaki 'e he Tu'i. Pea kapau leva 'e to e fakafoki 'a e kelekele, 'e to e fakafoki pē 'e he Tu'i. Ko 'etau femā'aki 'atautolu ko eni.

Ma'ema'ekina ke me'a he 'isiu 'Atele he ko e faitu'utu'uni ia kau ma'u mafai he kuohili

Ko 'eku lea ko eni Sea, mo 'eku loto mo'oni 'eku ongo'i ma'ema'ekina ke u lea 'i he me'a ko eni. He 'oku felāve'i ia mo e kau ma'u mafai 'o e kuohili. Pea na'e 'i ai pē 'a e ngaahi makatu'unga lelei na'e fai ai 'a e me'a ko eni. Ka 'oku faka'amu 'a e Pule'anga ia, ke 'ai ha kelekele 'oku lahi ange, ke to e fakafoki 'a e Kolisi ke ako nofoma'u. Pea kuo fakahā mai kiate au, ko e teemi hono ua. 'E foki 'a e Kolisi ke ako nofoma'u ke toe teu'i ai, 'a e ngaahi poto mo e ngaahi 'ilo mo e ngaahi taukei, mo e anga'i tangata ke ngāue'i 'a e fonua.

Ko hotau Fale Alea ko eni, 'oku 'i heni 'a e toko fā na'e teu'i 'i he Funga Manamo'ui. Ha'apai 12. Niua 17, pea mo Tongatapu 8 mo Tongatapu 10.

<004>

Taimi: 1535-1540

'Eiki Minisitā Ako: Pea 'oku mau fakafeta'i kihe 'Otua mau a'u ki he ngaahi tu'unga ko eni ko e fo'i manioke ia 'a e Funga Manamo'ui. Pea 'oku mau pou pou mautolu ia 'e Hou'eiki fika 1 'o Vava'u, pou pou ki ai 'a e Pule'anga kā 'oku hangē pē ko 'eku lave 'a e mahu'inga ko eni 'o e akó ...

Lord Tu'ilakepa: Sea, Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā, ko e ki'i tokoni atu eni.

Tapou ke fakafoki Pule'anga kelekele Kolisi Tonga pea fakafetongi mo ha kelekele kehe

Lord Tu'ilakepa: 'E sai pē ke mau tokoni atu ki he Feitu'u na. Fakamolemole ki he Feitu'u na, ko 'emau tokoni atu pē ko moutolu ko eni 'oku me'a ko eni, 'ofa mai mou fakamolemole, mou me'a atu ki he Kolisi Tutuku ke mou feme'a'aki koe'uhi ko 'enau mamahi. Ko e fu'u mamahi ko ē ko e mamahi lahi 'aupito. Pea 'oku ou faka'amu pē au 'Eiki Minisitā ke 'oua te ke to e hanga 'o fakafepaki'i 'a e Tohi Tangi 'a e si'i mātu'a ko eni he 'oku nau tuputāmaki lahi 'aupito 'aupito, tautautefito ki he Feitu'u na.

Fai ha me'a koe'uhí ko ena na'a mou lisi 'a tahi, fu'u 'eka 'e 3,000 ko ia, pea mou to e holomui mei he alea lisi ko ia, kumi ha feitu'u ke mou 'ave ki ai. 'Oku faingata'a ke mou 'ave ki he 'Eiki Nōpele 'a eni ko ē 'o Nukunuku, fu'u tofi'a ko ena 'oku fakafoki 'e he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni he Ngaahi 'Aho Kimui ni, 'a e kelekele ko e fu'u 'eka 'e 400 ko ia, 'oange ki he *FIFA* ke nau ō 'o fai ha alea, pea 'oku ofi 'a e 'elia ko ia, kae tukuange 'a e 'apiako ia ko ē, hangē 'oku mou faingata'a'ia ke 'omai ki he kau Hou'eiki Nōpele 'oku 'i ai 'a e ngaahi tofi'a lelei ke fai ai 'a e ngāue 'a e *FIFA*.

Ko ena ko e me'a ena 'a Sia'atoutai 'oku ke 'osi mea'i lelei pē ko e 'Univesiti 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha 'Univesiti pehē. Kā na'e fai pē fakaangaanga 'i he 'aho 'aneafi, ko u kole atu, ta'ofi 'a e 'omi 'a e finangalo 'o e Tu'i ki he Fale 'Eiki ni. Fai 'aki ho'omou fakapotopoto taha he 'oku tau 'osi liliu ki he Pule'anga Tu'i Fakatemokalati mo Fakakonisitūtone. 'Ave ki he 'eka 'e 50 ko ia, kae tukuange 'a e, ko e me'a pē ia 'oku kole 'e he kolisí, pea 'osi. 'Ika ke nau to e fakahoko mai 'e he kolisí ia pea na'e 'i ai ho'omou aleapau 'i he peesi 4, 'a eni ko ē 'a e me'a ko eni 'oku ke me'a mai ki ai, 'e to e fakafoki 'a e kolisi ke ako nofoma'u. Ko e fakafoki ko ia, 'e fēfē leva 'a e ngoue ke tauhi 'aki leva 'a e kolisi. He 'ikai ke tau fai pē 'e he ki'i kongā si'isi'i pea 'oku ou kole atu ki he Feitu'u na, 'ai 'o lisi 'a e kelekele 'o hangē ko ia 'oku me'a mai, koe'uhí ke malu'i 'a e 'apiako. Ko e kātoa 'o e ngaahi fu'u 'api ako, kau 'a Toloa, kau ai 'a Liahona, ko e ngaahi fu'u 'ēlia ko eni 'Eiki Sea, 'osi lisi, malu'i 'a e totonu 'a e ako lolotonga pea mo e kau ako tutuku.

Vātau Hui: Sea ka u ki'i tokoni atu pē mu'a ki he 'Eiki Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai ...

Tokanga ko e 'eka 'e 15 lisi he Soka kongā mo'ui lelei taha ia ke fai ai ngoue

Vātau Hui: Tapu mo e Sea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. Ko 'eku fie tokoni 'a'aku ki he me'a ko ē ki he fakamalanga ko ē 'a e 'Eiki Nōpele, koe'uhí ko e kongā ko eni 'oku lau mai ai 'a e fo'i 15 'eka 'e 15 fo'ou ko eni. Sea, ko e kongā eni 'oku mo'ui lelei taha, pea ko e kongā eni 'oku meimei ke nofo'aki 'e he kolisí 'i he taimi ko ē 'oku fai ki ai ha ngoue, 'a e kongā ko ē na'e me'a 'aki 'e he 'Eiki Minisitā Fonua 'anenai, koe'uhí ko e hā na'e 'ikai ke mau tokanga ai ke lisi 'a e *TCC*, mo e ngaahi feitu'u ko ia, ko e ngaahi feitu'u ia na'e talu pē 'emau ako hake 'amautolu ia na'e 'ikai pē ke a'u 'a e ngoue ia ki he feitu'u ko ia. Pea na'e malava pē ia ke tukuange atu, ko hono 'uhingá ke lisi atu ia, kā mau nofo mautolu 'i valungofulu mo e fo'i 'ēlia mai ko eni 'oku to e ha'u ai ko eni hono lisi ko eni Sea, ko e ngaahi feitu'u ia 'oku tanu ai 'a e koula ko ia 'o e kolisi. Kā ngoue, kā vesitapolo, ta'ehano tatau, pea ko e me'a ia 'oku mau si'i tangi pehē ai Sea, ki he Feitu'u na kae 'uma'ā 'a e Fale 'Eiki ni, pea 'oku mau fakatangitangi pē ki he 'Eiki Minisitā Fonua, tokoni mai, tukuange mu'a 'a e fo'i 15 ko ia ma'a 'Atele, ko 'emau kolé ia Sea, tukuange mai 'a e fo'i 15 ko ia ma'a mautolu, ko ia pē ki'i tokoni Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i tokoni atu kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai ...

'Eiki Minisitā Ako: Na'e te'eki ai ke 'osi hoku taimi.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io, 'io kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Pē 'i me'a mai koe Minisitā.

'Eiki Minisitā Ako: Ko ia, na'e fai 'a e folau ki Siaina mo e kau folau 'i he ta'u kuo 'osí, pea na'e fai ai 'eku kole ki ha ongo faiako ngoue 'e ua, ke na ha'u, pea 'oku 'i heni 'a e ongo faiako 'e ua mei Siaina mo e ongo faiako 'e ua ngoue, 'a ia ko e faiako 'e 2 ko e lea fakasiaina. Pea 'oku 'amanaki atu ki he kaha'u ke fokotu'u 'a e *confucius* institute 'o hangē ko e tohi aleapau na'e fakamo'oni huafa ki ai 'a Tupou, 'i he 'i Siaina 'i he ta'u kuo hili, pea ko e kongā ...

<005>

Taimi: 1540-1545

'Eiki Minisitā Ako: 'eka ko eni e 50 ko eni 'oku me'a mai ki ai e 'Eiki Nōpele o Vava'ú, pea ko e fakaangaanga e fō'i 'eka ko iá ke fai ai e langa ko iá. Pea ko e me'a ko eni ki he lisí, mālō 'aupito, 'oku 'i ai pē 'emau 'ofisa 'oku ne tokanga'i e lisí, ka te u to e hanga 'o vakai'i angé hono mo'oni 'o e me'a ko eni 'oku me'a mai ki ai e 'Eiki Nōpele, pea mālō 'aupito e ma'u kekelekele mei he Nōpele ko ē kuo foaki mai ia 'e he 'Eiki Nōpele Fika 1 'o Vava'ú, ke fai ai e langa ko ení.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i fakatonutonu atu. Minisitā Ako, 'ai angé ke ke fanongo lelei, tapu ange mo e Feitu'u na. 'Oku 'ikai ke ngofua ke foaki 'e ha taha ha kekelekele. Ko 'eku fakahoko atu ki he Feitu'u na ke ke vakai e ngaahi tofi'á. 'Oku ke me'a, 'oku ke me'a hake pē 'i he 'aho ni, 'o ke me'a mai 'o pehē 'oku ke foaki foaki, 'ikai haku mafai 'oku ia ke u foaki ha kekelekele ha taha. Tuku ho'o 'ai ke ke hangē 'oku ke 'ai ke ke fakalangalanga ke tau kē. Ke me'a, 'Eiki Sea, ki he me'a ko eni 'oku me'a ki ai e Minisitā Akó, Ko e 'ai e 'univēsite ko eni ke hā, 'oku 'ikai ke mahino e 'univesiti ko ení. 'Osi ho'omou 'ai e fu'u paaka 'o fakamole, mole pa'anga ki ai, pea totonu ke ta'ofi e pa'anga ko iá ke 'ai'aki ha me'a 'e taha, 'ave 'o tanu'aki a 'Eua, honau hala, mo 'ai e uafú, fakatatau mo e me'a ko ē 'oku fiema'u 'e he kakai e fonuá.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele, me'a mai pē he

Lord Tu'ilakepa: Sea, tuku ke mau malanga. Tuku ke mau malanga, he na'a ke 'osi me'a mai ke 'oua 'e fai he tipeiti e kau Sea. Pea ko e me'a ia 'oku tau malanga ai, koe'uhí ko e me'a mai 'a e Minisitā Ako.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia kuo u ta'ofi pē 'e au ho'o me'a ki he

Lord Tu'ilakepa: Hā e palopalema ia? Sea, ko e me'a ko iá 'oku hoko hotau fonua ni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ke u tokoni atu au, Sea, na'a 'aonga ange ia.

Sea Kōmiti Kakato: Te ke tali e tokoni 'a e *Trade*, Minisitā?

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Fēfē ke ke toki malanga 'a e Feitu'una koe'uhí ka mau hū atu ki he Minisitā Akó ke ki'i fakakaukau he 'oku lahi e palopalemá he fonua ni.

Sea Kōmiti Kakato: Ke tali e tokoni, Nōpele?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito, 'Eiki Nōpele. Mālō 'aupito, Sea. Tapu mo e Feitu'una, kae'uma'ā e Hou'eikí 'o e Fale ni. Ka 'oku ou fie 'oatu 'a e ki'i.. kapau 'e hala 'a 'eku fakafōtunga atu ko ení, mou kātaki. Te u talaatu mo'oni pē 'e au kuo u fanongo tonu au mei he Palēmia, 'oku ne talanoa 'oku ne poupou'i 'e ia 'a e ako nofoma'ú. Pea 'oku ou fanongo tonu au 'ene fiema'u ke foki 'a e ako nofoma'u ke teu tangata'i 'a e tamaikí. Pea ko e mahu'inga 'o e teu tangata ko iá, 'oku 'ikai ke

Lord Nuku: Sea, ko 'eku ki'i kole pē.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e ki'i kole eni.

Lord Nuku: 'A ia 'e fakafoki e fo'i 'eka ia e 15?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oleva ke 'osi atu 'eku malanga.

Lord Nuku: 'Ikai ko 'eku 'eke pē 'e au, kapau 'oku pehē pea

Taukave Pule'anga makatu'unga tali lisi e soka ko e fakahoko e finangalo e Tu'i

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e toki 'osi pē eni e tala atu e me'a atu e Nōpele 'oku 'ikai ke fai ha foaki me'a. Ko e me'a ia 'a e taha kehe. Ka u fakamalanga ke 'osi. 'A ia, 'e Sea, 'oku ou 'ai atu ke tau ki'i femahino'aki angé 'i he tafa'aki ko ení. Ko e me'a ko ē 'a e Minisitā 'o e Fonuá, ko e Hou'eiki ia. Na'a ne fakamahino mai ki he Kapinetí, ko e fiema'u eni 'a 'Ene 'Afió. Ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia te ne ta'efie fakahoko e me'a 'oku me'a mai ki ai 'a e Nōpele mei Vava'ú, ka 'oku 'i ai e toka'i. Neongo 'e 'i ai e ngaahi fakakaukau lelei, ka 'oua na'a tau fakakaukau 'oku ta'emalehe 'a e pauni 'o e taimi 'oku tō folofola ai 'a e Hau 'o Tonga ni. Ko e me'a ia na'a ne me'a'akí. Na'e makatu'unga mei ai 'a 'ene fakahoko 'a e lisi ko 'ení. 'Oku tui pē 'a e Pule'angá ia ki he mahu'inga ...

Fakatonutonu ke 'oua tukuaki'i Tu'i ki he 'uhinga tali lisi Kautaha Soka

Lord Nuku: 'E Sea, ki'i fakatonutonu atu pē, 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni, 'Eiki Minisitā. Me'a mai Nōpele 'Eua.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonú, ‘Eiki Sea. ‘Oku me’a e Minisitā ‘o pehē, ko e finangalo eni e Tu’í ke fai e lisi ko ení. ‘Oku ou fakatonutonu atu, ‘oku ‘ikai ha ... Ko e fakatonutonú pē ia ‘oku ‘ikai ke

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, mālō ‘aupito, kapau ‘oku ‘ikai ke ne falala ia ki hono kaungā Nōpele, me’a ia ‘anautolu. Ka ko e me’a ia ‘a e ‘Eiki Nōpele, na’a ne fakahoko maí.

Lord Nuku: Ko e ‘uhinga ‘eku

Sea Kōmiti Kakato: He ‘ikai ke u tali ke mou me’a toko lahi mai.

Lord Nuku: ‘Ikai, ko e ‘uhinga ‘eku fakatonutonú, Sea,

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai koe, Nōpele ‘Eua.

Lord Nuku: Ko e ‘uhinga ‘eku fakatonutonú, he ‘oku afe ‘a e tukuaki’i ko e finangalo eni ‘o e Tu’í. Ka ko ‘eku ‘uhingá pē ‘aku ia ke ‘ata’atā ‘Ene ‘Afio ia mei ai, Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Minisitā ‘oleva ko e fakatonutonu. Ka ko e me’a ko ē ne u fanongo ki aí, ko e me’a ia ‘a e Minisitā Fonuá, pea ‘oku ou tui ‘oku ne to e hanga pē ‘o ‘omai e me’a

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ‘Oku ‘asi pē he miniti. Ka ko ē, ‘oku ‘ikai ke tui hono kaungā Nōpele ‘o’ona kiate ia, ko ‘enau me’a faka-Nōpele ia ‘anautolu ‘oku ‘ikai ke mau kau mautolu ia ai.

Tokanga ‘oua ngāue’aki Tu’i he ‘oku ‘ikai ha fakamo’oni ia ki he finangalo ko ia e Tama

Lord Tu'ilakepa: Fakatonutonu atu e Feitu'u na, Minisitā. Fakatonutonu atu e Feitu'u na ke ke ki’i fakamolemole.

<006>

Taimi: 1545-1550

Lord Tu'ilakepa : Ko u fakatonutonu atu e Feitu'ú na ke tuku ho’o tukuaki’i kimautolú, tukuaki’i e Minisitā Fonuá, he ko ia na’a ne me’a’aki e me’a ko ia. Ko e me’a fakafo’ituitui pē ia 'Eiki Sea, ‘oku ‘ikai ke tau mea’i ‘e he Falé ni ia pē na’e ‘omai ha tohi, fekau’aki mo e mo’oni’i me’a ko ia.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

Lord Tu'ilakepa : Hala ia, ‘oua te ke fa’a tukuaki’i pehe’i ..

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : ‘A ia ko e fo’i mo’oní Sea ‘oku nau tukuaki’i 'enautolu tapu ange mo e 'Eiki Minisitā Fonuá, ‘ikai ke mau kau mautolu ai.

Lord Tu'ilakepa : Tuku pē kia au Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mau falala pē mautolu ki he Minisitā.

Lord Tu'ilakepa : Ke falala na'a mou tulí. Kiate au 'oku ou talaatu 'oku 'ikai ke u tui au ki he'ene me'a 'oku mai ki ai.

Sea Kōmiti Kakato : Kātaki Nōpele kuo fe'unga 'a e me'a kuo ke me'a'aki.

Lord Tu'ilakepa : 'Ikaiki ko 'eku 'ai 'Eiki Sea, ke nau falala ki he Minisitā ko ení na'a nau tuku kitu'a.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mau falala pē mautolu ki ai.

Sea Kōmiti Kakato : Ka ke me'a ki lalo Nōpele kae me'a mai e Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ko ia Sea ka u hoko atu mu'a Sea.

'Eiki Minisitā Ako : Kātaki mu'a, ko u kole atu pē mu'a Hou'eiki ko e Minisitā Fonuá 'oku 'ikai ke me'a heni, ke ne malu'i ia. Ka 'oku ou kole atu ke faka'atā'ata pē mu'a 'a e Minisitā Fonuá mei he'etau fetukuaki'i he 'oku 'ikai ke me'a heni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō 'aupito Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Minisitā, me'a mai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : 'Oku ou 'oatu foki 'e au 'a e fakakaukau ko ení, na'a mou 'i ai he taimi na'a ne fakahoko mai ai ko e Tu'utu'uni eni 'Ene 'Afio.

Lord Tu'i'āfitu : Sea ki'i Fakatonutonu pē ki he 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Pea ko e 'uhinga ia mo e makatu'unga ia na'e fai ai 'a e ..

Sea Kōmiti Kakato : Ko e ki'i tokoni eni Minisitā.

Lord Tu'i'āfitu : Ko e tokoni pē 'a e motu'á ni ia ko e me'a 'a e Minisitā na'e muimui atu he Tama Tu'i kuo Ungafonuá, pea ko 'Ene Folofola, ko e La'ā Hopo fo'ou eni ia he ta'u ni, he kuonga ko eni. Ka ko e fehu'í, na'e 'i ai Ha'ane Tō Folofola pehē atu, kiate kimoutolu, ki hono kelekele he Kalauní, na'e fakafetongi mo e kelekele e 'Eiki Nōpele ke mou vahe hono kelekele

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : 'Oku 'ikai ko ha me'a ia 'amautolu ke mau mea'i 'a e me'a ko ia.

Lord Tu'i'āfitu : Ko e fehu'í ia. Ko e fakatonutonú ia mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Me’a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : 'I he'ene pehē Sea, 'oku 'uhinga atu 'eku ki'i fakahoha'á 'oku 'i ai e makatu'unga na'e fakahoko ai 'a e lisi ko ení 'ikai ko ha loto 'o e Pule'angá, ka koe'uhí ko e toka'i 'o e me'a na'e fakahoko maí, pea 'oku mau tui pē mautolu ki ai.

Lord Tu'i'afitu : Sea fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu eni Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Koe'uhi ko e hisitōlia

Taukave na'e tonu ke fakapotopoto Kapineti he'ene faitu'utu'uni he lisi

Lord Tu'i'afitu : Ko e me'a ko eni 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisitā, kuo ... ko e hisitōlia pē ia. Ko e hisitōlia pē ia ka ko e mo'oní eni. Ko e me'a ko ē na'e fakahū atu ko e *recommendation* 'i he Kapineti pea mou paasi ai pea fakamo'oni ai 'a e Minisitā Fonua, ko e me'a ia 'oku tau longoa'a ai he 'ahó ni. Ko e hā 'a e me'a na'e 'ikai ke fai ai 'a e fale'i 'a e fakahū atu 'a e lisi ko ená mou tipeiti'i, pea ko e me'a te mou pāloti'í 'o paasi 'e he Palēmiá, ko e me'a ia 'e fakamo'oni ai 'a e Minisitā Fonua. Na'e tonu ke mou fakapotopoto he Kapineti, ko e me'á ia.

Taukave Pule'anga ko 'enau toka'i Tu'i he na'e 'osi ia he 'eka 'e 15 na'e foaki

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ko ia Sea. 'E Sea, ko e me'a foki ko ē 'oku fai ki ai 'a e feme'a'akí mo e tēpile 'a e Hou'eiki, na'e totonu ke mau fakapotopoto ange ke 'oua te mau tali 'a e tō folofola 'a e La'ā kuo Ungafonua. Ko e fo'i *argument* ia 'oku nau 'omai. Kiate au ia 'oku fakavalevale ia. Toka'i pē neongo ko e La'ā ia kuo Ungafonua, ka tau lī e toka'í. Na'e fakamo'oni ia 'i he fo'i 'eka 'e 15 na'e 'osi foaki.

Lord Tu'ilakepa : Sea, 'Eiki Minisitā, fakamolemole atu ki he Feitu'ú na.

Sea Kōmiti Kakato : Tokoni eni.

Lord Tu'ilakepa : 'Ikai ke 'i ai ha taha ia te ne ta'etoka'i 'a 'Ene 'Afio.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Pea 'e ui ia ko e hā?

Lord Tu'ilakepa : 'Oku fakailifia ange ho'o lea 'au ho'o me'a 'au 'oku 'ai holo he me'á ke liliu e Tu'i. 'Oku fakailifia ange ia.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisitā ki'i me'a ki lalo Minisitā kae me'a atu e ...

Lord Tu'ilakepa : Ko e me'a ko ena 'oku ke me'a mai ki ai, mau kole atu fakamolemole, ke mou ngāue'aki fakapotopoto homou mafai. Tuku e Finangalo e Tu'i kapau ko hono finangaló 'osi, 'osi, tapu mo Ia. 'Oku 'i ai e Tu'i he kuonga ko ení tau fai'aki ia ko e hā 'Ene folofola mai ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, mālō 'aupito pea ko e 'ai pē ke u faka'osi atu mu'a..

Lord Tu'ilakepa : 'Oku fu'u lahi ho'omou unga he me'a motu'á.

Sea Kōmiti Kakato : Te ke tokoni 15 kae 'osi ē ka ke toki me'a mai?

Sāmiu Vaipulu : 'Ikai ko u fiu au he talí he fa'a toutou tokoni 'a e kau tamá, pea u fakakaukau ke u tu'u hake ā Sea 'o kole atu haku taimi.

Sea Kōmiti Kakato : Minisitā, faka'osi mai Minisitā kae toki me'a mai a 15.

Fakahā e pou pou 'a e Pule'anga ki he Tohi Tangi ka ke kole ki he Tu'i ke fakafoki e lisi

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Miniti pē 'e 2. Ko 'eku fakatokangá foki, he ko e me'a ia na'e si'i me'a mai 'aki 'e he Minisitā Fonuá, pea ko e makatu'unga ia na'a ne malanga'i mai e mātu'a ni. Pea 'oku ou to e fakahoko atu pē, 'oku tui 'a e Palēmiá mo e Pule'angá ki he ako nofoma'ú mo e me'a 'oku fai mai ki ai e tangi. Ko e 'uhinga ia e fakakaukau fakapotopoto 'a e motu'á ni. Ke tau 'alu atu mu'a ki he 'Ene 'Afió, 'o kole ki ai, ko e me'a ia na'e kole mai ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Fonua. Mei ai 'oku ne pule'i 'a e Fakamaau'anga Kelekelé, 'oku 'iate ia ke ne tu'utu'uni...

<008>

Taimi: 1550-1555

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: mai mo tō folofola mai ki he me'a ko iá pea tau lava leva 'o hoko atu he 'oku 'ikai ke fepaki ha me'a 'oku pou pou pē Palēmia mo e Pule'angá ki he Tohi Tangi ke si'i 'ai ha kelekele ko 'eni ki he ako nofo ma'u.

Lord Tu'ilakepa: Sea mou fakamolemole ko 'eku 'eke pē Minisitā he na'e me'a atu mo ha tohi fekau'aki mo e folofola 'a 'Ene 'Afió?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea kapau 'oku fie 'ai tohi 'a e Nōpele ia ...

Lord Tu'ilakepa: 'Io.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Me'a 'a'ana ke ne toki 'ai ...

Lord Tu'ilakepa: Tali mai pē fehu'i ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e motu'a ni ia kapau kuo tō mai ha fa'ahinga ...

Lord Tu'ilakepa: Tuku 'oku loi e Minisitā Fonua te u talaatu pē 'oku loi e Minisitā Fonua ...

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele 'oku ...

Lord Tu'ilakepa: 'Oua te mou vaka mai 'aki e 'ū me'a motu'a.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele kātaki 'oku, ngāue'aki pē lea faka'apa'apa ...

Lord Tu'ilakepa: Sea tukuange ke mau, ko eni ko e lea faka'apa'apa 'oku 'ikai ke u kapekape ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko e lea faka'apa'apa.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko u fakatonutonu atu me'a 'oku tukuaki'i ko eni.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oua 'e ngāue'aki e fo'i lea ko e loi.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia, kovi ia.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a hifo ki lalo kae faka'osi mai ē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā fakamā'opo'opo mai miniti 'e taha.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pea ko ia 'i he'ene pehē Sea 'oku maama ki hoku 'atamai 'o'oku 'a e me'a 'oku me'a'aki 'e he Minisitā Fonua. 'Oku ne 'omai e founa ke tau ō fakahoko'aki. Ko 'Ene 'Afió te ne lava tu'utu'uni ...

Lord Tu'ilakepa: Sea fakatonutonu atu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku pou pou e Pule'angá ...

Lord Tu'ilakepa: Fakatonutonu atu fakatonutonu atu e Feitu'u na ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni ...

Lord Tu'ilakepa: 'Ofa mai fakamolemole 'oua te ke to e ngāue'aki pehē mai ko e 'Eiki Minisitā Fonua 'oku 'ikai mo'oni 'ene me'a 'oku fai holo he fonua ni.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā ko e *opinion* ia 'a 'au 'e Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Me'a mai ke 'oua ngāue'aki e loí ka u 'ai e mo'oni pea u pehē atu 'oku 'ikai mo'oni, te mo kau pē moua?

Sea Kōmiti Kakato: Kātaki Nōpele ‘o me’a ki lalo, faka’osi mai Minisitā e ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Me’a ‘i he’ene pehē Sea ko u ‘oatu pē ‘e au ia he ko u fanongo pē ki he feme’a’aki ‘oku poupou e Pule’anga ke tokoni’i ‘a e ‘apiako ‘Atelé. ‘Oku faka’amu ‘e he Minisitā Fonuá ke tau ō atu ‘o kole ki he ‘Ene ‘Afió he ko e hā hono kovi?

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e ki’i faka’osi atu ia ‘eku ki’i malanga mālō ‘aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai 15.

Fokotu’u ke alea Pule’anga mo e FIFA liliu lisi ke fakatou fitemālie ongo fa’ahi fakatou’osi

Sāmiu Vaipulu: Mālō Sea. Mo’oni e lau ko ē ‘a e finemotu’a he pō lotu, mālō ko e toki ma’u eni hoku faingamālie. Tapu mo e Feitu’u na Sea. Tapu ki he Hou’eiki Minisitā, Hou’eiki Nōpelé kae ‘uma’ā e kaungā Fakafofongá. Sea, ko e tu’u ko eni ‘i he taimi ni, ko e lao kuo ‘osi ‘osi kakato e *deed* ia ‘Eiki Sea. Pea kuo ‘osi ‘i ai kuo mahino e loto e Pule’angá mahino e me’a ka kuo ‘osi kakato e lao ia. Ko e me’a pē ‘e fai he taimi ni ko hano kole ki he *FIFA* ki he ni’ihi ko ē Nōpele Ve’ehala mo hai fua ke nau fai ha kole ki he *FIFA*. Ke fakakaukau’i pē he ‘oku fakahoko mai ko e talamai ko ē kiate au kuo ‘osi ‘a e lisi ko ē ‘a e *TCC* ‘i ai mo e ‘eka ‘e valu ‘a e kolisi tutuku ‘ēlia tatau pē. Fēfē kapau ‘e afe’i ‘a e lisi ko ē ‘a e *FIFA* ke ha’u he me’a ko ia ke kakato ai ‘enau me’á kae kei lava pē ‘a e ngaahi ongo tafa’aki fakatou’osi, ‘e lava pē ke, pea fakakau ‘i he alea ‘Eiki Sea ‘a e ngofua ‘a e kolisi ke ne ngāue’aki e mala’e sipotī ke ngāue’aki ‘e he fānau ako. Ko ‘ene ‘osi ko ia lava lelei e me’a pea ‘ikai ke tau to e tukuaki’i ‘a hai, tukaki’i ‘a hai, ō alea, ‘oua ‘e nofo noa. Alea’i fakalelei ‘a e me’á he ‘oku lelei kātoa pē... Mahino e ngaahi fiema’u ka ‘oku ‘ikai ko ha me’a ia ‘Eiki Sea ke tukuaki’i ai ha taha. Me’a pē ia ke tau talanoa’i ko e laó ē kuo ‘osi, fai e ngāue ‘e ‘aonga ki he ongo tafa’aki fakatou’osi he ko u tui ‘e tali pē ‘e he *FIFA* ke ngāue’aki he kolisi ‘a e mala’e sipotī.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Sāmiu Vaipulu: Pea ‘e ‘aonga ki he kolisi. ‘Oku ‘i ai e fu’u kongá ‘oku ‘i ai e fu’u mala’e ‘akapulu mo e *stadium* ta’e’ato ‘e lava ‘o ngaahi ‘e he *FIFA* ke ngāue’aki ...

<009>

Taimi: 1555-1600

Sāmiu Vaipulu: ... ‘aki ‘e he akó. Ko e hā e me’a ‘oku tau kē aí he me’a ‘oku tonu ke talanoa fakalelei. ‘Oku ‘ikai ko e me’á ia ‘Eiki Sea, ke tau kē ai, ‘i ai hotau vā, tau fakakaukau’i lelei. Ko u fokotu’u atu Sea, fakafoki ki he Pule’angá, ke nau fai e fatongia ko ia ko hono talanoa mo e *FIFA* ha founga ke vakai’i ‘eka e *TCC*, ‘i ai mo e fu’u ‘eka ‘e 8 ‘a e Kolisi Tutukú, afe’i mai ai e lisi. Pea ka ‘ikai pea ‘unu mai ‘o ‘ai e mala’e sipotī kae ‘oange ke lava ‘o ngāue’aki ‘e he akó. Nounou,

ko 'ene 'osi pē ko iá Sea, ma'u e pa'anga ko ē, ma'u e fiema'u ko ē 'a e akó, lava e tafa'aki kotoa, hoko atu 'etau ngāue hotau fonua ni, melino pē mo maau 'Eiki Sea. Mālō 'aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Mo'ale Finau: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Ha'apai 12.

Mo'ale Finau: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu ki he Hou'eiki mo e Falé, 'o e Falé mo e Kōmiti Kakató. Sea ko u, 'oku ou tangane'ia 'i he tipeiti ko eni na'e toki 'osí. 'Oku ne hanga 'o tofa mai 'a e fa'ahinga hala kuo taimi ke 'unu ki ai e fonua ko ení. 'Oku ou tui 'Eiki Sea ko e hala pau ia ki he kaha'u hotau fonuá, ko e hala pē 'o e fakalelei pea mo e felingi'aki 'o e fakakaukau lelei. Ko e 'uhinga Sea he ko e tui 'a e motu'a ni, 'oku 'i ai e tangi mei tu'a 'a e Kolisi Tutukú. Ko e fānau ia ko e kakai ia e fonua ko 'ení. 'Oku ai 'a e me'a 'oku ha'u mei ai e Pule'angá, pea 'oku tonu pē ia 'i he'ene tu'u fakalaó. Tohi'i he Laó, fou ai, 'i ai mo e, me'apango pē 'Eiki Sea ko e hangē ko e laú kuo tau tapa ki Falé lahi ki he 'Ene 'Afió kuo Unga Fonua. Ko u tui 'Eiki Sea ko e fo'i nota ko ē 'oku tonu ke tau taa'i he taimi ní, ko 'etau hanga 'o, ko 'etau hanga 'o fokotu'u e fo'i fakakaukau ke lava ke *win* kátoa. 'Oku 'i ai e me'a 'Eiki Sea ko e *win-win*.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Mo'ale Finau: Ko e sīpinga ko ē te tau tā ki he kaha'ú, ko 'etau fokotu'u e fo'i me'a ko iá. Sai, tau fanongo kotoa pē 'Eiki Sea ki he me'a mai 'a e Nōpele, te'eki ke ō ange 'o hā mo e hā mo e hā. 'A ia 'oku fakaava mai 'e he Nōpele 'a e matapā 'Eiki Sea. Pea ko u tui au ia ko e natula e Tongá. 'I ai e ki'i, Ha'apai 'Eiki Sea 'eku 'i Ha'apai na'e me'a mai e faifekau sea e Uesilianá ma ki'i pōpōtalanoa, 'a eni 'oku Kōvana he taimi ní. Pea ne talamai kia au, Kovana, 'oku ke 'ilo e mo'oní, ko e hau he vavé. 'Oku ke 'ilo e loí, ko e tuai atu mo e kākā. Pea u 'eke ki ai, ki'i *detail* mai angé 'Eiki Sea ko e hā ho'o 'uhingá. Pea, Sea 'ikai ke u to e lave ki ai ka ko u tui. Ko 'eku poiní 'Eiki Sea 'oku pehē ni. Hou'eiki, te tau lava fakahaofi e fonua ko ení, te tau lava. Ko e *issue* ko ení 'oku 'ikai ko ha *issue* 'oku faingata'a. Ko hono 'uhingá,

Lord Tu'i'āfitu: Sea ki'i fakatonutonu. Kole ki he Kolisi Tutuku ko ē ke me'a mai,

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fakatonutonu eni 12.

Lord Tu'i'āfitu: .. he *issue*. Tuku 'a Tonga ni ia.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai angé Nōpele.

Lord Tu'i'āfitu: 'Ikai ko 'eku talaangé fakatonutonu ke me'a mai ki he *issue* ko eni 'oku fai ai e Tohi Tangí kae tuku a Tonga ni ia ko e fatongia ia e 'Eiki Palēmia mo 'ene Kapinetí fakalukufua. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga. Tau toki faka'osi. Tau liliu 'o Fale Alea.

Liliu 'o Fale Alea

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō Hou'eiki. Mālō ki he 'Eiki Sea e Kōmiti Kakato. Tau toloi pē ki 'apongipongi ki he 10 'apongipongi.

Kelesi

(Na'e fakahoko ai pē 'e he 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea, Lord Tu'ilakepa, 'a e kelesi tuku 'a e Falé ni ki he 'aho ni)

<001>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea.

'Aho Monite 25 Mā'asi 2019

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu

2. Taliui

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea Le'ole'o

Me'a 'a e Minisita Polisi 'o fakahoko mai 'e fakahū 'e he Pule'anga 'a e *judicial review* 'o fakatatau ki he fale'i ne 'omai mei he fakafofonga lao 'i Nu'usila. Pea 'e fakahoko mo e ngaahi ngāue kehe pe 'o makatu'unga pe 'i he faitu'utu'uni 'a e 'Eiki Sea Le'ole'o. Me'a 'a e 'Eiki Sea Le'ole'o 'oku lelei 'aupito ke hoko atu e ngāue 'a e pule'anga ko ia kae fakatokanga'i pe ke tokangaekina 'a e pa'anga tukuhau 'a e kakai 'o e fonua.

Me'a 'a e Fakafofonga Fika 13 Ha'apai 'o tokanga ki he ngaahi tokoni ki Ha'apai he 'oku kei fefa'uhi holo mo e Potungāue Pa'anga. Me'a 'a e Minisita Pa'anga 'o kole ki he Fakafofonga ke me'a mai ki he fakataha he 'aho 'apongipongi fekau'aki mo e me'a ni he 'oku 'i ai pe 'a e mo'oni 'a e Fakafofonga.

Me'a 'a e Fakafofonga Kakai 'o Niua 'o tokanga ki he fiema'u 'a e tokoni 'a e Pule'anga ki hono sima'i 'a e hala 'o Niua ke tokangaekina na'a fefeka 'a e sima. Kole ai pe mo ha tokoni ki he kakai 'o e vāhenga te nau tokonia 'a e ngāue ko 'eni koe'uhi ke faka'ai'ai 'aki pe 'enau ngāue tokoni.

Me'a 'a e Fakafofonga Ha'apai 12 mo 13 'o tokanga ki he ika ko 'eni 'oku fakatau atu 'e he Pule'anga. Me'a 'a e Minisita Toutai ko e ika 'oku pa'anga 'e 12, 8 mo e 7 ki he kilo. Tokanga 'a e Fakafofonga Ha'apai 13 pe 'e lava ke 'ave 'a e pa'anga ko ia 'oku 'ave 'e he potungāue ma'a e kainga Ha'apai ke nau ma'u 'a e pa'anga ka nau toutai'i mai 'enautolu 'a e fiema'u ika ko ia. Me'a 'a e Minisita Toutai ko e ika ia 'a e ngaahi vaka toutai pea 'oku 'ave pe 'a e pa'anga 'o e fakatau ika kiate kinautolu.

Me'a 'a e Fakafofonga 'Eua 11 'o kole ha tokoni 'a e pule'anga ki ha falekoloa sosaieti 'i 'Eua. Kole ki he Minisita Komeesi ke ne fakamahino mai 'a e tokoni ki he ngaahi falekoloa sosaieti pea ke fakaa'u ange mu'a 'a e ki'i sēniti ma'a e ngaahi sosaieti 'a 'Eua. Kole ki he Minisita Pa'anga ha ngaahi loli maka ki he fanga ki'i hala 'o 'Eua.

Me'a 'a e Fakafongfa Nopele 'Eua 'o tokanga ki he sipoti pe ko hai 'oku pule ki he sipoti 'i Tonga ni. Na'e t'ānaki 'a e pa'anga mei he fonua ko e tokoni ki he teuteu ki he sipoti. Me'a 'a e Minisita Komeesi 'oku 'iai 'a e *federation*.

Hoko atu 'a e me'a 'a e Fakafongfa Nōpele 'Eua 'o tokanga ki he teuteu ko 'eni ke 'ave 'e he Pule'anga 'a e mafai 'o e Fale Alea ke vakai'i 'e he Fakamaau'anga he 'oku 'ikai totonu ke hoko ia he 'oku māvahevahe 'a e ngaahi mafai.

(Fale Alea 2pm) Me'a 'a e Minisita Pa'anga 'o fakama'ala'ala mai 'a e ngaahi pa'anga ne t'ānaki mei he levi, 'a ia ko e 3.6m he 2016/2017, 3.3m he 2017/2018, pea 4m tupu he 2018/2019. Ko e fakamole he 2016/2017 'oku kau ai 'a e 1 miliona ki he Kōmiti Sipoti pea mo e 1 miliona ki he *Pacific Games host*.

KŌMITI KAKATO (2.36pm)

Me'a 'a e Minisita Fonua 'o fakama'ala'ala mai 'a e puipuitu'a 'o e lisi ko eni ki he soka. 'A ia ko e finangalo 'o e La'a Kuo Unga Fonua, ka ko e 'eka pe 'e 15 kuo lisi atu ki he soka, 'a ia 'oku 'ikai ke ma'u 'a e lahi ia 'o e kelekele ne finangalo ke to'o, pea 'oku to'o pea ko e to'o ia mei he kelekele 'o e Kalauni. 'Oku 'ikai ha mafai 'o e Fale Alea ke faitu'utu'uni ki he me'a 'oku fai mai ai 'a e tangi he ko e Fakamaau'anga 'oku mafai kiai.

Me'a 'a e Fakafongfa Vava'u 15 ke fai pe ha fealea'aki 'a e Kolisi Tutuku mo e soka ke lava ke ngaue'aki 'e he Kolisi 'a e mala'e soka pea ke nau kole tokoni mei he soka ke langa hake 'a e kolisi hangē ko e *stadium* 'oku tu'u 'i 'Atele. 'E lava pē ke fai ha fengaue'aki he 'oku ma'u 'a e lelei 'i he ngaahi alea kotoa pē.

FALE ALEA (4pm)

TOLOI 'A E FALE ALEA KI HE TUSITE 26 MĀ'ASI 2019, 10AM

